

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Edebiyat Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

**CROFT'UN İKİ BOYUTLU GEOMETRİK ANALİZİNE GÖRE
TÜRKÇE FİİLLERDE LEKSİKAL ASPEKT**

Hilal CEZAYİRLİ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

CROFT'UN İKİ BOYUTLU GEOMETRİK ANALİZİNE GÖRE TÜRKÇE
FİLLERDE LEKSİKAL ASPEKT

Hilal CEZAYİRLİ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Edebiyat Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Hilal Cezayirli tarafından hazırlanan "Croft'un 2 Boyutlu Geometrik Analizine Göre Türkçe Fiillerde Leksikal Aspekt" başlıklı bu çalışma, 24.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sema ASLAN DEMİR (Başkan)

Doç. Dr. Mevlüt ERDEM (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Sıdika DURSUN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. (2)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

2.07.2019

HİLAL CEZAYIRLI

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Tez Danışmanının **Doç.Dr., Mevlüt ERDEM** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Hilal CEZAYIRLI

ÖZET

CEZAYİRLİ, Hilal. *Croft'un 2 Boyutlu Geometrik Analizine Göre Türkçe Fiillerde Leksikal Aspekt*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Cümlelerin en önemli unsuru olan fiil bünyesinde zaman, aspekt, kip, kişi gibi önemli sözdizimsel ve anlambilimsel kategoriler barındırır. Bu kategorilerden biri olan aspektin iki farklı boyutu vardır. Bunlardan birincisi doğrudan fiilin iç zamansal anlamıyla ilgilidir ve leksikal aspekt olarak bilinir. Diğerisi ise fiilin leksikal aspektiyle ilgili bir zaman dilimini daha belirgin duruma getirir ve gramatikal aspekt olarak isimlendirilir. Dilbilim literatüründe her iki aspekt türünün de çok farklı açılardan ele alındığı ve tartışıldığı görülür. Türkçede fiillerin gramatikal ve leksikal aspektlerine göre sınıflandırılmasıyla ilgili ilk önemli çalışma Lars Johanson tarafından yapılmıştır. Daha sonra Johanson'un modeli öğrencileri ve çeşitli araştırmacılar tarafından Türkçeye ve Türk dillerine uyarlanmış ve bu konuda önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmanın amacı son zamanlarda W. Croft tarafından geliştirilen iki boyutlu geometrik leksikal aspekt modelini araştırmak ve bu modeli Türkçe fiil sistemine uyarlamaya çalışmaktır. Croft, yapmış olduğu aspekt modeli çalışmalarında dilbilimsel literatürdeki fiil sınıflarına yeni sınıflar ekler ve bunları nitelik/zaman eksenli geometrik gösterimlerle daha anlaşılır hale getirir. Böyle farklı bir aspekt modelinin Türkçeye uyarlanması ve Türkçede tartışılması Türkçe fiil semantiği çalışmalarını farklı açılardan yeniden değerlendirme fırsatı verecek ve Türkçe aspekt çalışmalarını daha ileri bir noktaya taşıyacaktır.

Anahtar Sözcükler

Aspekt, Kılınış , Fiiller, Zaman, Croft, İki boyutlu geometrik analiz

ABSTRACT

Cezayirli, Hilal. *Lexical Aspect in Turkish Verbs According to Croft's 2 Dimensional Geometrical Analysis*, Master's Thesis, Ankara, 2019.

The verb, which is the most important element of the sentence, contains important syntactic and semantic categories such as time, aspect, tense and person. One of the categories among these, the aspect, has two different dimensions. The first dimension, which is known as the lexical aspect, is directly related to the internal temporal meaning of the verb. Second dimension, which is known as the grammatical aspect, makes one time period more obvious related with the lexical aspect. In the linguistics literature, both dimensions of the aspect were reviewed and discussed from many different perspectives. The first important work on the classification of verbs in Turkish according to grammatical and lexical aspects was done by Lars Johanson.

Then Johanson's model was adapted to Turkish and Turkic languages by his students and various researchers and important results were obtained. The aim of this study is to analyze two dimensional geometrical lexical aspect model developed by W. Croft and try to adapt this model to Turkish verb system. Croft adds new classes to the defined verb classes in linguistics literature and makes them more understandable by using a time vs. quality based two dimensional geometrical representation. The adaptation of such a different aspectual model to Turkish and further discussions about that will give the researchers an opportunity to reevaluate Turkish verbal semantics from a different perspective and will carry Turkish aspect studies to a more advanced level.

Keywords

Aspect, Lexical Aspect , Verbs , Time, Croft, 2 dimensional geometrical analysis

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM - ASPEKT KAVRAMI ve LEKSİKAL ASPEKT (KILINIŞ).....	6
1.1 ASPEKT NEDİR?	6
1.1.1 Gramatikal Aspekt	6
1.1.2 Leksikal Aspekt (Kılınış)	10
1.2 Vendler ve Aspekt Anlayışı	10
1.2.1 Zihnimiz, Fiileri Çekimlerken İnce Hesaplar Yapıyor	11
1.2.2 Eylem Gerçekleşti mi Gerçekleşmedi mi? Gerçekleşmesi İçin Ne Yapmamız Lazım?	12
1.2.3 Gerçekleşen Eylem Zaman Çizgisi Üzerinde Sabit Bir Noktada Durur mu yoksa Yayılr mı? (An / Süreç - Tamamlama / Aktivite)	12
1.2.4 Olay Tam Olarak Ne Zaman Gerçekleşti? - Ne Kadar Süreyle Devam Etti? (An / Süreç - Başarma / Durum)	13
1.2.5 İş mi Bunlar?	14
1.2.6 Vendler'in Ünlü Zaman Şeması (Time Schemata)	15
1.2.7 Biz Uyrken de Süren Eylemler Durumdur	15
1.2.8 İş ve Durum Olarak Meslekler	16
1.2.9 Bazı Başarmalar, Durumları; Bazı Başarmalar, Aktiviteleri Başlatır.....	16
1.2.10 Adam mı Koşuyordu? Ben mi Koşan Adama Bakıyordum?.....	17
1.3 Diğer Bazı Önemli Çalışmalar	17
1.3.1 H. J. Verkuyl	17
1.3.2 Carlotta Smith	18
1.3.3 Dowty	18
1.4 Türkçede Kılınış Çalışmalarından Bazıları	19

1.4.1	Lars Johanson (1971, 2000, 2016).....	19
1.4.2	Aydemir (2010)	21
1.4.3	Aslan Demir (2016).....	22
1.4.4	Bacanlı (2014)	22
1.4.5	Karadoğan (2009).....	23
2.	BÖLÜM - WILLIAM CROFT ve BİLİŞSEL DİLBİLGİSİ ANLAYIŞI	24
2.1	WILLIAM CROFT KİMDİR?.....	24
2.2	CROFT'UN ÇALIŞMALARI	24
2.2.1	CROFT'UN BİLİŞSEL DİLBİLİM ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ	24
3.	BÖLÜM - CROFT'UN OLAYLARIN GÖRÜNÜŞSEL YAPILARINA BAKIŞI	34
3.1	DURUMLAR	39
3.2	BAŞARMALAR	40
3.3	İŞLER	42
3.4	TAMAMLAMALAR	43
3.4.1	Croft'un Kademeli Etkilenenler Sınıflandırması.....	50
3.5	Tip (Construal) ve Aspekt Potansiyeli	61
3.6	Yüklemlerin Aspekt Tiplerine Etki Eden Unsurlar.....	65
3.6.1	Dikkat Noktası / Algı Seçimi (Attention/ Saliency).....	65
3.6.2	Dikkat Noktasının Hareketliliği (Dynamic attention):	73
3.7	Aspekt Tipini Değiştiren Unsurlar.....	76
3.8	Gramatikal ve Leksikal Semantiğin Etkileşimi Konusunda Niteliksel ve Niceliksel Analizler	84
3.9	Olay Yapılarını Temel Alarak Üye Gerçekleşmelerinin İzlenmesi	85
	SONUÇ.....	87
	KAYNAKÇA	91
	EK 1 YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU.....	94
	EK 2 TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU.....	95

KISALTMALAR DİZİNİ

Acc.	Akuzatif eki
CB	Rusça tamamlanmışlık eki
Gç. Z.	Geçmiş zaman
HCB	Rusça tamamlan <u>m</u> amışlık eki
Loc.	Lokatif eki
Olmsz. eki	Olumsuzluk eki
Ş. Zaman	Şimdiki zaman

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1 - Croft'un 2 boyutlu geometrik gösterimi	30
Şekil 2 - Analitik düzlemde basit fonksiyon gösterimi	30
Şekil 3 - Croft'un 4 durum türü	40
Şekil 4 - Croft'un 3 başarıma türü	41
Şekil 5 - Croft'un 2 iş türü	42
Şekil 6 - Croft'un 2 tamamlama türü	44
Şekil 7 - Niteliğin kademeli etkilenmesi	52
Şekil 8 – Çim biçmenin farklı biçimleri	53
Şekil 9 - Kaynak-Temsil Türü Etkilenme	57
Şekil 10 – Yönelimli Değişimler	60
Şekil 11 - Leksikal aspekt tipini belirleme modeli	69
Şekil 12 – Farklı leksikal aspekt kategorilerinde işlenmişlik düzeyleri	70
Şekil 13 - Farklı leksikal aspekt kategorilerinde işlenmişlik düzeyleri	70
Şekil 14 - Farklı leksikal aspekt kategorilerinde işlenmişlik düzeyleri	71
Şekil 15 - Farklı leksikal aspekt kategorilerinde işlenmişlik düzeyleri	71
Şekil 16 - Farklı leksikal aspekt kategorilerinde işlenmişlik düzeyleri	72
Şekil 17 - Farklı leksikal aspekt kategorilerinde işlenmişlik düzeyleri	73
Şekil 18 – Aynı eylemin tekrarlanma düzeyine göre farklı leksikal aspektleri göstermesi	75

Şekil 19 – Boyunca edatının leksikal aspekt tipine etkisi	77
Şekil 20 - -DA hal ekinin leksikal aspekte etkisi	77
Şekil 21 – Ol- fiilinin ve –mAyA başla- yapısının olayın görüntülenemeyen kısmına vurgu yapması	78
Şekil 22 – Tersine çevrilebilir kademeli tamamlama anının görüntüsü.....	79
Şekil 23 – Hedefe ulaşma sürecinin tamamlandığı anın görüntüsü	79
Şekil 24 - -mAYl bitir- yapısının tamamlama anını görünür hale getirmesi	80
Şekil 25 – Kişinin tamamlama sürecine geri dönme anının görünür hale gelmesi	81
Şekil 26 – -mİş sıfat fiilinin olayın sonucuna vurgu yapması	81
Şekil 27 – Bulaşık yıkama olayının özne ve nesne açısından görünüşleri	86

GİRİŞ

Aspekt (görünüş/bakış açısı), bir cümledeki olay ya da durumun fiil tarafından zamansal olarak ifade edilmesini anlatan dilbilimsel bir kavramdır. Aspekt kavramıyla birlikte ilk akla gelen zaman gösteren morfolojik yapılar ancak bu morfolojik yapıların tek görevi şimdiki, gelecek, geçmiş zaman ve benzerini ifade etmek değildir. Zaman ifade eden morfolojik yapıların olaya zamanın ötesinde ne tür bir bakış açısı ve bakış yönü kazandırdığını inceleyen aspekt alanına gramatikal veya dilbilgisel aspekt adı verilmektedir.

Aspekt'in bir de fiillerin kendi iç zamansal yapılarını ve bunların farklı dilbilgisel aspekt yapılarıyla kullanıldığında olayın zaman eksenindeki görünüşüne ne şekilde etki ettiğini inceleyen kısmı vardır ki buna literatürde kılınış / Leksikal aspekt / Aksionsart gibi adlar verilmektedir. Leksikal aspekt, fiillerin kendi semantik ve iç zamansal yapıları üzerine yoğunlaştığından hem dilbilimle hem de dil felsefesi ve dil psikolojisi çalışmalarıyla yakın ilişki içerisinde incelenen geniş bir araştırma alanıdır.

Dünya dilbilim literatüründeki leksikal aspekt çalışmalarının temelini, esasen bir dil felsefecisi olan Zeno Vendler'in 1957 yılında yazdığı *Verbs and Times* (Fiiller ve Zamanlar) adlı makalesi oluşturmaktadır. Vendler makalesinde fiilleri iç zamansal yapılarına göre *durumlar* (states), *işler* (activities), *başarmalar* (achievements) ve *tamamlamalar* (accomplishments) olarak dört ana kategoriye ayırmaktadır.

Türkçede durum bildiren fiillerin önemli bir kısmında ek fiil yapıları mevcuttur (Türk ol-, kırık (ol- / -tır) gibi) ve durum fiilleri leksikal aspekt açısından statiktir, yani zaman içinde değişikliğe uğramaz. Sürekli dirler ve herhangi bir son noktaları bulunmaz. İş fiilleri (koş-, dans et- gibi) dinamik fiillerdir ve zaman çizgisinde süreklilik ifade ederler. Bu fiillerin gerçekleşmiş sayılabilmesi için herhangi bir son noktaya ulaşılmasına da gerek yoktur. Vendler'in üçüncü grubunu oluşturan başarmalar grubu (zirveye ulaş-) dinamiktir ve anlık bir

gerçekleşmeyle meydana geldiği için olayın bir son sınırı vardır. Vendler'in son grubunda tamamlamalar (kitabı oku-) vardır. Bu grup dinamik bir anlama sahiptir, zaman içinde bir süre devam etme anlamı vardır ve işin gerçekleşmiş sayılabilmesi için ulaşılmaması gereken bir son sınır noktası mevcuttur.

Vendler'den sonra pek çok araştırmacı bu dört kategoriyi kendi görüş ve bulguları ışığında yeniden değerlendirmiş buna göre çalışmalarını şekillendirmiştir. Örneğin Verkuyl (1989) fiillerin yalnız leksikal anlamlarına göre kategorize edilmelerini sağlıklı bulmaz ve Vendler'in kategorilerinin dilbilimsel değil ontolojik kategoriler olduğunu söyler. Smith (1991), Vendler'in önerdiği dört kategoriye beşincisini (tek kerelikler / semelfactives) ilave eder. Dowty (1991) ise fiilin yaptığı işten nesnelere ne şekilde etkilendiğinin, fiillerin sınıflandırılması açısından göz ardı edilmemesi gereken bir kriter olduğunu dile getirir.

Türk dillerindeki fiil yapılarının leksikal ve gramatikal aspektlerini inceleyen ilk ve en önemli araştırmacı Prof. Dr. Lars Johanson'dur. Johanson (2000) fiiller en genel anlamda dönüşümlüler ve dönüşümsüzler olarak ikiye ayrılmaktadır. Dönüşümsüzler kategorisi aslında Vendler'in durumlar (Türk ol-), işler (oyna-) ve tamamlamalar (büyü-) gibi süreç içeren kategorilerine denk gelmektedir. Dönüşümlüler ise iç zamansal yapılarına göre kendi içinde öndönüşümlüler (oturur duruma geç- vb.) ve son dönüşümlüler (öl-, ulaş-, hapşır-, don- vs.) olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu durumda Vendler'in anlık başarmalar kategorisinin, Johanson'da fiilin anlamına bağlı olarak ön veya son dönüşümlü kategorilerine girdiğini söyleyebiliriz. Günümüze değin Prof. Dr. Lars Johanson'un yaptığı değerli çalışmalar ışığında hem kendi öğrencileri hem de farklı dilbilim araştırmacıları Türk dillerinin aspekt yapıları ile ilgili pek çok önemli çalışmaya imza atmış ve önemli sonuçlar ortaya koymuşlardır.

Dilbilimsel literatürde son zamanlarda etkili olan bir aspekt analizi metodu, Prof. Dr. William Croft (2009) tarafından geliştirilmiştir. Croft, tezini geliştirirken dilbilim alanındaki mevcut bütün aspekt modellerini değerlendirir. Croft yaptığı araştırmalarda, mevcut aspekt modellerinin tek başına bir değerlendirme kriteri

olarak kullanılmasını yeterince sistematik bulmaz ve bu yaklaşımın bazı açılardan yetersiz olduğunu dile getirir. Literatürdeki aspekt tiplerine yeni ilaveler yaparak yazdığı makalelerde ve kitaplarda kılınışı kendi geliştirdiği iki boyutlu geometrik analize göre ele alır.

Croft, bir fiilin leksikal aspektinin bağlamdan ayrı olarak değerlendirilemeyeceğini dile getirmekte ve olayların zaman süreci içerisindeki gelişimini olay yapısını temel alarak, analitik bir düzlemde (zaman-nitelik ekseninde) incelemektedir.

İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı görüleceği gibi Croft, durumlar kategorisini kendi içinde dört grupta değerlendirir: kalıcı (içkin), kalıcı (sonradan oluşan), geçici ve noktasal durumlar. İş fiillerini de yönelimli ve yönelimsiz işler olmak üzere iki grupta değerlendirir. Başarmaları ise tersine çevrilebilir, tersine çevrilemez ve döngüsel başarmalar olmak üzere üç grupta değerlendirir. Croft'un önerdiği sınıflamada tamamlamalar, kademeli tamamlamalar ve hedefe ulaşma eylemleri (kademersiz tamamlamalar) olmak üzere ikiye ayrılır.

Croft, geliştirdiği iki boyutlu geometrik analiz yöntemi sayesinde fiilleri genel anlamda leksikal aspekt kategorilerine ayırmanın bir adım ötesine geçmektedir. Verkuyl'un da ifade ettiği gibi, fiillerin leksikal anlamları aspekti oluşturan kompozisyonun içinde belirli bir yere sahip olabilir ancak aspekt kavramı sadece fiil anlamına indirgenebilecek bir şey değildir. Aspekt, çok daha kompleks ve cümle düzeyinde değerlendirilmesi gereken bir kavramdır (Verkuyl, 1989: 40). Croft'un yönteminde her bir olay yapısı, olayın oluş biçimini ve ardışık olarak cümlede görüntülen-görüntülenmeyen aşamalarını kapsayacak biçimde zaman-nitelik ekseninde an be an gözlenebilmektedir. Croft, fiilleri anlamlarına göre doğrudan bir takım leksikal aspekt kategorilerine dahil etmek yerine onların "aspekt potansiyellerinden" söz etmeyi tercih eder. Croft'a göre her bir yüklem, sahip olduğu anlam alanının yanı sıra birlikte kullanıldığı özne, nesne ve zarf yapılarına bağlı olarak değişebilen bir aspekt potansiyeline sahiptir. İki boyutlu analiz metodu bize yüklem, sahip olduğu potansiyele bağlı olarak, cümlede hangi aspekt tipini yansıttığını net olarak gözleme imkânı sunmaktadır. Bu

anlamda Croft'un önerdiği yöntemin ileride Türk dilleri üzerine yapılacak araştırmalar için önemli bir kaynak teşkil edebileceği değerlendirilmektedir.

Bu tez toplam dört bölümden oluşacak biçimde tasarlanmıştır. İlk bölümde genel anlamda aspekt ve leksikal aspekt kavramlarından bahsedildikten sonra Zeno Vendler'in, modern leksikal aspekt çalışmalarının omurgası niteliğindeki, *Verbs and Times* adlı makalesi ayrıntılı anlatılacaktır. Daha sonra dünya dilbilim literatüründeki farklı leksikal aspekt çalışmalarına kısaca değinilecek ve Türkiye Türkçesi üzerine yapılmış leksikal aspekt çalışmalarından söz edilecektir.

İkinci bölümde William Croft'tan kısaca bahsedilerek Croft'un çalışmalarında büyük ölçüde temel aldığı bilişsel dilbilim anlayışına yer verilecektir. Ardından Croft'un dilbilimsel bakış açısı geniş bir biçimde ve Türkçe örneklere uygulanmaya çalışılarak ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde Croft'un -leksikal aspektin belirlenmesinde temel aldığı- olay yapıları konusundaki görüşlerine ve fikirlerinden önemli ölçüde faydalandığı Dowty'nin görüşlerine ayrıntılı biçimde yer verilecektir. Daha sonra Croft'un en önemli bakış açılarından biri olan fiillerin aspekt potansiyelleri konusuna ayrıntılı biçimde değinilecektir. Bu noktada fiillerin leksikal aspektini etkileyen yardımcı fiiller, çeşitli zarf yapıları ve durum ekleri tartışılacaktır. Son olarak Croft'un iki boyutlu modelini oluşturmasında etkili olan yöntemlere ve iki boyutlu gösterimini üçüncü boyuta taşıdığı üye gerçekleşmelerinde güç dinamikleri (ettirgenlik unsurları) konusuna kısaca değinilecektir.

Dördüncü bölüm, sonuç bölümü olacak biçimde düzenlenecektir.

Bu tezde konuyu sınırlamak açısından Croft'un yalnızca iki boyutlu görünüş analizleri detaylıca ele alınacaktır. Açıklamalar her aşamada Croft'un geometrik gösterimleriyle desteklenecek ve Croft'un teorilerinin Türkiye Türkçesindeki görünüşü, Türk dilbilimcilerin görüşleri ışığında irdelenecektir.

Metin içinde kullanılan yabancı dildeki terminolojiler konusunda, varsa Türk dilbilim literatüründeki çevirilerden faydalanılacak, daha önce Türkçe literatürde

kullanılmamış bir terminolojiye rastlanırsa bu durumda uygun çeviriler yazarın kendisi tarafından yapılarak yanlarına terimlerin yabancı dildeki karşılıkları eklenecektir.

Bu tezde leksikal aspekt kavramıyla ilgili farklı dilbilimcilerin görüşlerine yer verilecek ancak konunun geliştirilmesinde daha ziyade Croft'un önerdiği 2 boyutlu geometrik analiz yönteminin gereklilikleri temel alınacaktır. Croft, fiillerin leksikal aspektlerinin belirlenmesinde yalnızca fiili veya fiil öbeğini değil, bir bütün olarak olay yapısını ele almaktadır. Bu nedenle bu tezdeki leksikal aspekt analizleri yalnızca fiillerin incelenmesi düzeyinde olmayacak, bir bütün olarak yüklem yapılarının incelenmesi boyutuna taşınacaktır. Örnekler kimi zaman doğrudan Croft'un örneklerinin yazar tarafından tercüme edilmesiyle, kimi zaman bu cümlelerin Türkçeye uyarlanmasıyla, kimi zaman da bizzat yazarın oluşturduğu Türkçe cümlelerden yararlanarak verilecektir. Croft'un önerdiği yöntemin Türkçeye uyarlanmasıyla ne gibi görünüşler elde edileceği ve bu metodun Türkçenin farklı dilsel özelliklerini incelemekte ne şekilde kullanılabileceği soruları üzerinde durulacaktır. Tez metninde kullanılan Türkçe sözcüğünden kasıt, Türkiye Cumhuriyeti Devletinde halihazırda kullanılmakta olan resmi dildir.

1. BÖLÜM - ASPEKT KAVRAMI ve LEKSİKAL ASPEKT (KILINIŞ)

1.1 ASPEKT NEDİR?

Aspekt sözcüğünün kökeni Latince “bakmak” anlamına gelen *specere* fiiline dayanmaktadır. Bizler günlük hayatımızda cümleler kurarken aslında arka planda pek çok gramatikal tercih yaparız. Bu tercihlerden bir tanesi de aspekt, yani olaya veya duruma bakış açımızla ilgilidir. Bakış açısı kavramı kişiden kişiye değişebileceği gibi aynı kişinin aynı olaya farklı konumlardan, farklı zamanlarda ve farklı ruh halleriyle bakmasına göre de değişiklik gösterebilir. Ancak bizim bu bölümde “gramatikal tercih” olarak ele alıp incelemeye çalışacağımız kavram “dilbilimsel aspekt” kavramıdır.

Dilbilimsel aspekt, kişinin olayı/durumu nasıl algıladığının ötesinde, algıladığı bu olayı/durumu hangi gramatikal ilişkileri kullanarak, ne şekilde yansıtmayı tercih ettiğiyse yakından ilişkilidir. Bununla birlikte, konuşan kişinin cümle kurma tercihlerinde gramatikal açıdan ne derece özgür olduğu da ayrı bir tartışma konusudur. Örneğin hangi durumlarda hangi fiilleri ya da adları, hangi çekim ve yapım eklerini kullanabiliriz/kullanamayız?

Aspektin iki temel yönü vardır: a) *gramatikal aspekt (bakış açısı aspekti/ dış aspekt)*, ve b) *leksikal aspekt (durum aspekti/ aksionsart/ iç aspekt)*. Bu iki aspekt türü, aşağıda iki ayrı başlık altında ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1.1.1 Gramatikal Aspekt

Gramatikal aspekt, gramatikal ekler yardımıyla bir olayın/ durumun zaman ekseninde ne şekilde konumlandığının gösterilmesidir. Bir başka deyişle, gramatikal aspektte incelenen konu, bir cümlede bahsi geçen olayın/durumun *tamamlanmışlık (perfective)/ tamamlanmamışlık (imperfective)* halinin dilbilimsel olarak ne şekilde gösterildiğidir. Bu noktada aspektin zaman çekiminden (tense) ayrı bir konu olduğunu vurgulamakta fayda vardır. Örneğin

genel olarak geçmiş zaman veya gelecek zaman olarak tanımlayabileceğimiz bir “zaman çekiminin” aspekt çerçevesinden görünümü pek çok farklı biçimde (geçmişte tamamlanmışlık/ gelecekte tamamlanmışlık, şimdiki zamanda sürerlik/ geçmiş zamanda sürerlik/ gelecek zamanda sürerlik vs.) olabilmektedir. Ayrıca tüm bu farklı aspekt kategorileri, yalnızca zaman ekleri diye tanımlayamayacağımız gramatikal eklerle / gramatikal ek kombinasyonlarıyla işaretlenmektedir.

Gramatikal aspekti daha iyi anlamak için, tamamlanmışlık / sürerlik durumlarını ekler düzeyinde çok etkin biçimde işaretleyen Rusça yapılara göz atabiliriz;

Rusçada **tamamlanmışlık** (CB-Rusçada tamamlanmışlık görünüşü (saverşenniy vid) ifadesinin baş harflerinden oluşmaktadır) ve **sürerlik** (HCB - Rusçada tamamlanmamışlık görünüşü (niye saverşenniy vid) ifadesinin baş harflerinden oluşmaktadır) farkı 3 değişik şekilde işaretlenebilir; fiilin başına ön ek getirilmesiyle, fiilin son ekinin değişmesiyle ya da fiil kökünün tamamen değişmesiyle.

Fçira Nataşa çitala knigu “Puşkin B Maskve”,
Dün Nataşa oku- (Gç. Z. / HCB) kitap (Acc.) Ad Hal eki (loc.) Ad (loc.),

Nataşa dün “Puşkin Moskova’da” kitabını okudu,

no niye proçitala yiyo.
ama olmsz. eki oku- (Gç.Z. CB) O (Acc.)

ama onu (kitabı) okuyup bitiremedi.

Bu cümlede *oku-* eyleminin çekimlenmemiş biçimi *çitat*’tır. Geçmiş zamanda gerçekleşen, dişil ad tarafından yapılan ancak sonlandırılmayan okuma eylemi *çitala* biçiminde ifade edilirken, sonlanmış okuma eylemi *proçitala* biçiminde ifade edilmektedir. Her iki fiilin sonunda da gördüğümüz *-la* son eki, dişil adlar için kullanılan standart geçmiş zaman ekidir. Ancak *proçitala* yani kitabın okunup bitirildiğini ifade eden fiil, *pro-* biçiminde bir ön ek almıştır. İşte bu ön ek, zamanı değil, aspekti (tamamlanmışlığı) işaretlemektedir.

Ancak aspekti morfolojik olarak bu kadar net bir biçimde işaretleyen Rusçada bile, tamamlanmışlık/ sürerlik morfolojisi her zaman sonucu / süreci göstermemektedir. Örneğin *hatit* (istemek) fiili bu konuda güzel örnekler sunar:

Ya haçu atdıhat na more.
Ben iste- (Ş. Zaman) dinlenmek Hal Eki (Loc.) deniz

Ben denizde (deniz kıyısında) dinlenmek istiyorum (Hayal ya da plan).

Ya haçu nakanets atdahnut.
Ben iste- (Ş. Zaman) artık dinlen-CB

Ben artık dinlenmek istiyorum (Kararım kesin ve net).

Bu örneklerde *atdıhat* (dinlenmek-HCB) ve *adahnut* (dinlenmek-CB) mastarlarının *hadit* (istemek) fiiliyle kullanımı sonucunda oluşan anlam farkı görülmektedir. Ayrıca Rusçada isteme fiilinin olumsuz biçimiyle asla CB yani tamamlanmışlık ifade eden mastarlar kullanılamaz. Kısacası CB (tamamlanmışlık) ifade eden biçimler bir şeyin net olarak istenmesini ifade ettiğinden tamamlanmışlık değil, bir çeşit derecelendirme görevi görmektedir.

Comrie de tamamlanmışlık / sürerlik morfolojisinin her zaman net bir biçimde sonuç / süreç ifade etmediğini açıklarken savını bazı Rusça örneklerle desteklemektedir (Comrie, 2001: 17-24). Örneğin *Orada bir saat ayakta durdum* cümlesi Rusça'da *Ya stojal tam ças* (HCB- nötr); *Ya postojal tam ças* (CB-görece kısa süre); *Ya prostojal tam ças* (CB-görece daha uzun süre) gibi üç farklı biçimde ifade edilebilmektedir. Görüleceği üzere sürerlik aspekti *stojal-HCB* ile ifade edilen ilk cümle yalnızca "durma eyleminin gerçekleştiğini" anlatırken, *stojal* fiilinin tamamlanmışlık aspektini gösteren iki farklı ön ek almış biçimden birincisi (*postojal-CB*) bir saatlik zaman dilimini görece kısa bir süreç olarak, diğeryse (*prostojal-CB*) aynı zaman dilimini görece daha uzun bir süreç olarak yansıtmaktadır. Bu anlamda bir diğer örnek de *zaparet-CB* (kilitlemek-tamamlanmış) fiili üzerinden verilmektedir. *On zaper vse dveri* (O tüm kapıları kilitledi) cümlesi, kişinin kapıları ne şekilde (birer birer mi yoksa bir kontrol düğmesi kullanarak aynı anda mı) kilitlediğine dair herhangi bir bilgi

vermemektedir. Oysa aynı fiilin bir başka tamamlanmışlık morfolojisiyle (po-) elde edilen *pozapirat* (kilitlemek- tamamlanmışlık) fiiliyle kurulan *On pozapiral vse dveri* cümlesi, kilitleme işleminin her kapı için teker teker ve ardışık biçimde yapılarak tamamlandığı, yani eylemin gerçekleşme sürecinin nasıl olduğu bilgisini bize vermektedir. Comrie bu örneklerden yola çıkarak hem tamamlanmışlık hem de sürerlik aspektlerinin süreç gösteren gramatikal unsurlar olabildiğini dile getirmektedir.

Comrie'nin verdiği bir diğer Rusça örnekte akşam yemeği yemek anlamına gelen *uzinat-HCB* fiilinin iki farklı ön ek alarak (ot- ve po-) meydana getirdiği tamamlanmışlık biçimleri ele alınır; *My tolka što otuzinali* (Biz akşam yemeğini şimdi yiyip bitirdik.) ve *My pouzinali posle polunoçi* (Akşam yemeğimizi gece yarısından sonra yiyip bitirdik.). İlk cümlede tam olarak yemeğin bitiş anına vurgu yapılırken ikinci cümlede vurgulanan bir bütün olarak akşam yemeği yeme sürecidir. Comrie bunun da ötesine geçerek, tamamlanmışlık morfolojisinin yalnızca bitirme durumunu değil tam tersi bir başlama durumunu da ifade edebileceğini *Nakonec on ponjal, v çem delo* (En sonunda neler olup bittiğini anladı) örneğiyle göstermektedir. Bu örnekte anlamak fiilinin leksikal özelliği (kavrama, anlar duruma geçme), birlikte kullanıldığı tamamlanmışlık morfolojisini bitiş değil tam aksine başlama ifade eden bir aspekt konumuna taşımıştır. Comrie bu örneklerle tamamlanmışlık morfolojisinin her zaman olayların bitişine vurgu yapmadığını, bir bütün olarak olayın gerçekleşme sürecini, hatta başlama noktasını bile gösterebildiğini ifade etmektedir.

Ancak Croft'un görüşüne göre gramatikal aspektin tespiti, yüklem türüne (fiil, ad, sıfat vs.) göre büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farkların temel kaynağı ise leksikal aspekt (aksiyonsart) farklılıklarıdır. Leksikal aspekt temelde bir durumun iç zamansal yapısı olarak ele alınmaktadır. Örneğin *Amerikalı olmak* "doğal" olarak süregelen bir durumken *camın kırılması* "doğal" olarak anlık bir nitelik sergilemektedir (Croft, 2009: 145).

1.1.2 Leksikal Aspekt (Kılınış)

Aspekt ya da görünüş kavramı, zaman zaman birbiri yerine kullanılsa da literatürde *gramatikal* ve *leksikal aspekt* (*dil bilgisel görünüş ve kılınış*) olarak ikiye ayrılmaktadır. *Dil bilgisel görünüş*, kip eklerinin morfolojik yapılarının aspekt potansiyelleri üzerinde dururken *leksikal aspekt*, *aktionsart* ya da *kılınış*, genel anlamda fiillerin iç zamansal yapıları üzerinde çalışır.

Croft'a göre *dil bilgisel görünüşü* tanımlamak oldukça güçtür çünkü *dil bilgisel görünüş* kategorilerinin anlam bilimsel yorumları genellikle yüklem türüne (fiil, ad ya da sıfat) göre değişiklik göstermektedir. Bu değişiklik genel olarak farklı yüklem türlerinin farklı *leksikal aspekt* sınıflarına dahil olması nedeniyle bağlanır (Croft, 2009: 145).

Fiillerin herhangi bir ek almadan da kendilerine has bir zaman yapısına sahip oldukları düşüncesinin çıkış noktası her ne kadar Aristo olarak bilinse de *leksikal aspekt* türlerinin tanımlanması konusunda ilk sistematik çalışmayı yapanın Vendler olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda Vendler ve onun *leksikal aspekt* konusunda yazmış olduğu *Verbs and Times (Fiiller ve Zamanlar)* makalesi detaylı bir biçimde açıklanmıştır.

1.2 Vendler ve Aspekt Anlayışı

Aspekt kavramının dilbilim araştırmalarına konu olmasında, aslında bir dil felsefecisi olan Zeno Vendler'in 1957 yılında, henüz Harvard Üniversitesinde doktora öğrencisiyken, yayınladığı *Verbs and Times* adlı makalesinin çok büyük bir etkisi olmuştur. Frederick Olafson ve Ayrum Stroll'un görüşüne göre tam bir sofistike Kartezyen Felsefe savunucusu olan Vendler, zihinsel fenomenlerin fiziksel fenomenlerden farklı ve bunlara indirgenemeyecek şeyler olduğunu savunmuş ve bu görüşünü desteklemek için, yayınladığı ilk yazılardan son kitabı *The Matter of Minds* (1984) adlı eserine kadar, çeşitli dilbilimsel kaynakları ve günlük konuşma dilinden örnekleri kullanmıştır (Frederick Olafson).

Farklı bir ifadeyle Vendler, Aristo ve Platon'un aksine insan eylemlerinin (sözler de buna dahildir), düşüncenin (ya da idealar evreninin) birebir yansıması olmadığına da bilginin dolaylılığına da inanmamaktadır. O, analitik geometrinin (cebirin geometriye, geometrinin cebire aktarılmasına yarayan matematiksel yöntem) kurucusu olan Descartes'ın görüşlerini benimser. Bu felsefi bakış açısı Vendler'i "Cümleler veya sözcükler, acaba hangi denklemsel potansiyelleri içinde barındırıyor? Sözdizimsel ve anlamsal roller, bu denklemlerin analitik düzleme aktarılmasını nasıl sağlıyor?" gibi sorular sormaya itmiş olmalıdır. Vendler'in ve modern dilbiliminin pek çok aspekt görüşlerinden yola çıkarak çalışmalar yapan dilbilimcilerden William Croft'un *Verbs Aspectual and Causal Structure* adlı kitabında ortaya koyduğu iki boyutlu geometrik analiz metodu da aslında bu düşünme biçiminin açık bir yansımasıdır.

1.2.1 Zihnimiz, Fiileri Çekimlerken İnce Hesaplar Yapıyor

Vendler; B. Comrie, D. Dowty, C. Smith, L. Johanson, W. Croft gibi pek çok dilbilimcinin çalışmalarına kaynaklık eden makalesi *Verbs and Times*'de (Vendler, 1957) zaman kavramı içeren bir düşünceyi ifade etmek üzere bir fiili çekimlerken, yalnızca geçmiş, şimdi ve gelecek zaman arasında ayırım yapmadığımızı, zihinsel sürecimizde işleyen çok daha ince bir ayırımın (seçtiğimiz fiilin gerektirdiği ve içerdiği özel bir zaman kavramının) söz konusu olduğunu söyler. Bu "fiile özgü zamansal gereklilik ve içerikleri" sistematik hale getirmek amacıyla da bir *zaman şeması* (time schemata) önerir. Bu şemanın yalnızca bir ölçüm aracı olduğunu, gerçeklerin her şart altında bu şemaya uyması gerektiği şeklinde bir düşüncesinin olmadığını da dile getirir.

Vendler, çalışmasını İngilizce temelinde yaptığı için işe *-ing* (şimdiki zaman-sürerlik) takısı alan ve almayan fiilleri ayırarak başlar. Bu yolla aktivite içeren fiilleri durum içerikli fiillerden ayırmayı hedeflemektedir. İngilizcede *koş-*, *yüz-* gibi aktivite bildiren fiiller *-ing* takısı alıp hali hazırda yapılmakta olan bir eylemi anlatabiliyorken (*koşuyorum*, *yazıyorum* vb.); *bil-*, *sev-*, *hatırla-* gibi durum bildiren fiiller, gramatikal açıdan şu anda yapılmakta olan bir eylem gibi

gösterilememektedir. *Türkçede Şimdi / yavaş yavaş hatırlıyorum* gibi cümleler kolayca kurulabileceğinden bu ayırım Türk dili için uygulanabilir değildir.

1.2.2 Eylem Gerçekleşti mi Gerçekleşmedi mi? Gerçekleşmesi İçin Ne Yapmamız Lazım?

Vendler, *-ing* takısı alabilen, yani aktivite içeren, fiilleri kendi içinde ikiye ayırmaktadır. Bu ayrımı yaparken *koş-*, *el arabasını it-*, *bir mil koş-* ve *bir çember çiz-* gibi örnekler kullanır. Bir insan ister 1 dakika ister yarım saat koşsun / el arabası itsin, yine de bu işleri yapmış sayılır. Ama bir mili koşmayı / çemberi çizmeyi bitiremezse bu işleri yapmış sayılamaz. Bazı eylemlerin gerçekleşmiş sayılması için belirli bir sonuca ulaşmış olmaları gerekirken bazı fiillerin gerçekleşmiş sayılması için böyle bir sınırlama yoktur.

Vendler, fiil öbeklerine *Ne kadar süreyle xdi?* ve *Xmesi ne kadar zaman aldı?* sorularını yönelterek de ikinci bir ayırım yapar. Bunun için yine *el arabasını it-* ve *bir çember çiz-* örneklerini kullanır. *El arabasını ne kadar süreyle itti?* anlamlı bir soruyken *El arabasını itmesi ne kadar zaman aldı?* sorusu çok da anlamlı olmamaktadır. Buna karşın *Bir çember çizmesi ne kadar zamanını aldı?* anlamlı bir soruyken *Ne kadar süreyle bir çember çizdi?* sorusu anlamlı görünmemektedir. İtme eyleminin gerçekleşmiş sayılması için belirli bir zamana veya tamamlama noktasına ihtiyaç yoktur ama çemberi çizme işinin gerçekleşmesi için belirli bir sürece tamamlanma noktasına ihtiyaç vardır. Daha sonra çeşitli araştırmacılar tarafından *bounded-unbounded (sonlu/sonsuz) / telic-atelic (bitmişlik / bitmemişlik)* gibi terimlerle nitelenecek olan bu özellik, Vendler'in makalesinde bu şekilde açıklanmıştır.

1.2.3 Gerçekleşen Eylem Zaman Çizgisi Üzerinde Sabit Bir Noktada Durur mu yoksa Yayılır mı? (An / Süreç - Tamamlama / Aktivite)

Vendler, aktivite içeren fiillerden *yarım saat koş-*, *mektup yaz-* ile *bir mili dört dakikada koş-*, *mektubu bir saatte yaz-* öbekleri arasındaki farkı da eylemin zamanda homojen yayılması ve eylemin belirli bir sonuca ulaşarak gerçekleşmesi açılarından ele almıştır. Kişi yarım saat boyunca koştuysa,

koşuyu yaptığı yarım saatlik zaman çizgisindeki hangi noktayı seçersek seçelim, orada kişiyi koşarken buluruz. Yani eylem, zaman çizgisinde homojen olarak yer almaktadır. Ancak bir mili dört dakikada koşan bir kişinin eyleminde, zaman çizgisinin son noktası dışındaki hiçbir noktada bu kişiyi bir mil koşmuş olarak göremeyiz. Aynı şey mektup yazan / mektubu bir saatte yazan için de geçerlidir. Daha sonra çeşitli araştırmacılar tarafından *zamana yayılmış-anlık* (durative-punctual) gibi terimlerle nitelenecek olan bu özellik, Vendler'in makalesinde bu şekilde açıklanmıştır.

Sonuç olarak Vendler, *-ing* takısı alabilen fiilleri *aktiviteler* (*koş-*, *el arabası it-*, *mektup yaz-* vs.) ve *tamamlamalar* (*bir mil koş-*, *bir çember çiz-* vs.) olarak ikiye ayırmaktadır (Vendler, 1957: 146).

1.2.4 Olay Tam Olarak Ne Zaman Gerçekleşti? - Ne Kadar Süreyle Devam Etti? (An / Süreç - Başarma / Durum)

Sıra *-ing* takısı alamayan (aktivite içermeyen) *bil-*, *hatırla-*, *sev-* gibi fiillere geldiğinde, Vendler bunları süreç bazında değil, ancak doğru-yanlış olma bazında değerlendirebileceğimizi öne sürer. Bu tür fiiller İngilizcede present continuous yapıyla (**knowing*) değil, present tense yapıyla (*know/knows*) ifade edilebilmektedir. Ancak Türkçede *-(X)yor* yapısı hem present continuous (şimdiki zaman) hem de present tense (geniş zaman) aspektlerini kapsadığından Türkçede böyle bir ayırım yapmak mümkün değildir. Vendler, bu gruptaki fiilleri de *Tam olarak hangi anda xdin?* ve *Ne kadar süreyle xdin?* sorularıyla ayırma tabi tutar. Bu açıdan Türkçede de *bil-* / *anla-* (**Tam olarak o anda bildim. / Tam olarak o anda anladım.*) fiillerinin birbirinden ne kadar farklı olduğu anlaşılacaktır. Vendler, burada zirveye ulaşma ve bebekleri leyleklerin getirdiğine inanma örneklerini ele almaktadır; *Zirveye tam olarak hangi anda ulaştın?* / **Ne kadar süreyle zirveye ulaştın?* ve **Bebekleri leyleklerin getirdiğine tam olarak hangi anda inandın?* / *Ne kadar süreyle bebekleri leyleklerin getirdiğine inandın?*. Bu noktada *Tam olarak hangi anda?* sorusunu

sorabildiğimiz eylem öbeklerini (zirveye ulaşma, uçağı fark etme gibi) *başarmalar*; *Ne kadar süreyle?* sorusunu sorabildiğimiz öbekleri (bebekleri leyleklerin getirdiğine inanma gibi) *durumlar* olarak nitelemektedir. Bu noktada her ikisi de belirli bir sonuca ulaşmayı kapsayan / gerektiren *tamamlamalar* ile *başarmaların* birbirinden nasıl ayrılabilceğini de *mektubu bir saatte yaz- ve üç saatte zirveye ulaş-* örnekleriyle açıklamaktadır. Mektup yazma eylemini bir saatte gerçekleştiren bir insan, bir saatlik zaman diliminin herhangi bir anında *Ne yapıyorsun?* sorusuna *Mektup yazıyorum* diye cevap verebilir. Ancak zirveye üç saatte ulaşan bir kişiye bu üç saatin bitiş anı dışındaki herhangi bir anda *Ne yapıyorsun?* sorusu sorulduğunda *Şu anda zirveye ulaşıyorum* diyemez. Olsa olsa *Zirveye ulaşmak için tırmanıyorum* diyebilir. Kısacası zirveye ulaşmak üç saat sürebilir ama kişi üç saat boyunca zirveye ulaşmaz. Zirveye ulaşmak anlık bir eylemdir ve zaman çizgisinin tek bir noktasında yer alır. Bu noktanın öncesinde veya sonrasında zirveye ulaşma eylemini göremeyiz. Bu düşünme yöntemiyle *tamamlamalar (sürece yayılmış)* ve *başarmaları (anlık)* birbirinden ayırmamız mümkündür (Vendler 1957: 147).

1.2.5 İş mi Bunlar?

Bunun yanı sıra, Vendler *durumların* ve *bazı başarmaların*, birer iş (action) olarak nitelenemeyeceğini dile getirmektedir. Örneğin gökyüzünden geçmekte olan bir uçağı fark etmek ya da bir şeyi bir anda hatırlamak birer *başarma* olmasına rağmen bunların olması bizim kararımıza ya da irademize bağlı değildir (uçak görüş alanımıza girer, o şey bir anda aklımıza gelir). Ancak, bir koşuyu başlatmak ya da sonlandırmak gibi *başarmalar* bundan tamamen farklıdır. Kişi burada iradelidir ve yaptığı şeyden sorumlu tutulabilir. Ama hiç kimse bir şeyi hatırlamaktan veya görmekten sorumlu tutulamaz. Benzer şekilde *sev-, bil-, inan-* gibi *durumlar* da üzerinde çalışılarak ve tasarlanarak yapılan şeyler değildir. Dolayısıyla iş (action) olarak nitelendirilmeleri doğru değildir (Vendler 1957: 149).

1.2.6 Vendler'in Ünlü Zaman Şeması (Time Schemata)

Vendler önerdiği modeli zaman çizgisi bağlamında şu şekilde özetler:

Aktiviteler: “A kişisi, t zamanında koşuyordu” cümlesindeki t ânı, A'nın koştuğu zaman dilimi üzerindeki *noktalardan biridir*. Yani bahsi geçen t ânı diğer anlardan farklı veya belirgin niteliğe sahip bir zaman değildir (*durative*). *Koş-*, *yürü-*, *yüz-* vs. bu gruptadır.

Tamamlamalar: “A kişisi, t zamanında bir çember çizdi” cümlesindeki t zamanı, A'nın bu çemberi çizmeyi tamamladığı zaman diliminde yer almaktadır. Yani buradaki t zamanı diğer zamanlardan farklı ve belirgin bir zamandır (*punctual*). *Bir resim çiz-*, *bir roman yaz-*, *hastalıktan kurtul-*, *hazırlıkları tamaml-* vs. bu gruptadır.

Başarmalar: “A kişisi, yarışı t_1 ve t_2 zamanları arasında kazandı” cümlesinde A kişisinin yarışmayı kazandığı ânın t_1 ve t_2 zamanları arasında olduğu ifade edilmektedir. Yani yarışmayı kazanma ânı, t_1 ve t_2 zamanları arasında yer alan, diğer tüm zamanlardan farklı ve belirli bir zamandır (*punctual*). *Hatırla-*, *fark et-*, *kaybet-*, *bul-*, *sınırı geç-* vs. bu gruptadır.

Durumlar: “A kişisi, B kişisini t_1 ve t_2 zamanları arasında sevdi” cümlesinde A kişisinin t_1 ve t_2 zamanları arasındaki bütün anlarda B kişisini sevdiği ifade edilmektedir. Yani t_1 ve t_2 zamanları arasındaki bütün anlar, birbirinin aynı ve belirgin niteliğe sahip olmayan anlardır (*durative*). *Sahip ol-*, *içer-*, *iste-*, *hoşlan-*, *sev-*, *yönet-*, *bil-*, *inan-* vs. bu gruptadır (Vendler 1957: 149-150).

1.2.7 Biz Uyurken de Süren Eylemler Durumdur

Vendler'e göre zaman şeması (time schemata) her ne kadar bir ölçüm olanağı sunsa da, hiçbir fiili kalıcı olarak net kategorilere ayırıp sınıflandırmak mümkün

değildir. Mesela alışkanlıkları anlatan öbekleri doğrudan *durum* kategorisine koymak ne kadar doğrudur? Örneğin *sigara iç-*, sigarayı fiilen içerken bir aktivite fiilidir ama sigara içicisinin durumunu anlatırken durum fiilidir. Aynı şekilde *düşün-* gibi bir fiil, *O Jones hakkında düşünüyor* derken aktivitedir ama *O, Jones'in serseri olduğunu düşünüyor* derken durumdur. Konuşma anında plajda güneşlenmekte olan biri rahatlıkla *Ben General Elektrik firmasında çalışıyorum* diyebilir. Vendler bunu ayırmanın *Kişi uyurken de bu cümle doğru mu?* sorusu sorarak yapılabileceğini söyler. Bir fiil durum kategorisindeyse, uyurken de sürer (Biri uyuyor olsa bile hala coğrafyayı seviyordur, birinin serseri olduğunu düşünüyordur, sigara bağımlısıdır vs.).

1.2.8 İş ve Durum Olarak Meslekler

Vendler, meslekleri de yalnızca durumlar olarak nitelimenin yetmeyeceğini, arada farklar olduğunu savunur. Yazarlık, ressamlık, taksi şoförlüğü gibi meslekler içlerinde fiili olarak yazma, resim yapma, taksi sürme eylemlerini barındırır (*Bütün sabah yazı yazdım/resim yaptım/taksi sürdüm* demek mümkündür). Ancak manavlar, eğitimciler, yöneticiler vs. için durum böyle değildir. Manav bütün sabah sebze, meyve satabilir ama *manavla-* gibi bir eylem yapmış olmaz. Bir eğitimci bütün sabah eğitimin parçası olan işler yapabilir ama bir bütün olarak eğitme eylemi yapmış olmaz. Bir devlet yöneticisi *Bütün bir sabah ülkeyi yönettim* derse bu anlamlı olmaz. Vendler sigara içicileri, yazarlar, ressamlar, taksi sürücüleri ve benzerlerinin yer aldığı kategoriye *özel durumlar*; manavlar, eğitimciler, yöneticiler ve benzerlerinin yer aldığı kategoriye *genel durumlar* olarak adlandırır. Vendler, durum kategorisinde fiillerin yüklem içinde eridiğini, *işlerin (actions)* ise nitelikler ve ilişkilere dönüştüğünü dile getirir.

1.2.9 Bazı Başarmalar, Durumları; Bazı Başarmalar, Aktiviteleri Başlatır

Vendler'e göre kimi başarmalar durumları başlatır; evlenmek bekar olmaktan evli olmaya geçişi anlattığında *başarmadır* ve bu başarıma evli olma *genel durumunu* başlatmıştır. Vendler bu noktada "görme", "bilme" gibi eylemlerin

kendisinin birer başarma olamayacağını, olsa olsa bilme durumunu veya görme aktivitesini başlatan bir başarma kategorize edilebileceğini dile getirir (Vendler 1957: 153-154). Sonraki yıllarda Croft, Vendler'in bu görüşünü farklı bir yöntemle ele alıp bu tür fiillerin oluş sürecini kendi geliştirdiği 2 boyutlu geometrik analiz metoduyla zaman-nitelik ekseninde gösterecektir.

1.2.10 Adam mı Koşuyordu? Ben mi Koşan Adama Bakıyordum?

Vendler, *Ben onu koşarken gördüm* ve *Ben onun koştuğunu gördüm* cümlelerinin anlam bakımından aynı gibi görünse de bakış açısı anlamında farklı olduğunu dile getirir. Buna göre ilk cümlede salt bir "onu görme" eylemine vurgu yapılırken, ikinci cümlede sürecin ya da durumun bütününe (koşu sürecine) vurgu yapılmaktadır.

Vendler'in tanımladığı bu 4 leksikal aspekt tipi, daha sonra farklı dilbilimciler tarafından farklı bakış açıları kullanılarak geliştirilmiştir.

1.3 Diğer Bazı Önemli Çalışmalar

1.3.1 H. J. Verkuyl

Verkuyl, Vendler'in belirlediği leksikal aspekt kategorilerinin dilbilimsel olmaktan ziyade ontolojik kategoriler olduğunu savunur. Verkuyl'a göre aspekt kavramının tek başına fiilin anlamına indirgenmesi doğru değildir. Aspekt esas olarak cümle yapısıyla ilgili bir durumdur ve öncelikle fiili ve nesnelere yöneten fiil öbeği boyutunda, sonra da aspekt tipinin belirlenmesinde doğrudan etkili olan özne boyutunda incelenmelidir. Verkuyl'a göre leksikal aspekt tiplerini sınıflandırmanın görünüş çalışmalarına sağlayacağı bir katkı bulunmamaktadır. Bu nedenle Verkuyl, fiillerin aspektlerini belirlemek üzere yapılandırmacı (constructive) bir yaklaşım benimsediğini dile getirir (Verkuyl, 1989: 40-41).

1.3.2 Carlotta Smith

Smith, aspekt kategorilerinin dillere göre değil insanların bilişsel (cognitive) faaliyetlerine bağlı olarak değişim gösterdiğini var sayar. Smith'e göre insanlarda bir olayın aspektini algılama ve bilişsel olarak işleme süreci otomatiktir. Bizim durumlar, işler vs. biçiminde yaptığımız ayrımlar yalnızca olayı sistematize etmeye yarar. Smith, aspekt tiplerini 5 alt başlıkta inceler; *durumlar* (sabit (stative) ve süreklilik içeren (durative) durumlar – örn. birini sev-), *işler* (dinamik (dynamic), süreklilik içeren (durative) ve sonlu olmayan (atelic) olaylar – örn. gül-, parkta gez-), *tamamlamalar* (ardışık aşamaları olan ve belirgin bir sonuca ulaşan dinamik (dynamic), süreklilik içeren (durative) ve sonlu (telic) olaylar – örn. bir ev yap-, bir yabancı dil öğren-), *tek kerelikler (semelfactives)* (dinamik, sonlu olmayan, anlık olaylar – örn. kapıyı tıklat-, ayağınla tempo tut-), *başarımlar* (dinamik, sonlu, anlık olaylar – örn. yarış kazan-, zirveye ulaş-) (Smith, 1991: 1-6).

1.3.3 Dowty

Dowty de tıpkı Verkuyl gibi leksikal aspektin salt fiilin anlamı temel alınarak tayin edilemeyeceğini, fiil öbeğinin, hatta bütün cümlenin işin içine katılması gerektiğini savunur. Dowty çalışmalarında daha ziyade fiilin etki ettiği nesnelere ve fiile etki eden zarf yapıları üzerinde durmaktadır. Dowty'e göre nesnenin fiilin yaptığı işten etkilenme biçimi ölçülebilir aşamalardan meydana geliyorsa, bu durum fiilin leksikal aspektini değiştirir (D. Dowty, 1979: 51-65). Vendler'in başarımlar kategorisini anlık gerçekleştirmeler olarak tanımlaması karşısında Dowty'nin bu görüşü, *Adam ölüyor!* örneğindeki gibi bazı başarımlar türlerinin sürerlik görünüşü sergileyebildiğini ortaya koymuştur. Sonraki yıllarda Croft, başarımlar kategorisinin bu görünüşünü *hedefe ulaşma eylemleri (run-up achievements)* olarak tanımlayacaktır. Dowty'nin çalışmalarına ve görüşlerine bu tezin üçüncü bölümünde oldukça detaylı biçimde yer verilmiştir.

1.4 Türkçede Kılınış Çalışmalarından Bazıları

Türkiye Türkçesi ile ilgili de çeşitli yerli ve yabancı bilim insanları gramatikal ve leksikal aspekt konularında değerli çalışmalar yapmışlardır. Aşağıda Türkçede kılınış üzerine yapılmış bazı temel çalışmalardan kısaca bahsedilecektir.

1.4.1 Lars Johanson (1971, 2000, 2016)

Prof. Dr. Lars Johanson, Türk dilinin modern dilbilim kuramları perspektifinden incelenmesi konusunda son derece değerli çalışmalar gerçekleştirmiş olan İsveçli bir Türkolog ve dilbilimcidir. Bu anlamda Prof. Dr. Johanson'un bakış açısı işlemcileri ya da daha genel bir ifadeyle aspekt konusunda yapmış olduğu çalışmalar Türk dili açısından bir ilk olma ayrıcalığına sahiptir. Lars Johanson'un 2016 yılında Prof. Dr. Nurettin Demir tarafından Türkçeye çevrilen *Türkçede Görünüş (Aspekt im Türkischen)* adlı eseri, Türk dilinin *görünüş kavramı açısından* değerlendirilmesi konusunda literatürde bir ilktir ve sonrasında pek çok Türk dilbilimcinin bu konuda araştırmalar yapmasını sağlamış, çalışmalarına ilham kaynağı olmuştur. Adı geçen eserin başında Prof. Dr. Éva Á. Csató tarafından yazılan *Türkçe Çeviriye Sunuř* bölümünde Prof. Dr. Johanson'un eserlerinden ayrıntılı bir biçimde bahsedilmektedir. Bu kısımda Prof. Dr. Éva Á. Csató, Prof. Dr. Johanson'un "Türkçe fiil kategorisinin incelenmesinde işlevsel-yapısal bir yaklaşım kullandığından" söz eder (Johanson, 2016: 19). Johanson, Türkçede görünüş kategorilerini sınır durumlarını (terminallik) temel alarak inceler ve ortaya koyduğu en önemli işlevlerden bir tanesi de "odaksılıktır". Örneğin şimdiki zaman yapılarında –mAktA yapısının –lyor yapısından çok daha odaksıl olduğunu ya da geniş zamanın en az odaksılık içeren yapı olduğunu söyleyerek (Johanson, 2016: 121). Türk dilbilim incelemelerine yepyeni ve çok önemli bir bakışı kazandırmıştır.

Prof. Dr. Johanson, aspekt konusundaki görüşlerini *Viewpoint Operators In European Languages* adlı uzun makalesinde oldukça sistematik bir biçimde açıklar. Aspektotemporal yapıları, morfosentaks, leksikal semantik ve pragmatığın birlikte etkileşimi sonucunda ortaya çıkan karmaşık ve çok yönlü

yapılar olarak tanımlayan Johanson (Johanson, 2000: 30), Avrupa dillerinin aspektotemporal yapılarını ortaya koyacak belli sayıda kategori belirlenmesi gerektiğini var sayarak yola çıktığını ve teorisini kısmen Slav geleneğine dayandırdığını dile getirmektedir (Johanson, 2000: 28). Bu bağlamda 3 boyutlu bir aspektotemporal yapı öngörmekte ancak bu üç boyutlu yapının literatürdeki “imperfective (tamamlanmamışlık)”, “perfect” ve “perfective” kavramlarıyla yakınlık göstermekle birlikte kesinlikle aynı olmadığını ifade etmektedir (Johanson, 2000: 29). Johanson’un belirlediği 3 boyutlu yapı şöyledir:

Intraterminallik: Olay yapısını kendi sınırları içinde gözlemleyen bakış açısı.

Postterminallik: Olayın, kendi sınırları aşıldıktan sonraki durumunu gözlemleyen bakış açısı.

Adterminallik: Olayın erişilme, ulaşılma sınırını gözlemleyen bakış açısı.

Bunlar bir insanın bir olayı algılayıp işlemekte kullandığı temel zamansal kavramlardır (Johanson, 2000: 30).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Johanson’a göre aspektotemporal yapıların olmazsa olmaz bileşenlerinden biri de *kılınış* (leksikal aspekt) yani Johanson’un deyimiyile *actionality*’dir. “*Actionality*”, yüklemelerin iç zamansal yapılarındaki ayrımla ilgili bir kavramdır. Ancak bu iç zamansal yapıyı belirleyen unsurlar tek başına aspekt yapısını belirleyecek güce sahip değildir. Bunlar ancak bakış açısı operatörleriyle birlikte kullanıldıkları zaman ayrı ve bağımsız bir mantıksal aspekt belirleyicisi oluşturabilirler (Johanson, 2000: 30). Johanson’a göre iç zamansal yapı (*kılınış/actionality/ leksikal aspekt*), ancak ve ancak aspekt grameriyle (terminallik kategorisi bağlamındaki bakış açısı işlemcileriyle) etkileşime girdiği zaman bağımsız bir kategori olma özelliğini ortaya koyabilir (Johanson, 2000: 58).

Johanson *actionality* yani *kılınışı* şu şekilde gruplandırmaktadır (detaylar için bk. (Aslan Demir, 2016: 22-23):

Dönüşümlüler / Transformatives: Doğal bir dönüşüm ve başkalaşım evresine sahip olan bu fiillerde dönüşüm kılınış türüne bağlı olarak fiilin başlangıç veya bitiş sınırında olabilir. Dolayısıyla Johanson bu tür fiilleri ön ve son dönüşümlüler olarak ikiye ayırır;

Son Dönüşümlüler: Dönüşüm evresi sonda (*öl-, ulaş-, boğul- vb.*)

Anlık Olanlar: Sadece son sınır vurgular (*hapşır- vs.*)

Anlık Olmayanlar: Son sınıra götüren süreci de içerir (*don- vb.*)

Ön Dönüşümlüler: Dönüşüm evresi başta (*oturur, yatar, tutar duruma geç- vb.*)

Dönüşümsüzler / Nontransformatives: Belirgin bir dönüşüm bildirmeyen (ağla-, koş-, iste-, çalış- vb.), kılınış içeriği bakımından homojen fiillerdir. Yani başlangıç, süreç ve bitiş eşit değerdedir. Sınırlar ancak dışsal olabilir (eve kadar koşmak , sabaha kadar ağlamak gibi).

Dinamik olanlar (yemek, oynamak, büyüme gibi aşama bildirenler)

Dinamik olmayanlar (içermek, sahip olmak, ait olmak gibi göreceli olarak değişmeyen, zamana dayanıklı fiziksel ve sosyal özellikleri, ilişkileri bildirenler)

1.4.2 Aydemir (2010)

Doç. Dr. Ahmet Aydemir, Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi adlı kitabında kılınışı “eylemin (oluş , kılış , hareket, durum) zaman ve içerik anlamlarıyla ilgili olan, fiilin dilbilgisel ve anlamsal bir kategorisi” olarak tanımlar (Aydemir, 2010: 24). Aydemir, kılınış konusundaki tespitlerinde tamamen Johanson’un sınıflandırmasını temel alır. Aydemir’e göre kılınışın iki tip işlevi vardır; 1. Eylemlerin oluş sınırları veya süreçlerini belirtmek 2. Eylemlerin oluş biçimlerini belirtmek. Aydemir, birinci işlev için Johanson sınıflandırmasını temel alır.

Aydemir'e göre ikinci işlev genellikle tasvir fiilleri vasıtasıyla ama kimi zaman da bağımsız fiillerle veya ana fiilin zarf fiil eki aldığı birleşik fiillerle sağlanmaktadır. Aydemir'e göre temel cümle yüklemleştircilerine etki eden bu kılınış değerleri önemli bir ayırıcı işleve sahiptir (Aydemir, 2010: 25).

1.4.3 Aslan Demir (2016)

Doç. Dr. Sema Aslan Demir, *Görünüş Kategorisi Türkmençe Örneği* adlı kitabının giriş bölümünde, Türkçe üzerine yapılan kılınış çalışmalarının yanı sıra dünyada yapılmış kılınış çalışmaları üzerine de kısa, öz ancak oldukça zengin ve açıklayıcı bir kaynak çalışmasına yer vermektedir. Daha sonra Lars Johanson'un sınıflandırma kriterlerini tartışmakta ve gerek Johanson'un görüşleri hakkında gerekse genel anlamda kılınış-görünüş kavramları hakkında da "Odaklılık değeri kılınışın müdahalesine açık mıdır?", "Belirli kılınışlar belirli görünüşlerle daha mı uyumludur?" ya da "Kılınış, görünüş işaretleyicilerinde semantik varyasyona yol açar mı?" biçiminde son derece can alıcı sorular sormaktadır (Aslan Demir, 2016). Aslan Demir'in çalışması objektif, sorgulayan yapısı ve soruları dünya dilbilim literatüründen çok geniş bir kaynakçaya dayalı olarak yanıtlaması açısından oldukça seçkin bir Türkçe kaynak olma özelliği taşımaktadır.

1.4.4 Bacanlı (2014)

Doç Dr. Eyüp Bacanlı, *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller* adlı kitabının birinci bölümünde oldukça detaylı bir kuramsal içeriğe yer vermektedir. Bunun ardından Türk ve dünya dilbilim literatüründe yapılmış olan belli başlı kılınış tasniflerini açıklamaktadır. Bacanlı çalışmasında Vendler, Verkuyl, Comrie, Johanson, Smith ve Aydemir'in sınıflandırmaları hakkında bilgi verdikten sonra kendisi de bir sınıflandırma önerisinde bulunur. Bacanlı'ya göre gerçek bir kılınış tasnifi fiiller veya fiil leksemi olan eylem öbekleri temelinde yapılmalıdır. Bacanlı'nın önerisi fiilleri haller, faaliyetler, tek kerelikler,

dönüşümsüzler, başlangıç dönüşümlüleri, bitiş dönüşümlüleri (başarı ve erişim fiilleri) olarak altı grup halinde sınıflandırmaktır (Bacanlı, 2014).

1.4.5 Karadoğın (2009)

Doç Dr. Ahmet Karadoğın, Türkiye Türkçesinde Kılınış adlı çalışmasında öncelikle olay, zaman, sınır, süre, sonluluk, sonsuzluk, kılınış kavramlarını tanımlar ve geniş bir Johanson tasnifine yer verir. Karadoğın, açıklamalarını zaman çizgisi üzerinde yapar ve dil dışı dünyada gerçekleşen eylemlerin ancak bir kısmının dillerdeki fiillerle karşılandığını, herhangi bir hareketin birden fazla hareket dizisinin üyesi olabileceğini dile getirir (Karadoğın, 2009: 35). Bu bağlamda çalışmasında kılınış değişikliğine sebep olan zaman zarfları ve zarf fiiller üzerinde durur. Karadoğın'ın kılınış değişikliklerini incelerken nesnenin ne şekilde etkilendiğini ele alması da bir yenilik olarak değerlendirilebilir. Fiilin sözlük anlamının, kılınışı da içine alan bir üst kategori olduğunu ifade eden Karadoğın, fiillerin aldığı çatı eklerinin kılınışla ilişkisine de değinir. Son olarak bitimsiz fiillerin (sıfat fiil ve zar fiiller) kılınışla ilişkisini inceleyen Karadoğın, çalışmasında Johanson'un ön ve son dönüşümlülük ile ön sınır/ son sınır vurgulama kriterlerini temel almaktadır.

2. BÖLÜM - WILLIAM CROFT ve BİLİŞSEL DİLBİLGİSİ ANLAYIŞI

2.1 WILLIAM CROFT KİMDİR?

1953 yılında doğan William Croft, Chicago Üniversitesi Dilbilim bölümünden onur derecesiyle mezun olduktan sonra 1986 yılında Stanford Üniversitesinde Prof. Dr. Joseph H. Greenberg danışmanlığında yaptığı doktora çalışmasını tamamlayarak sırasıyla Michigan Üniversitesi, Manchester Üniversitesi ve New Mexico Üniversitesinde görev yapmış olan Amerikalı bir araştırmacı ve dilbilimcidir. Doktora aşamasında birlikte çalıştığı hocası Prof. Dr. Greenberg, modern dilbilim tipolojisi alanının kurucusu olup 20. Yüzyılın en önemli dilbilimcilerinden biridir. Croft, Greenberg'in açtığı yolda ilerleyerek tipoloji, dilbilim evrenselleri, leksikal aspekt, nedensellik yapısı ve anlambilim üzerine değerli çalışmalar yapmıştır.

Bu tez kapsamında Croft'un 2012 yılında basılan *Verbs: Aspect and Causal Structure* kitabındaki görüşleri temel alınacak ve Croft'un görüşleri farklı kaynaklar ışığında tartışılarak öne sürülen iki boyutlu geometrik analizin Türkçe fiiller açısından görünüşü incelenecektir.

2.2 CROFT'UN ÇALIŞMALARI

2.2.1 CROFT'UN BİLİŞSEL DİLBİLİM ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

William Croft, leksikal aspekt ve anlambilim çalışmalarını temel olarak bilişsel dilbilim görüşü üzerinden şekillendiren bir araştırmacıdır. Bu noktada bilişsel dilbilim ve bilişsel dilbilgi kavramlarını kısaca açmakta fayda olacaktır;

“Bilişsel dilbilim, “Dil bilmek nedir?” sorusunun ne anlama geldiğini ve dillerin nasıl edinildiğini araştırmayı amaçlamaktadır. Bilişsel dilbilim dillerin nasıl kullanıldığı ile ilgili sorulara ışık tutacak nitelikte araştırmalar yapmaktadır.

Bilişsel dilbilim bu alan içerisinde yapılan çağdaş çalışmaların çerçevesini oluşturan betimsel bir terimdir, dolayısıyla Bilişsel dilbilimin bilişsel dilbilgisini kapsayan bir üst terim olduğu söylenmelidir.” (Özgen, 2018: 214)

“Bilişsel Dilbilgisi (Cognitive Grammar), Ronald Langacker’ın 1970’lerin ortalarından itibaren kurguladığı dil kuramına verdiği addır... O güne kadar Amerikan ve Avrupa Yapısalcılığı, göstergebilim ve davranışçı ruhbilim olguları ve açıklamalarından yararlanan dilbilim, bu bilişsel devrimden sonra yön değiştirmiş, dil kavramının beyin ve zihin kavramlarıyla olan ilişkisi ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu yolla, dilin bilişsel bir dizge olduğu kabul edilmiş ve bu yönde, ilerleyen zaman içerisinde Chomsky başta olmak üzere çeşitli kuram ve çalışmalar dilbilim alanına kazandırılmıştır.” (Özgen, 2018: 213)

Bilişsel Dilbilgisi, çalışmalarının ve incelemelerinin çoğunu anlambilime borçludur. Buradaki asıl amaç, tümcesel düzeydeki gerçekliklerin anlamsal güdülenmelerden ortaya çıktığını belirlemek ve bu güdülenmeleri simgesel boyutta açıklamaktır (Özgen, 2018: 217).

Croft ve Cruse’a göre bilişsel dilbilim yaklaşımının 3 ana hipotezi vardır. Bunlar:

1. Dil, özerk ve bağımsız bir bilişsel yeti değildir.
2. Dilbilgisi aslında kavramsallaştırmadır.
3. Bir dili bilmek, o dili kullanma sonucunda ortaya çıkar (Croft&Cruse, 2004: 1).

Bu görüşler ışığında Croft, görüşlerini “doğru-yanlış” mantıksal gösterimlerinden ziyade, bağlamı için içine sokan *anlambilimsel çerçeveler (semantic frames)* ve *tipleri (construals)* üzerinden geliştirir.

Croft, *olay yapısının (event structure)* dilbilgisel unsurlarını da iki temel yapı üzerinden inceler; *görünüş yapıları (aspectual structures)* ve *nedensellik yapıları (causal structures)*.

Olay yapısı ve bunun dilbilgisi, özellikle de *öge gerçekleştirmeleri (argument realizations)* üzerindeki etkilerinin incelenmesi konusu dilbilimin en az 3 farklı yaklaşımının -*Biçimsel (Formal)*, *Üretici (Generative)* ve *Bilişsel (Cognitive)*-temel ilgi alanlarından biri olmuştur (Croft 2012: 4).

Biçimsel anlambilim yaklaşımı, felsefedeki geleneksel mantık temelli semantik anlayıştan türetilmiştir. Bu yaklaşım, önermeler mantığından yararlanır ve çeşitli mantıksal hesaplamalar yaparak cümlelerin gerçek hayattaki doğruluk koşullarını tespit etmeyi amaçlar. Bu yaklaşım, zamanla semantik gösterimlerin daha karmaşık mantıksal ve matematiksel ifadeler içermesine yol açmıştır. *Üretici* anlambilim yaklaşımı ise yorumlama yaparken söz diziminden anlabilime doğru yapılan *eşleştirmeleri (mapping)* kullanır. Üretici yaklaşım her ne kadar biçimsel yaklaşımın mantıksal gösterimlerini andıran bir gösterim dili kullansa da ondan farklı olarak, anlabilimsel yapıların gerçek hayattaki doğruluk koşullarından ziyade zihindeki kavramsal yapılarla ilgili olduğu görüşünü benimser. Buna rağmen, üretici yaklaşımın odağında kavramsal yapıların gerçek hayattaki doğruluk koşullarıyla eşleştirilmesinden ziyade söz diziminin anlabilimsel/kavramsal yapılarla eşleştirilmesi yer alır. Bilişsel anlambilim yaklaşımında ise çekim, biçim ve anlam birbirinden bağımsız unsurlar olarak ele alınmaz. Bu yaklaşımın kullandığı gösterimlerde, üretici yaklaşımda olduğu gibi, gerçek hayattaki doğruluk koşullarından ziyade kavramsal yapıları yansıtmak amaçlanır. Üretici yaklaşımdan farklı olarak bu yaklaşımda kavramsal yapıların gerçek hayattaki durumlarla ne şekilde eşleştiği konusuna daha fazla önem verilir.

Croft, bilişsel yaklaşımın üretici yaklaşımdan ve doğruluk temelli yaklaşımlardan ayrılan 3 temel yönünden bahseder. Bunlar sırasıyla *anlamsal çerçeveler (semantic frames)*, *tipler (construals)* ve *diyagram gösterimleridir (Croft, 2012: 11-16)*.

2.2.1.1 Anlamsal Çerçeveler

Çerçeve semantiği, bir sözcükle veya yapıyla anlatılan herhangi bir kavramın mutlaka varsayılan bir arka plana sahip olması gerektiğini söyler. Örneğin *hala* dediğimizde, arka planda mutlaka şu unsurlar bulunur; ben, babam, babamın kız kardeşi ve bu hanımla benim aramdaki babamdan kaynaklanan akrabalık ilişkisi. Croft, kavramsal çerçeveleri anlatırken Fillmore'dan alıntı yaparak *yer (ground)* ve *kara (land)* örneklerini veriyor. Aslında her iki sözcüğün de kuru

zemin biçimindeki bir arka plan içerdiğini fakat bu iki sözcük arasındaki farkın içerilmeyen arka planlardan kaynaklandığını söylüyor; *karada yaşayan kuşlar* dediğimizde bu kuşların yaşam alanının denizler veya göller olmadığını, *yerde yaşayan kuşlar* dediğimizde ise bu kuşların uçamadıklarını anlıyoruz. Demek ki *kara* sözcüğü deniz, göl gibi su yüzeylerini anlam çerçevesinin dışına atarken *yer* sözcüğü gökyüzünü anlam çerçevesinin dışında bırakıyor. Yani anlamsal çerçeveler, yalnızca belirli bir arka planın varlığıyla değil, herhangi bir arka planın yokluğuyla da tanımlanabilmektedir. Bunun yanı sıra bir de ideal bilişsel modellerden söz edebiliriz. Bunu *bekar* sözcüğü üzerinden örneklendirebiliriz. *Bekar* sözcüğünün ideal bilişsel modelini şöyle tanımlayabiliriz; yetişkin, hiç evlenmemiş, biriyle ciddi ilişkisi olmayan, özgür, heteroseksüel bireyler. Bu bağlamda düşündüğümüzde boşanmış veya eşini kaybetmiş kişiler, henüz evlenebilecek fiziksel ve ruhsal olgunluğa erişmemiş çocuklar her ne kadar yasalar önünde bekar statüsüne sahip olsalar da günlük hayatta bu kişilerden bekar insanlar olarak söz etmeyiz. Bunun nedeni, bu kişilerin *bekar* sözcüğünün ideal bilişsel modeline uymuyor olmalarıdır. Anlamsal çerçeveler karşıt anlamlı sözcüklerin belirlenmesi konusunda da önem arz eder. Örneğin *cimri / cömert* ve *tutumlu / savurgan* çiftlerini ele alalım. *Cimrilerin* ve *tutumluların* ortak özelliği az para harcamaları, *cömertlerin* ve *savurganların* ortak özelliği ise çok para harcamalarıdır. Buna karşın *cimri* ve *savurgan* sözcükleri olumsuz bir arka plana sahipken *tutumlu* ve *cömert* sözcükleri olumlu bir arka plana sahiptir. Kısacası aynı eylemi yapan insan grupları, uygun sözcük seçimiyle bir anda olumlu veya olumsuz davranışa sahip olarak tanımlanabilmektedir. Bu örnek, anlamsal çerçeveleri göz ardı ederek yapılan doğruluk (mantıksal) temelli semantik çıkarımların ne kadar yetersiz kalabildiğini açıkça göstermektedir.

2.2.1.2 Tipler (Construals)

Croft kavramsallaştırma (conceptualization) veya tipleri (construals), belirli bir deneyimin semantik yapısı olarak adlandırır ve aynı deneyimin farklı şekillerde tasarlanabileceğini dile getirir.

a. Yemek taşı.

b. Tenceredeki suyun ısınması, sebzelerin lif yapısının genişlerken hacminin artmasına neden oldu ve bu durum tenceredeki su seviyesini yükselterek kaynamaya başlayan yemeğin, genişleyen su buharı kütlesiyle beraber tencereye sığmaz hale gelmesiyle sonuçlandı.

Bu cümlelerin her ikisinde de aynı olay anlatılmaktadır. Ancak (a) cümlesinde olay belirli bir ada atfedilen tek bir fiille ifade edilirken, (b) örneğinde aynı olay dinamik bir olaylar serisi halinde anlatılmakta, eylemler pek çok farklı varlığa atfedilmektedir. Bu varlıkların hiçbiri tekil olarak *yemek* diye adlandırılmayacağı halde aslında her biri yemeği oluşturan unsurlardır. Dolayısıyla aynı olayı farklı katılımcılar ve farklı bakış açılarıyla kurgulama işini *tip* olarak adlandırabiliriz.

Semantiği doğruluk değerleri üzerinden değerlendiren bakış açılarını ele alırsak şu iki cümle aynı anlama gelmektedir;

a) Kuş evi, kemerli kapının hemen üstünde yer almaktadır.

b) Kemerli kapı, kuş evinin hemen altında yer almaktadır.

Oysa tipler açısından baktığımızda bu iki cümle arasında leksikal ve söz dizimsel farklar olduğunu görürüz. *Üstünde* ifadesiyle anlatılan (a) durumunda *kuş evi* özne iken, *altında* ifadesiyle anlatılan (b) durumunda özne *kemerli kapı*'dır. Tip semantiğinde iki önemli terim kullanılmaktadır; *figür* ve *zemin*. Örneklere dönecek olursak (a) cümlesinde *kuş evi* figür (yerleştirilen nesne), *kemerli kapı* zeminken (referans noktası), (b) cümlesinde *kemerli kapı* figür, *kuş evi* zemindir.

Ayrıca doğruluk değerleri üzerinden düşünüldüğünde kabul görecektir bazı kurgular, gerçek hayatta kullanılamayabilir.

Gözünün altında siyah bir leke var.

?? Siyah lekenin üstünde gözün var.

Croft, bu bilgiler ışığında tipi kavramsal bir semantik yapı olarak tanımlar ve tipin 3 temel özelliği olduğundan söz eder:

1. Bir olayı anlatmak için alternatif tipler kullanılabilir.
2. Her bir tip, kendine has bir anlam bütünlüğü ve kurgu içerir.

3. Bağlamı göz önüne almadan herhangi bir tipin “en doğru” veya “en iyi” tip olduğu söylenemez (Croft 2012: 14).

Croft, aynı zamanda hiçbir fiilin, içkin yapısı itibarıyla tek bir görünüş kategorisine ait olamayacağını, tersine fiillerin pek çok görünüş kategorisine dahil olabilme potansiyeline sahip olduğunu dile getirmekte ve bu çoklu sistemi *tipler* olarak tanımlamaktadır. Dahası, çalışmalarda kolaylık sağlamak amacıyla dahi olsa hiçbir fiil için mevcut leksikal aspekt tiplerinden birini seçip bunu fiilin “temel” görünüş tipi olarak ele alamayacağımızı söyler (Croft, 2009: 146).

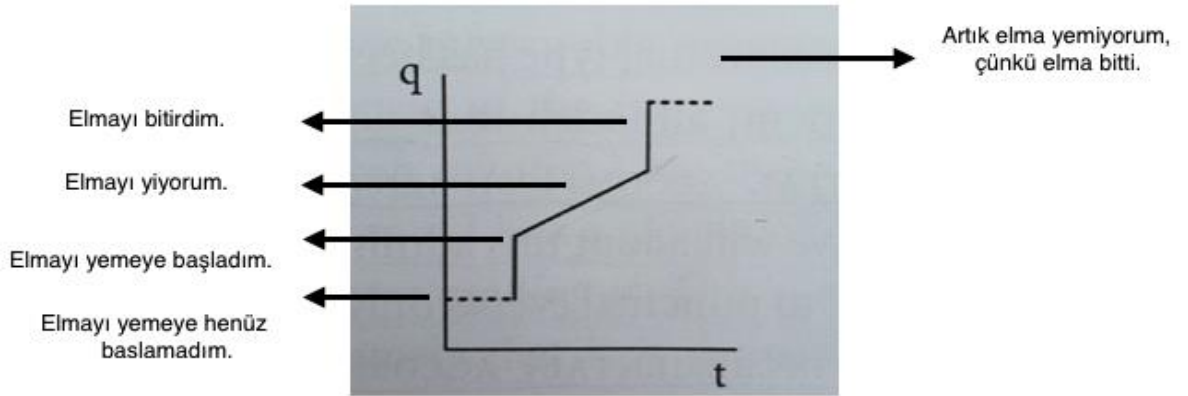
2.2.1.3 Diyagramlar

Bilişsel yaklaşımda biçimsel ve üretici yaklaşımdan farklı olarak, semantik gösterimler yüksek ölçüde yapılandırılmış diyagramlarla ifade edilir (Croft 2012: 5-6).

Croft, çalışmalarında işte bu “yüksek ölçüde yapılandırılmış” diyagramları kullanmayı tercih etmektedir. Yüksek ölçüde yapılandırmadan kasıt, bir analitik ekseninde x koordinatı zamanı (t) gösterirken y koordinatının olayın niteliksel durumundaki değişimleri (q) göstermesidir. Croft, bunu “geometrik gösterim” olarak ifade eder ve bunu fiillerin kılınış özelliklerini göstermek için kullanır.

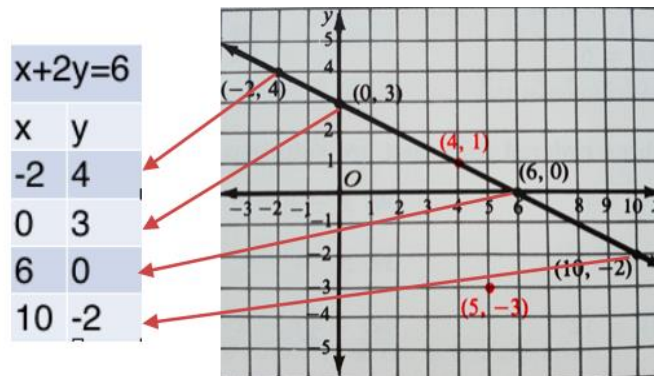
Bu bağlamda *Ben bir elma yedim* cümlesi, Croft'un 2 boyutlu geometrik gösteriminde şöyle görünür:

Şekil 1 - Croft'un 2 boyutlu geometrik gösterimi

Croft'un kullandığı bu gösterim, aslında matematikteki 2 değişkenli denklemlerin koordinat düzleminde gösterilmesi yöntemine benzer. Burada kısaca 2 değişkenli denklemlerden söz etmek uygun olacaktır.

$x + 2y = 6$ şeklinde yazılan 2 değişkenli bir denklemde x ve y 'nin alabileceği sonsuz tane değer mevcuttur. Bu değerlerin bazılarını ve bu değer çiftlerinin koordinat düzlemi üzerindeki gösterimlerini inceleyecek olursak;

Şekil 2 - Analitik düzlemde basit fonksiyon gösterimi

Tablo ve veriler: (Dolciani, 1985: 320)

Görüldüğü gibi bir eşitliğin koordinat düzlemine aktarımında izlenecek yol, x ve y için verilen değerleri cetvelde bulup, bunların çakıştıkları noktaları koordinat ekseninde işaretlemekten ibarettir.

Tekrar *Ben elmayı yedim* örneğine dönecek olursak, x eksenini zaman eksenini y eksenini nitelik eksenini olarak ele aldığımızda, x eksenini üzerinde yer alan her bir nokta için çeşitli y değerleri mevcut olacaktır. Örneğin saat 14:06:00'da ben yemek üzere dişlerimi elmaya geçirdiğim anda y eksenindeki değerler (bu örnekte elmanın yenme durumu) değişmeye başlayacaktır. Saat 14:06:00 ile 14:13:02 arasında ben elmayı yemeyi sürdürürsem, zaman ilerledikçe elmanın yenmiş olma düzeyi (yani niteliği) de zamana paralel olarak değişecektir (elmanın yenmişlik düzeyi artacaktır). Dolayısıyla hem x eksenini hem de y eksenini üzerindeki değerler artış gösterecektir. Ancak öyle bir an gelecektir ki (saat 14:13:02), elma artık bitecektir. Dolayısıyla "elmayı yeme" süreci tamamlanacak ve x değeri (zaman) ilerlemeye devam etse bile, elma artık "yenmiş bitirilmiş elma" niteliğine geçeceği için y değerinde (nitelik) herhangi bir değişim gözlenmeyecektir. Bu sebeple elmayı yemeye başlamadan önceki ve yedikten sonraki durağan haller kesikli çizgilerle gösterilmiştir. Croft'un önerdiği iki boyutlu geometrik analiz gösteriminin dayandığı temel budur.

Croft'un yaklaşımında genel olarak temel aldığı *yapı dilbilgisi (construction grammar)*, söz dizimsel yapıların şekilleri ve anlamlarını birincil unsur olarak ele alır. Üretici teorilerdeki gibi sentaktik ve semantik bileşenler diye keskin bir ayırım yapmaz (Croft 2012: 19).

Croft'un masaya yatırdığı bir diğer konu ise tematik roller ile sentaktik rollerin eşleşmesi konusunda her zaman işleyen bir formülden söz edilemediği gerçeğidir. Bu konuyu *Aspectual and Causal Structure in Event Representations* adlı makalesinde ele alır (Croft, 2009: 140).

Klasik çalışmalarda Özne-Nesne-Tümleç olarak tanımlanan gramatikal ilişkiler, yalnızca şekilsel kategoriler olarak değerlendirilir. Çünkü yükleme sorulan "Eylemi yapan kim?" sorusu bize daima özneyi, "ne, neyi, kimi" soruları ise

daima nesneyi işaret etmektedir. Dünyadaki pek çok farklı dilde, cümlede hangi yapının özne, hangi yapının nesne olacağını belirlemek (gerçekleşme biçimleri çeşitlilik gösterse de) gözle görünür biçimde aynıdır. Çünkü özne genellikle *kılıcı (agent)* rolündedir. Nesne ise genellikle *etkilenen (patient)* rolündedir. Bunun yanı sıra olayın gerçekleşmesini sağlayan *araç (instrument)* gibi bir semantik kategoriden söz edebiliriz. Bu durumda *özne, nesne ve tümleçleri sentaktik kategoriler; kılıcı, etkilenen ve araçları da semantik roller* olarak ele alırsak, “Cümlede belirli sentaktik roller, belirli semantik rollere gönderme yapar” biçiminde bir sonuca ulaşmamız, kağıt üzerinde son derece mümkün görünmektedir. Oysa gerçek hayatta durum böyle değildir.

Aynı semantik rolün farklı sentaktik ilişkiler üstlenip üstlenemediğini aşağıdaki örnekler ışığında değerlendirelim;

1. *Kılıcı*: Olaydaki durum değişikliğini ortaya koyan iradeli unsura denir. Kılıcı, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, farklı anlamsal rollerde bulunabilir.

- a) Özne: MÜHENDİS BANU HANIM, köprü projesini çizdi.
- b) Tümleç: Projenin çizilmesi, MÜHENDİS BANU HANIM'a kaldı.
- c) Nesne: Ulaştırma Bakanı, projenin çizimi için tecrübelerinden dolayı MÜHENDİS BANU HANIM'I görevlendirdi.

2. *Araç*: Olayda, Kılıcı'nın kontrolü altındaki değişimi gerçekleştiren nesnedir.

- a) Özne: FIRINIMIZ yemekleri çok güzel pişiriyor.
- b) Tümleç: İstanbul'u yeni ARABASIYLA gezdi.
- c) Nesne: Yazılarımı yazmak için BİLGİSAYAR kullanıyorum.

3. *Etkilenen*: Olayda değişime uğrayan nesnedir.

- a) Özne: DÜKKAN belediye tarafından mühürlendi.
- b) Tümleç: Çocuk DEFTERE resim çizdi.
- c) Nesne: Adam VAZOYU kırdı.

Görüldüğü gibi, semantik rollerin sentaktik ilişkilerle bağlantısı farklı biçimlerde olabilmektedir. (1c) örneğinde gerçekleşen olayda *Mühendis Banu Hanım*, hem projenin çiziminden sorumludur (yani kılıcı) hem işin başına getirilen kişi olarak gramatikal anlamda nesne konumundadır, hem de tecrübesi nedeniyle sorumlu olarak görevlendirilme olayına sebep olmuştur (*causee*). Bu cümle, semantik

rollerin neden tek bir sentaktik ilişkiyle eşleştirilemeyeceğinin açık bir örneğidir. (2b)'deki cümlelerin yüklemi olan *gez-* fiili geçişsiz olduğundan bu örnekte zaten nesne sorgusu yapılamamaktadır. (3a)'daki edilgen yüklemli fiilde ise özne pozisyonunda bir *kılıcı* yoktur, bunun yerine olaydan etkilenen unsur bulunmaktadır.

Croft, *tematik roller* olarak da bilinen *kılıcı*, *etkilenen*, *tema*, *amaç* gibi genel çerçeveye sahip semantik rollerin, üye atamalarının semantik güdüleyicilerini tespit etmekte yetersiz kaldığını dile getirmektedir. Dolayısıyla semantiğin bir cümledeki üye atamasını nasıl etkilediğini inceleyen tipoloji araştırmaları, hem gramatikal hem de semantik rollerin analizi sonucunda ortak bir noktada birleşmektedir; araştırmacıların yüklemelerin semantik sınıflarını tanımlarken çok daha dar kapsamlı sınıflar belirlemeleri, hatta yüklemelerin ait oldukları sınıfları teker teker yüklem bazında incelemeleri gerekmektedir (Croft 2012: 23). Croft'un bağlam ve tip bazlı geometrik inceleme metodunun temelinde de işte bu görüş yatmaktadır.

3. BÖLÜM - CROFT'UN OLAYLARIN GÖRÜNÜŞSEL YAPILARINA BAKIŞI

Aspekt literatüründe konuyla ilgili çalışmalar iki temel yaklaşımı yansıtır: Tek boyutlu yaklaşım ve iki boyutlu yaklaşım (Croft, 2012: 31-42).

Tek boyutlu yaklaşım, gramatikal aspektin leksikal aspektle bir bütün olarak ele alındığı yaklaşımdır. Croft'a göre bu yaklaşımda gramatikal ve leksikal aspektin etkileşim içinde olduğu kabul edilir ancak varılan sonuç daima leksikal aspektin semantik görünüşüyle aynıdır.

Diğer taraftan *iki boyutlu yaklaşım* (*bakış açısı semantiği* -viewpoint semantics), gramatikal aspektin semantik olarak leksikal aspektten ayrı olduğu görüşünü savunur.

Croft, çalışmasında genel anlamda tek boyutlu yaklaşımı temel aldığını ancak iki boyutlu yaklaşımdan da hatırı sayılır oranda yararlandığını dile getirir. Croft, kendi yaklaşımının farklı olan yönünün yukarıda da bahsettiğimiz gibi *tipler* olduğunu dile getirir. Bu noktada Sasse'nin görüşlerine yer verir ve iki boyutlu yaklaşımların, bakış açısı aspekti çerçevesinde olayların sınırlarını referans alarak, aslında tek boyutlu bakış açılarıyla birleştiğini ifade eder. Ancak iki boyutlu bakış açılarının konuya göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir katkısı vardır ki o da şudur; bazı tek boyutlu bakış açılarında dile getirildiği gibi olayların sadece *içkin* (*inherent*) görünüşleri yoktur. Olaylara farklı görünüşsel perspektiflerden ve bakış açılarından da bakmak mümkündür. Bu tespit, Croft'un çalışmalarında *tip* fenomeniyle yer bulur. Ancak Croft'un *görünüş tipleri* teorisi, iki boyutlu teorilerde bulunan az sayıdaki görünüşsel bakış açısından çok daha geniş bir kapsama sahiptir.

Croft'a göre aspekt literatüründe kullanılan terminoloji oldukça çeşitli ve terimler açısından karmaşıktır. Örneğin *bitmişlik* / *bitmemişlik* (*boundedness* / *unboundedness*) ifadeleri, özellikle Rusça gibi dillerde belirli bir semantik ayrımı anlatmaya uygundur. Ancak İngilizce gibi dillerde (Türkçede de durum böyledir)

aynı dilbilgisel zaman işaretleyicisi birden fazla zamanı anlatabildiği için bu zaman işaretleyicilerinin görünüş kategorilerini net olarak tanımlamak zordur. Örneğin Türkçede şimdiki zaman yapısı hem şimdiki zaman, hem geniş zaman hem de gelecek zaman görünüşüne sahip olabilmektedir;

Ben kitap okuyorum. (şimdiki zaman)
 Ali Ankara'da oturuyor. (geniş zaman)
 Haftaya Antalya'ya gidiyoruz. (gelecek zaman)

Görüldüğü üzere bağlamı göz ardı ederek -(l)yor ekinin görünüş kategorisini genel geçer bir biçimde tanımlayamayız.

Croft, bu konuyla ilgili Dahl'dan (Dahl, 1985: 26) şöyle bir alıntı yapar;

“...her ne kadar kimi görünüşsel kavramlar bazı dillerde morfolojik olarak ifade edilebiliyor olsa da, bütün diller için geçerli olan şey fiil leksemelerinin “görünüşsel potansiyelleri” bağlamında birbirlerinden farklı oldukları gerçeğidir.”

Dahl, bir yüklem için herhangi bir görünüş türüne dahil edilemeyeceğini, ancak birden fazla görünüş türüne dahil olma potansiyeline sahip olabileceğini dile getirir. Bu görüş, Croft'un *tip* kavramıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla görünüş türlerin aynı zamanda *görünüş tipleri* olduğunu söylemek mümkündür. Bu şekilde pek çok görünüş türü tanımlanmaya da gerek olmayacaktır. Bunun da ötesinde bir görünüş tipinin “temel” tip olarak belirlenmesi de doğru değildir. Bu bağlamda Croft, Vendler'in 4'lü kategorisini “yüklemlerin farklı görünüş tiplerinden bağımsız olarak, yalnızca semantik özelliklerine bakılarak belirlendiğini” belirterek yetersiz bulur.

Croft, Vendler'in 4 kategorisinin (*durumlar, işler, başarımlar, tamamlamalar*) 3 tane semantik nitelik çifti (*statik-dinamik; sürerlik-anlık; bitimli-bitimsiz*) kullanılarak anlatıldığını ifade eder ve bunu basit bir şemayla şöyle gösterir:

Durumlar	statik	sürerlik	bitimsiz
İşler	dinamik	sürerlik	bitimsiz
Başarımlar	dinamik	anlık	bitimli
Tamamlamalar	dinamik	sürerlik	bitimli

Örneğin *bil-* (Türkçe’de aynı zamanda *tanı-*), *hatırla-*, *görmek* gibi fiiller *durum* fiilleri olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu fiiller sadece şimdiki zaman kipiyle kullanıldıkları takdirde *durum* fiili olurlar (Croft 2012: 38):

- a) Ben Rusça biliyorum. (bilir durumda olmak)
- b) Ben sahneyi görüyorum. (görür durumda olmak)
- c) Ben sizi hatırlıyorum. (hatırlıyor durumda olmak)
- d) Ayşe Hanım’ı tanıyorum. (tanıyor durumda olmak)

Aynı fiiller geçmiş zaman kipiyle kullanıldıkları takdirde *başarma* ifade ederler:

- a) Yarışmada Rusça kelimeyi doğru bildim.
- b) Işıklar yanınca sahnede ünlü tenorumuzu gördüm.
- c) Tamam, sizi hatırladım.
- d) Ayşe’yi yürüyüşünden tanıdım.

Dowty ise bu konuda davranış bildiren yüklerle (dispositon predicates) ilgili bir örnek verir:

- a) John arkadaş canlısıdır. (*durum*)
- b) John son zamanlarda pek bir arkadaş canlısı (*iş*). (Dowty 1979: 114)

Tüm bu örneklerden de görüleceği üzere yüklerle için olarak belirli görünüş kategorilerine dahil edilemezler, ancak farklı kategorileri temsil edebilme potansiyeline sahip olduklarından söz edilebilir.

Yüklemlerin alternatif *görünüş tipleri*, Vendler’in 4 kategorisini aşan farklı görünüşsel kategorilerin belirlenmesiyle sonuçlanmıştır. Bunlar: *tek kerelikler/döngüsel başarmalar (semelfactives/ cyclic achievements)* ve *hedefe ulaşma eylemleridir (runup achievements)*.

Tek kerelikleri ifade eden *semelfactive* kavramını aspekt literatüründe görebileceğimiz en erken çalışmalardan biri, Comrie’nin *Aspect* adlı eseridir. Comrie, burada *semel* sözcüğünün Latince “bir kere” anlamına geldiğini söyler ve literatüre *semelfactive (tek kerelik)* ve *iterative (yinelemeli)* kavramlarını tanıtmak istediğini dile getirir. Bunun için dilbilimciler arasında sık sık tartışıldığını söylediği *öksür-* örneğini verir. Kişi bir kez öksürdüğünde bunun *tek kerelik* eylem olduğunu, 5 kez öksürdüğünde ise bunun *yinelemeli* eylem olduğunu ifade eder (Comrie 2001: 42). Aynı konu, sonraki yıllarda yine *öksür-*

örneği üzerinden bu kez başka bir araştırmacı olan Carlotta Smith tarafından da ele alınmıştır. Smith, *öksür-* fiil öbeğinin zaman ve kişi yapıları olarak tek başına kullanılırsa *dinamik, bitimsiz ve süreklilik ifade etmeyen, tek kerelik* bir fiil öbeği teşkil ettiğini söyler. Oysa aynı fiil, *bir saat boyunca öksürdü* şeklinde, belirli bir zarf grubuyla kullanılırsa (Smith buna *türetilmiş fiil öbeği* der) fiil öbeği *dinamik, bitimsiz ancak bu kez süreklilik ifade eden bir iş* konumuna gelmektedir (Smith 1991: 55-56). Konuya Türkçe açısından baktığımızda da *öksür-* fiili benzer bir yapı sergilemektedir. Ancak bu durumda *boğazını temizle-* fiil öbeği enteresan bir yapı sergilemektedir. *Boğazını temizle-* her ne kadar tekil bir yapıyla ifade edilse de, hem bir kez hem de birçok kez öksürmeyi içerebilecek durumdadır. Bu örnek, Croft'un diyagramların gerçek hayattaki bağlamlarla karşılaştırılması gerektiği ve fiillerin görünüş tiplerinin çok önemli olduğu yönündeki görüşlerini destekler gibi görünmektedir.

Croft, *tek kerelikleri, döngüsel başarımlar* şeklinde ifade etmeyi ve *öksür-* gibi birlikte kullanıldığı öbeğin yapısına göre hem *tek kerelik* hem de *iş* olarak tasarlanabilecek görünüş potansiyeline sahip yüklemelere *döngüsel işler* demeyi tercih etmektedir.

Türkçede bu kategoride değerlendirebileceğimiz *silkele-*, *tıklat-* gibi fiillerden söz edebiliriz. Ayrıca Türkçede *-(l)p dur-* yardımcı fiilinin de yinelemeli (iterative) durumlar oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Vendler kategorilerinden farklı olarak ele alınabilecek bir diğer kategori ise *hedefe ulaşma eylemleridir (run up achievements)*. Böyle bir kategoriye ihtiyaç duyulmasının nedeni, bazı *başarımların* uygun koşullar altında *süreklilik* ifade edebiliyor olmasıdır. Normalde *başarımlar*, Vendler tarafından *dinamik, anlık ve bitimli* olarak tanımlanmıştır. Oysa aşağıdaki örneklerde yüklem şimdiki zaman kipiyle kullanıldığında *anlık* gerçekleştirmeleri değil, belirli bir *süreklilik* durumunu ifade etmektedir:

Adam ölüyor!
Dikkat et, bardak düşüyor!
Eyvah, kapı çarpıyor!

Bu tür durumlarda başarmanın gerçekleşmesinden önceki hedefe ulaşma safhası gözlemlenebilmektedir. Ancak adam ölmeyebilir, bardak düşmeyebilir ve kapı çarpmayabilir. Kısacası bu başarıma hiçbir zaman gerçekleşmeyebilir. Biz eylemin kesin olarak gerçekleştiğinden ancak geçmiş zaman kipi varsa emin olabiliriz:

Adam öldü.
Bardak düştü.
Kapı çarptı.

Ancak Türkçede bu konudaki istisna yaz- yardımcı fiildir. Bu yardımcı fiille oluşturulan yüklem daima geçmiş zaman kipleriyle işaretlenmesine rağmen, bize eylemin kesin olarak gerçekleşmediğini anlatır:

Adam öleyazdı (ölmedi).
Bardak düşeyazdı (düşmedi).
Kapı çarpayazdı (çarpmadı).

Tekrar *Adam ölüyor!* örneğine dönecek olursak, bu eylem *anlık* bir gerçekleşmeyi değil *sürek durumunu* ifade etmesi nedeniyle *başarmadan* ziyade *tamamlama* gibi görünmektedir. Oysa Croft, bunun Vendler'in *tamamlama* tanımıyla açıklanamayacak bir durum olduğunu ifade eder çünkü Vendler'in *tamamlamaları* zaman süreci içerisinde ölçülebilir, *kademeli (incremental)* değişimler göstermektedir. Örn.: *Gazetenin dörtte birini okudum.* Oysa **Adam dörtte bir oranında öldü.* gibi bir cümle son derece anlamsızdır. *Kademeli temalar (incremental themes)* konusu Dowty'nin bakış açısından ilerleyen sayfalarda detaylı olarak tartışılacaktır.

Sonuca kademeli bir şekilde ulaşmayan kimi süreçlerde ise işler düzenli bir akış içerisinde ilerlemez. Süreç, ileri gitme-başa dönme gibi bir takım denemeler ve uğraşlar veya bir takım molalar ve değişiklikler içerebilir. Bu aşamalar şimdiki zaman kipiyle anlatılmışsa olay başarıya ulaşabilir de ulaşmayabilir de. Ancak geçmiş zaman kipi kullanıldıysa, olayın son noktaya ulaştığını anlarız;

Mehmet bozuk musluğu tamir ediyordu. / Mehmet bozuk musluğu tamir etti.
Banu geometri sorusunu çözüyordu. / Banu geometri sorusunu çözdü.

Croft, anlık gerçekleşmeler yerine *sürek* içeren ancak bu *sürek* içerisinde *kademeli aşamalar* göstermeyen *başarmaları*, *hedefe ulaşma eylemleri* (*run up achievements*) olarak adlandırmaktadır.

Croft, Vendler'in *durum*, *iş* ve *başarma* fiillerinin de kendi içinde alt gruplara ayrılması gerektiği görüşündedir (Croft, 2012: 42-70).

3.1 DURUMLAR

Durum bildiren yüklerle başlayacak olursak, Croft nesne düzeyindeki yüklerin ilgili nesne konusundaki durumlara işaret ettiğini ancak bunların sadece durum olarak adlandırılmayacağını dile getirir. Bu konuda verdiği *kuru*-örneği oldukça çarpıcıdır. *Kuru ol-* çöl için kullanıldığında *kalıcı bir durumu* (*inherent/permanent state*) anlatırken giysi için kullanıldığında *geçici bir durumu* (*transitory state*) ifade eder. Croft, *kalıcı durumları geçici durumlardan* ayırmanın en kolay yolunun sıklık zarflarıyla uyum sağlayıp sağlamadıklarını test etmek olduğunu söyler. Çünkü *kalıcı durumlar* (*Polonyalı ol-* gibi) birden fazla kez meydana gelemezler. Oysa geçici durumlar (*hasta ol-* gibi) birden çok kez oluşabilir.

Türk bayrağı kırmızı beyazdır. / *Türk bayrağı sık sık kırmızı beyaz olur. (kalıcı durum)
Ahmet sinirli. / Ahmet sık sık sinirlenir. (geçici durum)

Kalıcı durumlar arasında ise bir başka ayırım söz konusudur. Croft, *içkin* (*inherent*) ve *sonradan oluşan* (*acquired*) *kalıcı* diye adlandırdığı bu durumları *doğuştan Polonyalı olmak* ve *vazonun kırık olması* yapıları üzerinden örneklendirir. Bir kişinin etnik anlamda Polonyalı olması, onun hayatının sonuna dek (günün birinde vatandaşlık durumu değişse bile) Polonyalı kalması anlamına gelmektedir. Oysa bir vazonun kırık olması, sonradan oluşan bir durumdur ve vazonun kırık parçaları yapıştırılsa dahi o vazo hep kırık kalacaktır, yani bu tür durumlar geri döndürülemezler (Croft 2012: 42).

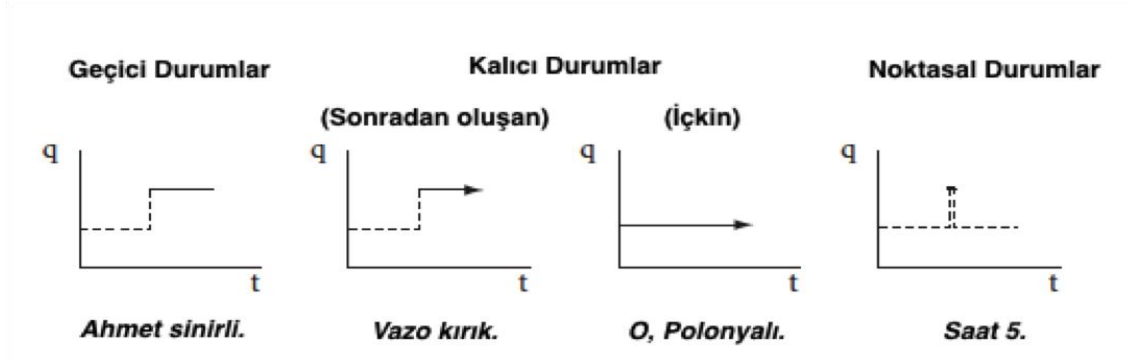
Croft'un kabul ettiği 4. *durum* türü ise *noktasal durumlardır*. *Saat tam 5* gibi bir cümlede oldukça kısa, geçici, anlık yani noktasal bir durumdan söz edilmektedir (Croft 2012: 43).

Özet olarak Croft'un kabul ettiği 4 tür durum kategorisi mevcuttur:

- 1) İçkin kalıcı durumlar
- 2) Sonradan oluşan kalıcı durumlar
- 3) Geçici durumlar
- 4) Anlık durumlar

Bunları Croft'un iki boyutlu geometrik gösterimi üzerinde inceleyelim:

Görüldüğü gibi *geçici durumlar* ve *noktasal durumların* gösteriminde ok işareti bulunmamaktadır çünkü bunlar belirli bir süre devam eden *durumlardır*. Oysa kalıcı durumlar, değişikliğe uğramayacakları ve sonsuza dek sürecekleri için ileri

Şekil 3 - Croft'un 4 durum türü

ok işaretiyle gösterilmektedir. Kesik çizgiler cümlelerin içinde gözlemleyemediğimiz Ahmet'in sinirli olmadığı, vazonun kırık olmadığı ve saatin 5:00 olmadığı zaman süreçlerini gösterirken kesik olmayan çizgiler, cümlelerin bize net olarak gösterdiği Ahmet'in sinirli, vazonun kırık, onun Polonyalı ve saatin 5 olduğu *durumları* göstermektedir.

3.2 BAŞARMALAR

Croft, *başarmaları* da *tersine çevrilebilir (reversible)*, *tersine çevrilemez (irreversible)* ve *döngüsel başarımlar (cyclic achievements / semelfactives)*

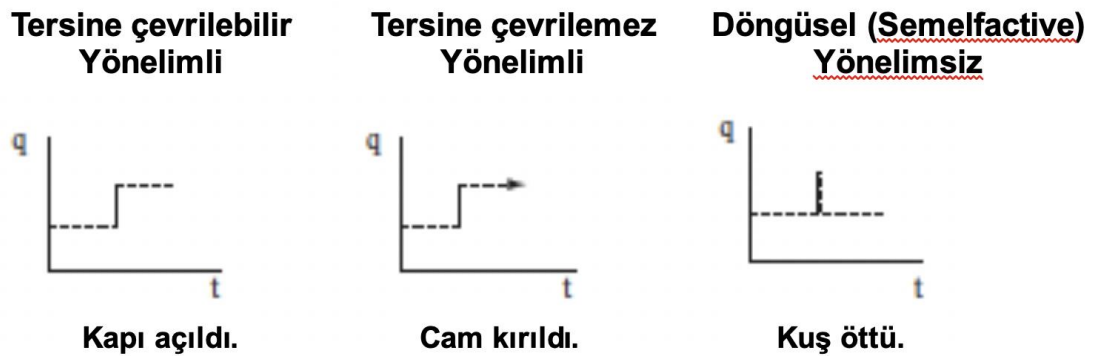
olarak üçe ayırır. Croft, *tersine çevrilebilir* ve *tersine çevrilemez başarımları* birbirinden ayırmak için de yine sıklık zarflarını kullanır;

Kapı iki defa açıldı. (*tersine çevrilebilir başarıma*)

*Fare iki defa öldü. (*tersine çevrilemez başarıma*)

Görüldüğü üzere kapı kapandığında tekrar açılacağı için geçici (transitory) bir durumla sonuçlanır ve bu nedenle *tersine çevrilebilir başarımadır*. Oysa ölüme birkaç kez ölüneceği için kalıcı (permanent) bir durumla sonuçlanır ve bu nedenle *tersine çevrilemez başarımadır*.

Croft'un 3 başarıma türünü (*tersine çevrilebilir*, *tersine çevrilemez*, *döngüsel*), geliştirmiş olduğu 2 boyutlu geometrik model üzerinde inceleyelim;

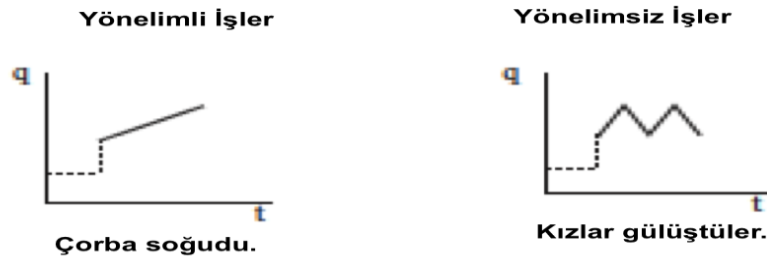
Şekil 4 - Croft'un 3 başarıma türü

Croft'un geometrik gösteriminde *başarımlar*, tek bir t noktası üzerinde (t değeri sabitken) belirli bir q değerinden (belirli bir durumdan) bir diğer q değerine (bir diğer duruma) geçiş olarak, düz çizgiyle gösterilir. Başarıma düzleminde odaklanılan *kesit (profile)* anlık gerçekleşmenin öncesi ve sonrasındaki *durumlar* olmadığından, buralar kesik çizgilerle ifade edilir. Bu gösterimde izlediğimiz bir diğer özellik ise *yönelimli* olma veya olmamadır. Şekilde birinci ve ikinci cümlelerin sonucu olan *kapının açık olması* veya *camın kırık olması durumları* üst kısımlardaki kesik çizgilerle gösterilmiştir. Yani bu ifadelerin gösteriminde bitiş durumunun sahip olduğu q değeri, başlangıç durumunun sahip olduğu q değerinden daha yüksektir. Bu nedenle Croft, bu tür başarımları *yönelimli*

olarak değerlendirmektedir. Oysa *döngüsel başarımlarda*, gösterimden de anlaşılacağı üzere, *ötme* olayı anlık bir durum olup kalıcılık arz etmemekte, olay *ötme anından* hemen sonra *ötmeme durumuna* (başlangıç *durumuna* veya bir diğer ifadeyle aynı q değerine) geri dönmektedir. Ayrıca bu gösterimde biz yalnız *ötme anlık durumunu* değil, *ötmekten ötmeye geçiş anını* da gözlemleyebiliyoruz. Dolayısıyla Croft, *döngüsel başarımları*, devam eden bir durumla sonuçlanmadığı için, *yönelimsiz* olarak tanımlamaktadır. Croft, kendi *başarma* tanımının Vendler'in *başarma* tanımından çok daha kapsamlı olduğunu, çünkü Vendler'in *başarma* tanımının yalnızca *yönelimli başarımları* içerdiğini, kendi metodunun ise hem *yönelimli* hem de *döngüsel başarımları* kapsadığını dile getirmektedir.

3.3 İŞLER

Croft, geometrik yöntemi yardımıyla tanımladığı *işler* kategorisinin de Vendler'in *işler* kategorisinden daha geniş kapsamlı olduğunu ifade etmektedir. Bunun nedeni Vendler'in *iş* tanımının sadece *yönelimsiz işleri* kapsıyor olmasıdır. Oysa Croft'un kategorisi hem *yönelimli* hem de *yönelimsiz işleri* içermektedir. Croft'un "Çorba soğudu." örneğiyle ortaya koyduğu *yönelimli işler* kategorisi her ne kadar Vendler'in *tamamlamalar* kategorisini çağrıştırıyor gibi görünse de bu ikisi arasında *bitimlilik (tamamlama)* ve *bitimsizlik (yönelimli iş)* gibi bir fark söz konusudur. *Yönelimsiz işler* ise Vendler'in *iş* kategorisinin aynısıdır. Bu 2 tür *iş* kategorisini Croft'un geliştirmiş olduğu 2 boyutlu gösterim üzerinde inceleyelim (Croft 2012: 61):

Şekil 5 - Croft'un 2 iş türü

Şekilde de görüleceği gibi *çorbanın soğuması eylemi* nitelik-zaman ekseninde kesintisiz ve *kademeli* bir yükseliş biçiminde görünecek, *başlangıç durumundan* farklı bir duruma yönelim söz konusu olmasına rağmen, *soğuma* ile kast edilen sıcaklık net olarak tanımlanmamış olduğundan *q* ekseninde net, sabit ve devamlı bir *son durum* çizgisi gözlenemeyecektir. Oysa *tamamlamalarda* ulaşılan belirgin bir *son durum* mevcuttur. *Yönelimsiz işler* ise gösterimden de anlayabileceğimiz üzere belirli bir son noktaya ulaşması beklenmeyen, kesintili eylemleri ifade eder. *Yönelimli ve yönelimsiz işlerin* farkı ise *yönelimli işlerde* kesintisiz ve *kademeli bir değişim* söz konusuken *yönelimsiz işlerde* bu şekilde kesintisiz, *kademeli* bir değişimin gözlenememesidir. Croft'un *yönelimsiz işleri* geometrik ekseninde zikzaklı bir biçimde göstermesinin bir nedeni de bunların aslında birbiri ardınca gelen (*yönelimsiz*) *döngüsel başarımlardan* meydana geliyor olmasıdır.

Tıpkı *kuşların ötmesi* gibi, aslında *konuşmak, gülmek, şarkı söylemek* bir takım sesleri ardışık olarak çıkarmayı; *yürümek, koşmak, dans etmek* gibi eylemlerse bir takım adımları ardışık biçimde atmayı gerektirir. Dolayısıyla *yönelimsiz işleri, döngüsel işler* olarak adlandırmak da mümkündür. Geometrik gösterimin bir diğer avantajı da yüklem *sürek içeren-anlık, bitimli- bitimsiz* özelliklerini kolayca ayırt etmemizi sağlamasıdır. Örneğin *iş* kategorisi, *anlık başarımlar* gibi *t* ekseninde sabit bir noktaya sahip olamaz çünkü bu kategori *sürek* arz eder. Ayrıca kendisi gibi *sürek* arz eden durumlar kategorisinden de farklıdır, yani *q* ekseninde sabit bir noktaya sahip olamaz, çünkü *işler* kategorisi *bitimsiz* bir kategoridir.

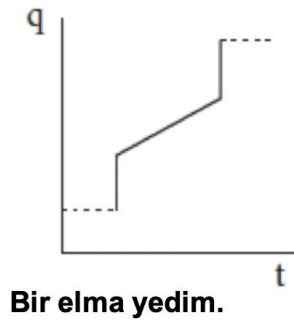
3.4 TAMAMLAMALAR

Croft, Vendler'in *tamamlamalar (accomplishments)* kategorisinin yalnızca *kademeli sürece sahip, bitimli ve yönelimli* fiilleri içerdiğini dile getirir. Oysa kendisi *tamamlamalar* kategorisine yeni bir tamamlama türü ilave etmektedir.

Bitimli, sürek arz eden ancak *yönelimsiz* olan bu kategoriye *hedefe ulaşma eylemleri (runup achievements)* olarak adlandırmaktadır. Başlangıç ve bitiş

noktalarındaki geçiş evrelerini gözlemleyebildiğimiz bu tür eylemlerin ara evreleri ise *yönelimsiz işlerden* oluşmaktadır. Hedefe ulaşma eylemlerinin başarmalardan farkı birincinin *sürek* içermesi, ikincinin ise *anlık* olmasıdır. *Hedefe ulaşma eylemlerine* örnek olarak *öl-, boğul-, bilgisayarını tamir et-* gibi örnekler verilebilir. Bu tür eylemlerde bir tür süreç söz konusu olmakla birlikte bunların muhtemel herhangi bir sonuca doğru ilerlerken *kademeli* bir süreçten (yarım ölmek, dördte bir oranında boğulmak, üçte bir oranında tamir olmak gibi) geçtikleri söylenemez. Zaten ortada sonuca giden *kademeli bir süreç* söz konusu olsaydı, bunları *hedefe ulaşma fiilleri* olarak değil *kademeli tamamlama fiilleri* olarak adlandırmamız gerekirdi. Bu nedenle Croft, *hedefe ulaşma fiillerinin* aynı zamanda *kademeli olmayan tamamlamalar* olarak da adlandırılabilceğini, Vendler'in *tamamlamalar* kategorisinin ise yalnızca *kademeli tamamlamaları* içerdiğini dile getirmektedir. Croft, kademeli tamamlamaları ve hedefe ulaşma eylemlerini (kademeli olmayan tamamlamaları) geometrik yönteminde şöyle göstermektedir;

Kademeli Tamamlama

Kademeli Olmayan Tamamlamalar (Hedefe Ulaşma Eylemleri)

Şekil 6 - Croft'un 2 tamamlama türü

Birinci gösterimde bir elma yemek, eylemin evrelerini kademeli olarak gözlemleyebileceğimiz bir *tamamlama* olduğundan yukarı doğru giden düz bir çizgiyle gösterilmiştir. Oysa tıpkı ölmek ve boğulmak gibi bilgisayarını tamir etmek de aşamalarını *kademeli* olarak gözlemleyebileceğimiz veya hangi sonuca

varacağını (ölecek mi? boğulacak mı? tamir olacak mı?) net bir biçimde öngöremeyeceğimiz eylemler olduklarından zikzaklı bir çizimle gösterilmiştir. Bu noktada bir makale okumak ve bilgisayarı tamir etmek eylemlerinin her ikisinin de bazı süreçler içerdiğinden bahsedilebilir. Kişi tıpkı bilgisayarı tamir etme konusunda bir takım girişimlerde bulunduğu gibi herhangi bir makale okurken de zaman zaman ara verip bir şeyler atıştırabilir, telefonla konuşabilir, hatta bazı yerleri dönüp yeniden okuyabilir. Ancak yine de makale okumak q ekseninde düz çizgiyle gösterilirken bilgisayar tamir etmek zikzaklı gösterilecektir. Eğer bazı eylemlerin içerdiği ara vermeler, geri dönüşler vs. bunların *tamamlama* olmasına engel değilse, bilgisayar tamirini farklı kılan şey nedir? Croft'un görüşüne göre *tamamlamaların* içerdiği süreçler hem ölçülebilir niteliğe sahiptir (makalenin ilk üç bölümünü okumuş olmak gibi) hem de belirgin bir sonuca ulaşan basamakları oluşturmaktadır. Oysa *hedefe ulaşma eylemlerindeki* süreçler, kesintisiz ve ölçülebilir bir ilerlemeyi temsil eden ölçekler olarak değerlendirilemezler. Tamir etme, ölüme doğru gitme gibi süreçler bir anda tersine dönebilir ancak üçte biri okunmuş bir makalenin, yarısı yenmiş bir kekin artık hiç okunmamış bir makaleye ya da hiç yenmemiş bir keke dönüşmesi söz konusu değildir.

Kademeli tamamlamalar ve hedefe ulaşma eylemleri (kademeli olmayan tamamlamalar), geçici veya kalıcı durumlarla sonuçlanır. Çimlerin biçme ya da bilgisayarı tamir etme eylemlerinin sonuçları, çim tekrar uzayacağı veya bilgisayar yeniden bozulabileceği için, *geçici durumlardır*. Oysa bir taşı kumlama yöntemiyle oyma eylemi, taş bir daha eski haline gelemeyeceği için, *kalıcı bir durumla* sonuçlanır.

Croft, *yönelimli değişimler, kademeli etkilenenler ve oranlar* konusuna özellikle değinerek geometrik metodun çeşitli leksikal aspekt kategorilerini, birbirleriyle ortak olan noktalarını göz önüne alarak, farklı başlıklar altında toplamaya da imkan tanıdığını dile getirmektedir. Örneğin (özellikle nesnenin değişime uğradığı) *yönelimli başarımlar, yönelimli işler, kademeli tamamlamalar* ve tartışılabilir olmasına rağmen *kademeli olmayan tamamlamaların* oluşturduğu

bir *yönelimli değişimler* grubundan söz etmek mümkündür. Bu gruptaki yüklemelerin tamamının q ekseninde, bitiş fazı başlangıç fazından yukardadır. Ayrıca *kademeli olmayan tamamlamalar* dışındakilerin hepsinde q ekseninde yer alan her bir nokta, kendinden önceki noktadan yukardadır. Bu durumu *kademeli olmayan tamamlamaların* ara fazlarında da gözlemleyebilmekteyiz.

Bu noktada Dowty'nin 1991'deki çalışmasında *Incremental Theme (Kademeli Olarak Etkilenenler)* olarak tanımladığı ve esasen *yönelimli değişimler* grubundaki yüklemelerin etkisi altındaki nesnelere grubuna bakmakta fayda olacaktır.

Dowty, aktivitelerle başarmaları birbirinden ayırmak için sadece fiilin değil, fiil öbeğinin hatta bütün cümlelerin dikkate alınması gerektiğini ifade eder (Dowty 1979: 62). Bu görüşünü 1991'de yayınladığı *Thematic Proto-Roles and Argument Selection* makalesinde *Incremental Theme (Kademeli Olarak Etkilenenler)* adında yeni bir rol kategorisi tanımlayarak geliştirir (Dowty, 1991). Dowty, *sonlu (telic)* yüklemelerin aspektlerinin (tamamlamalar ve başarmalar sonlu yüklemelerdir) *ad öbeği öğeleri (NP arguments)* tarafından belirlendiğini ifade etmektedir.

Dowty, çalışmalarında Montague Grameri'ni baz almakta ve açıklamalarını matematiksel ifadeler kullanarak yapmayı tercih etmektedir. Bu ifadelerin bir tanesi de *Homomorfizmdir*. *Homomorfizm*, temelde bir fonksiyondur ve Dowty'ye göre bazı sonlu yüklemelerin anlamları *homomorfiktir*. Söz konusu *sonlu ve homomorfik yüklemeler* olduğunda bu fonksiyonun yapısı şöyle görünür: x (fonksiyonu çalışır hale getirebilecek bütün muhtemel değerler) yerine koyabileceğimiz her bir değer, y (x değeriyle çalıştırılan fonksiyonun alabileceği sonuç değerleri) değerinin bir parçası ve aynı zamanda onun özelliklerini birebir yansıtan bir numunesi gibidir. Bu fonksiyonda x ve y *değerleri*, *e olayı* üzerine yansıtılmaktadır (*eşleştirme - mapping*). Dowty, buna örnek olarak sonlu bir olay olan "çim biçmeyi" vermektedir. Oğluna hemen şimdi çimleri biçmesini söylerse, bir saat sonra olayın "aspekti" hakkında çimin boyutlarına bakarak [uzun (olay başlamadı)-orta (kısmen gerçekleşti)- kısa (olay sonlandı)] çıkarımlar

yapabileceğini ifade eder. Bu olayda çim, *theme (etkilenen)* - hatta *kademeli olarak etkilenen* - rolündeyken çimleri biçen oğul *agent (edici)* rolündedir.

Dowty, bazı sonlu yüklemelerin homomorfik olduğu yönündeki tezinin Verkuyl'un (1972) uzun zamandır çözülemeyen bir "bilmecesinin" de çözümü olduğunu ifade eder. Bu bilmecede, *çoğul eki almış adların ve çokluk ifade eden ögelerin (mass term arguments)* nasıl olup da *sonlu yüklemelerle* kullanıldığında *durative* veya *imperfective* anlamlı cümleler meydana getirebildiği sorulmaktadır. Dowty bu bilmecenin çözümünü şu örneklerle açıklar;

- a. John bir bardak bira içti. (perfective)
- b. John bira içti (bir saat boyunca). (durative)

Burada *bir bardak bira* şeklindeki ad öbeği, elbette ki bölümlere ayrılabilen ve içilme miktarını gözlemleyebileceğimiz bir olguyu ifade etmektedir. Ancak numune olarak ele alabileceğimiz kısımların veya miktarların hiç birini *bir bardak bira* olarak tanımlayamayız. Yani olayın gerçekleşme aşamalarının hiç birinde John "*bir bardak bira*" içmiş olmayacaktır. Dowty bu noktada *sonlu cümlelerin*, Benett ve Partee (1972), Taylor (1977), Dowty (1979) ve sonraki pek çok yayında, "Cümlenin kendisi tarafından açıklanabilecek uygunluktaki alt olaylara bölünemeyen, yekpare olaylar" olarak tanımlandığını dile getirerek, *John bir bardak bira içti* olayının *sonlu bir olay* olarak tanımlanabileceğini söyler. Ancak *John bira içti* cümlesindeki olay bundan çok daha farklıdır. Bu cümledeki *bira* ad öbeği, belirli bir miktarı veya ölçüyü tanımlamamaktadır. Bir başka ifadeyle, ele alabileceğimiz bütün alt ölçekleri *bira*, olayın her bir alt aşamasını da *John bira içti* biçiminde tanımlamamız mümkündür. Bu nedenle, az önce verilen sonlu cümle tanımından yola çıkarak, kolaylıkla *John bira içti* cümlesinin *sonlu bir cümle* olmadığını ifade edebiliriz. Dowty *John bira içti* cümlesinde, tam da bu nedenle, rahatlıkla *bir saat boyunca* gibi *durative bir zarf öbeğini* kullanabileceğimizi ifade eder.

Kademeli Etkilenen nesnelere her ne kadar *belirgin (definite)* bir değişime uğrasalar da, belirgin değişime uğrayan her nesnenin *kademeli etkilenen* olduğundan söz edemeyiz. Örneğin *el arabasını itmek, termostatı artırmak, ışığı*

azaltmak örneklerinde nesnelere belirgin şekilde durum değişikliğine uğruyor olsalar da, *it-*, *artır-*, *azalt-* fiilleri *sonlu eylem* olmadıklarından bu nesnelere kademeli bir değişime uğramaları söz konusu değildir. Bunun yanı sıra *öğelerinde (arguments) belirgin* değişim barındıran kimi başarmalarda da olayı ayırt edici alt kategorilere ayırmak mümkün değildir. Çünkü *öl-*, *bitiş çizgisine var-*, *bir yüzü hatırla-* gibi eylemler her ne kadar *sonlu eylem* olsalar da *homomorfik* değillerdir.

Dowty, farklı bir durumu *John, New York'tan Chicago'ya kadar araba kullandı.* örneği üzerinden tartışır. Bu cümlede, John bir yerden diğerine gitmek suretiyle durum değişikliğine uğramaktadır. Dowty burada “Peki, ya bu yolculuk bir biçimde kesintiye uğrarsa ne olur?” sorusunu sorar. Bu durumda John'un bir bölümünün New York'ta kalıp, bir bölümünün Chicago'ya ulaşması söz konusu değildir. Ancak John her şeye rağmen bir miktar mesafe de kaydetmiştir. Dowty bu tarz rolleri *Holistik Roller* olarak adlandırır. Olay her ne kadar gerçek anlamda *kademeli etkilenen* bir değişkene (*edat öbeği*) bağlı gelişse de bahsi geçen değişiklik kademe kademe gerçekleşmemektedir. Benzer bir durum *John mimarlık okuyordu ama okulu bitiremedi.* cümlesinde de vardır. Dowty bu tarz argümanları *yol argümanları* olarak adlandırmaktadır.

Dowty, *bir manzaranın fotoğrafını çek-*, *bir kitaptan bilgi edin-* gibi yapılarda *manzaranın* veya *kitabın* olay sonrasında bir değişime uğramadığını, *çekilen fotoğrafın* ve *edinilen bilginin* aslında *kaynak nesnelere* birer *temsili* olduğunu dile getirmektedir. Dowty'ye göre bu *temsiller*, asıl nesnelere birer parçasını bünyelerinde barındırdıkları için birer *Kademeli Etkilenen* olarak değerlendirilebilirler.

Dowty, aynı fiille kullanılan *ad öbeklerinin* çoğul olduğunda *kademeli etkilenen* özelliği gösterirken, tekil olduğunda bu özelliği göstermediğini şu örneklerle açıklar;

- a. John Atlanta'yı ziyaret etti.
- b. John iki hafta içinde 25 kenti ziyaret etti.

(Elbette Türkçede birden çok ve belirli sayıdaki / miktardaki nesnelere çoğul eki almadığından, biz b cümlesinde çoğul eki içermeyen anlamsal çokluktan söz edebiliyoruz.)

Bu iki cümleyi incelersek a ve b olaylarının herhangi bir şekilde kesintiye uğraması halinde ne olur? B cümlesinde John 25 kentin tamamını olmasa da bir kısmını ziyaret etmiş olur ancak a cümlesinde John Atlanta'nın bir kısmını ziyaret etmiş olmaz. Dowty bu anlamda *ziyaret et-* fiilinin bir istisna olduğunu, çoğul ad öbeklerinin genellikle bir tek olayı ifade ettiğini ve fiillerin çoğunlukla tekilken de *kademeli etkilenen* özelliği taşıyan ad öbeklerini seçtiklerini dile getiriyor.

Dowty *geç-*, *terk et-*, *del-* gibi bazı *geçişli fiillerin* kendilerine *kademeli etkilenen* özneler seçtiğini şu örneklerle anlatmaktadır:

O, çölü bir haftada geçti.
Kaplumbağa yarışında kazanan kaplumbağa bitiş çizgisini 42 saniyede geçti.
Arşibald Kasırgası'nın Florida Yarımadası'nı geçmesi 3.5 saat sürdü.

Bu örneklerde, her ne kadar *geç-* fiili çizgisel bir geçiş ifade etse de, özneler [geçilen şey (a), hareket halinde bir varlık (b), ve bunların her ikisi birden (c)], çizgiden çok bölge özelliği göstermektedir. Dowty, bu öznelerin de birer *kademeli etkilenen* olarak değerlendirilmesi gerektiğini dile getirir.

Dowty *buharlaş-*, *çözün-*, *soğu-* gibi bazı *geçişsiz fiillerin* öznelerinin de *kademeli etkilenen* olduğunu söyler (suyun buharlaşması gibi).

Toparlamak gerekirse, Dowty *ilgeç öbeklerinin*, *nesnelere*, *geçişli ve geçişsiz fiil öznelerinin* *kademeli etkilenen* olabileceğini dile getirir. Bu olgunun, leksikal anlamın *yönetim çerçevesiyle (argument configuration)* ilgili olduğunu ve *öge seçimini (argument selection)* etkilediğini ifade eder. Dolayısıyla *kademeli etkilenen* diye ayrı bir tematik rol tanımı yapmanın gerekliliğini ortaya koyar.

3.4.1 Croft'un Kademeli Etkilenenler Sınıflandırması

Croft, , kavramsallaştırma süreçlerinin (tip işlemleri) aynı yüklemde nasıl farklı görünüş tipleri çıkartabildiği konusunda Dowty'nin geliştirdiği *kademeli etkilenenler* grubunun etkili olduğu görüşünü dile getirir ve kendi metoduyla birleştirdiği *kademeli etkilenenler* grubunu 4 başlık altında tanımlar (Croft, 2012: 72-77).

3.4.1.1 Parça Bütün İlişkisine Dayalı (Mereological) Kademeli Etkilenenler

Bu tür bir kademeli etkilenmede yüklemde sınırları, aslında kademeli etkilenen üyenin sınırları tarafından belirlenir. Dowty, kademeli etkilenen bu tür nesnelere sadece çoğul eki almadıkları durumlarda öge seçimine etki edebileceğini dile getirir ancak elbette Dowty, örneklerini İngilizce üzerinden vermektedir. Türkçede çoğul eki alma koşulları farklı olduğundan Dowty'nin tezi Türkçe açısından şöyle ifade edilebilir; *Türkçede kademeli etkilenen nesnelere, belirtme durum eki (accusative) aldıkları durumlarda öge seçimine etki edebilmektedir.* Dowty'nin örnek cümlelerini Türkçeye şöyle uyarlayabiliriz;

Bill hafta sonu çim biçti. (Yönelimli İş)
Bill hafta sonu çimi biçti. (Yönelimli Tamamlama / çim=kademeli etkilenen)

Croft, çim biçme örneğindeki nesne olan çim sözcüğünün İngilizcede tekil ad olarak kullanılmasıyla ortaya çıkan durumu *asıl kademeli etkilenen* olarak tanımlar Bu durumun karşılığı Türkçede çim sözcüğünün belirtme durum eki almış halidir. Ancak Türkçede belirtme durum ekinin her zaman kademeli etkilenen nesne yapmadığını hatırlamakta da fayda vardır. Ayrıca Croft, Dowty'nin verdiği şu örnekler arasında *asıl kademeli etkilenenler* ve *türemiş kademeli etkilenenler* biçiminde bir ayırım yapar;

a. John Atlanta'yı ziyaret etti.
b. John iki hafta içinde 25 kenti ziyaret etti.
c. Atlanta'yı iki hafta içinde 2.500 turist ziyaret etti.

Bu örneklerin Türkçeye çevrilmiş biçimleri olan a, b ve c'de Atlanta ve kent sözcüklerinin belirtme durum eki alarak kademeli etkilenen durumuna geldiklerinden söz edebilir miyiz? Dowty'e göre a örneğinde, John Atlanta'ya

giden yolun yarısını gittikten sonra geri dönerse Atlanta'nın yarısını ziyaret etmiş olmaz. Aynı şekilde John'un yarısı Atlanta'yı ziyaret etmiş, diğer yarısı geri dönmüş de olmaz. Ancak b örneğinde John'un iki hafta içerisinde 25 değil de 5 kenti ziyaret ettiği bir zaman noktasında, John'un 25 kentin 5'te birini ziyaret ettiğini söyleyebiliriz. Benzer şekilde c örneğinde iki hafta içerisinde Atlanta'yı 2.500 değil de 500 turist ziyaret ettiği bir zaman noktasında 2.500 turistin 5'te birinin Atlanta'yı ziyaret ettiğinden söz edebiliriz. Peki, tamamı belirtme durum eki almış olan bu örneklerde a örneği neden b ve c örneklerinden farklı bir görüntü sergilemektedir? Bu nesnelere hangisinin sınırları gerçekte olayın sınırlarını belirlemektedir? Dowty, cümle içerisinde alt bileşenlerine ayrılamayan çimi biçme örneğindeki çim veya a örneğindeki Atlanta gibi nesnelere üye seçimini doğrudan etkileyebileceğini dile getirmektedir. Croft bu tarz nesnelere *asıl kademeli etkilenenler* olarak, oransal niceliğe sahip ad öbeklerinden meydana gelen b ve c örneklerindeki nesnelere ise *türemiş kademeli etkilenenler* olarak adlandırmaktadır. *Türemiş kademeli etkilenenleri* de kendi aralarında *niteliği kademeli etkilenenler*, *holistik /yol tipi kademeli etkilenme* ve *kaynak/temsil türü kademeli etkilenme* olarak 3'e ayırmaktadır.

3.4.1.2 Niteliği Kademeli Etkilenenler (Property Incremental Themes):

Bu kategorideki nesnelere, tüm türemiş kademeli etkilenenler gibi oransal niceliğe sahiptir. *Balon şişti.* örneğinde olayın zaman eksenindeki gelişimi balonun kendisinin oransal niceliğinin artmasından değil, balonun içindeki hava kütlesinin oransal niceliğinin artmasından kaynaklanmaktadır.

Bunu Croft'un Peanuts adlı çizgi karakterin maceralarından verdiği çarpıcı bir örnekle açıklayabiliriz.

Aşağıdaki görsel http://peanuts.wikia.com/wiki/July_1957_comic_strips (erişim 28 Eylül 2018) adlı internet sitesinden alınmıştır;

July 16, 1957

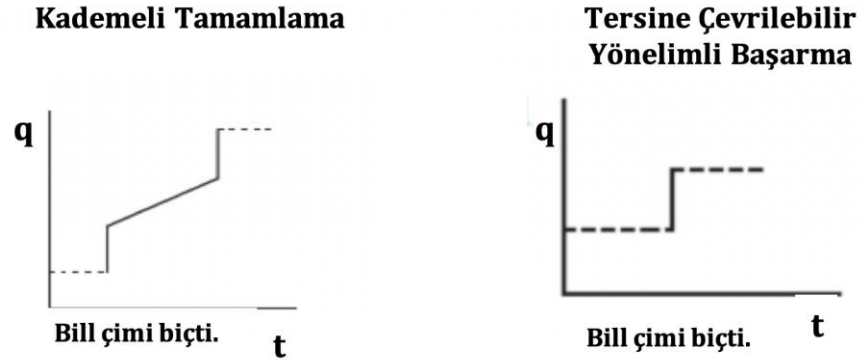

Şekil 7 - Niteliğin kademeli etkilenmesi

Çizgi maceranın ilk karesinde çocuk ne zaman bir balon şişirse patladığından şikayet etmektedir. İkinci karedeki çocuk ise arkadaşına “Belki de balonları gereğinden fazla şişiriyorsundur. Bir dahaki sefere yarısını şişirmeyi dene.” der. Dördüncü karede ise çocuk yarısını şişirdiği balonu arkadaşına göstermektedir ancak balon tam değil yarım küre şeklindedir. Croft bunun *asıl kademeli etkilenmelere* örnek olduğunu dile getirir çünkü balon iki eşit yarım küreye ayrılabilen ve her iki yarım küresi ayrı ayrı tam kapasitede şişirilebilen bir nesne gibi görünmektedir. Oysa normal hayatta balon şişirme eyleminde *niteliğin kademeli etkilenmesi* söz konusudur.

Benzer şekilde çimin biçilmesi bitimli bir olay olup çim alanın yarısını biçmek, üçte birini veya tamamını biçmek gibi kademeli tamamlamalara uygun bir yapı sunmaktadır. Croft’un geometrik yönteminin gücü bu kadar basit görünen bir olayı bile tasarlanma biçimine göre q ekseninde farklı biçimlerde gösterebilmesidir. Örneğin çimi biçmekten kasıt çim alanın yarısını biçmeyi bitirmekse olay Croft’un zaman-nitelik ekseninde soldaki (sürek); şayet kasıt tüm alandaki çimlerin boyunu dev bir çim biçme aletiyle bir anda kısaltmaksa sağdaki gibi (anlık) görünecektir (çizimler (Croft, 2012: 74)’teki açıklamalar temel alınarak kurgulanmıştır);

Şekil 8 – Çim biçmenin farklı biçimleri

Gerçek hayatta çimi biçme eylemi soldaki biçimde gerçekleşmektedir. Çimi biçmek parça bütün ilişkisine dayalı asıl kademeli etkilenenler kategorisinde yer almakla beraber bu eylem sağdaki gibi anlık, tersinebilir bir başarıma değil, soldaki gibi süreklilik içeren kademeli bir tamamlamadır. Çimi biçme eylemindeki çimin *niteliğinin kademeli etkilenme* geçirmediği de yine bu gösterimlerden kolayca görülebilir. Her ne kadar bu eylem sonucunda çimlerin boyunun kısalması söz konusu olsa da çimin biçilmesi eyleminin tamamlanması ancak çim alandaki bütün çimlerin boyunun kısalmasıyla mümkün olabilir ki bu da çim alanının parça bütün ilişkisine dayalıdır ve kademeli olarak gerçekleşen bir durumdur.

Bir başka deyişle, *asıl kademeli etkilenme* ve *niteliğinin kademeli etkilenmesi* durumlarının her ikisi de *yönelimli değişim* süreçlerini göstermelerine rağmen kesinlikle birbirlerinin yerine geçemezler veya birbirini tamamlayan süreçler olarak tanımlanamazlar.

Tıpkı *asıl kademeli etkilenenler* grubundaki nesnelerin yüklemeleri gibi *niteliği kademeli etkilenen* nesnelerin yüklemeleri de tamamlama ya da yönelimli iş gibi yorumlanmaya açıktır;

- a. Çorba on dakika içinde soğudu. (kademeli tamamlama)
- b. Çorba on dakika soğudu. (yönelimli iş)

Bu örneklerin ilkinde çorbanın soğuması, oda sıcaklığı ya da içilebilir sıcaklığa ulaşma gibi varsayıma dayalı bir sonuç üzerinden değerlendirilebilmektedir. Oysa ikinci örnekte çorbanın soğuma oranıyla ilgili ulaşılmaması gereken herhangi bir hedef veya sonuç mevcut değildir. Aynı şekilde kademeli olarak ilerlemekte olan şu örneklere bakarak da oransallığın niteliksel ölçütleri konusunda değerlendirmeler yapabiliriz;

- a. Hava kararı.
- b. Ekonomik gerileme birkaç yıl içerisinde derinleşti.

İlk örnekte *havanın kararması* kademeli bir gelişime işaret etmektedir. Türkçede isimden fiil türeten –Ar eki bir dönüşüm halini ifade eder. Olayın son noktaya ulaşmasını ifade etmek için de Türkçede özel pekiştirme yöntemleri vardır: *Hava kapkaranlık oldu. Ancak b örneğinde ekonomik gerilemenin* hangi noktada tam olarak tamamlanacağı net değildir. Croft, a örneğindeki oransal etkilenmeyi *kapalı oransal (closed scale)*, b örneğindeki ise *açık oransal (open scale) kademeli etkilenme* biçiminde adlandırmaktadır. İster kapalı ister açık olsun, oransal değişimlerin belirli görünüşsel sınırları gerektirmekten ziyade işaret ettiğinden söz edilebilir. Her iki durumda da Croft'un geometrik yöntemini kullanarak *niteliği kademeli etkilenenleri* kolaylıkla gösterebiliriz çünkü bu durumda q eksenindeki noktalar *nitelikteki etkilenmeyi / değişimi* gösterecektir.

Croft, fiillerin temel anlamlarından söz edilemeyeceğini, zaman-nitelik ekseninde aynı fiilin farklı görünüşler sergilediğini ifade eder. Örneğin *soğu-* fiili öncekinden daha soğuk hale gelmek anlamında olduğunda *iş*, istenen ısıya (oda sıcaklığı vs.) ulaşmak anlamında kullanıldığında ise tamamlamadır. Yani eylem ilkinde belli bir bitiş noktasından yoksunken ikincide belli bir bitiş noktasına sahiptir.

3.4.1.3 Holistik / Yol Türü Kademeli Etkilenmeler (Holistik / Path Incremental Themes)

Croft, Dowty'nin görüşlerinden yola çıkarak iki farklı kademeli etkilenme türü daha tanımlar. Bunların ilki Dowty'nin deyiimiyle *holistik* veya Croft'un deyiimiyle *yol türü kademeli etkilenmelerdir*. Burada kademeli süreçten kasıt, cümlede açıkça ortaya konmamış olan bir yol (gerçek veya metaforik) boyunca meydana gelen konum değişiklikleridir. Kademeli etkilenenden kasıt ise konumu değişen figürdür. Dolayısıyla bu tür cümlelerde yolun bitimli olup olmamasından yüklem bitimli olup olmadığını anlayabiliriz. Belirgin bir bitiş noktasına sahip olmayan yollar, *yönelimli veya yönelimsiz işler* olarak değerlendirilecektir.

Croft bu konuyla ilgili şu örneklere yer verir;

Parkın diğer ucuna yürüdüler. (kademeli tamamlama)
 Büyüyüp yetişkin oldu. (kademeli tamamlama)
 Parkın etrafında birkaç saat gezindiler. (yönelimsiz iş)

Örneklere baktığımızda bunların daha ziyade *niteliği kademeli etkilenenler* türünü andırdığını görürüz çünkü *kademeli etkilenen üye*, bir bütün olarak oransal bir nitelik (mekânsal veya metaforik konum) ekseninde değişime uğramakta, yani yer değiştirmektedir. Bir başka deyişle yürüyen veya yetişkin olan kişiler bir bütün olarak bir takım yolları kat etmektedirler.

3.4.1.4 Kaynak-Temsil Türü Etkilenme (Representation-Source Themes)

Croft'un, Dowty'nin görüşlerinden yola çıkarak ortaya koyduğu son kademeli etkilenme türü ise *kaynak-temsili türü etkilenmedir*. Burada işleyen kademeli süreç, belirli bir kaynağın zihinsel veya fiziksel temsilinin kademeli bir biçimde ortaya konmasını anlatmaktadır. Etkilenen üye ise *temsili* ortaya konulan *kaynağın* kendisidir.

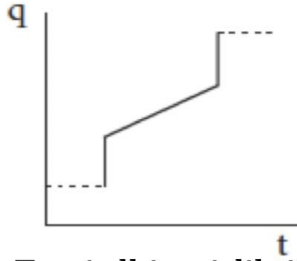
Jane, Savaş ve Barış kitabını okudu / tarayıcıdan geçirdi örneğinde Jane kitabı sayfa sayfa okumakta / tarayıcıdan geçirmektedir. Dolayısıyla etkilenen üye

kitabın kendisidir. Yaşanan kademeli süreç ise okunan / tarayıcıdan geçirilen sayfalar bazında algılanmaktadır.

Örnekten de anlaşılacağı üzere *kaynak-temsil türü etkilenmelerde parça-bütün ilişkisine dayalı bir kademeli etkilenmenin* varlığından söz edebiliriz çünkü bu tür örneklerde kaynaktan temsile doğru parça parça bir geçiş söz konusudur. Burada da kaynak-temsil üyesinin bitimli olup olmaması yüklem bitimli olup olmamasını etkilemektedir. *Jane, Savaş ve Barış kitabını okudu / tarayıcıdan geçirdi.* örneğini tamamlama olarak değerlendirirken *Jane, bütün akşam dergi okudu.* örneğini yönelimsiz iş olarak değerlendirmemiz gerekir.

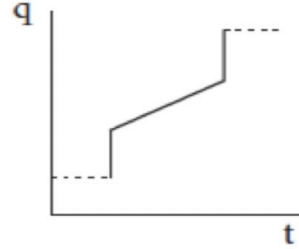
Croft, geliştirmiş olduğu geometrik metodun yukarıda açıklanan 4 kademeli etkilenme biçimini de en detaylı şekilde gösterebilecek kadar güçlü bir metot olduğunu dile getirmektedir. Tamamlama ifade eden yüklemelerin neden olduğu 4 farklı kademeli etkilenme türünü, Croft'un görüşleri ışığında ve farklı cümlelerle geometrik eksen üzerinde kurgulamayı deneyelim:

Parça Bütün İlişkinine Dayalı Kademeli Etkilenme

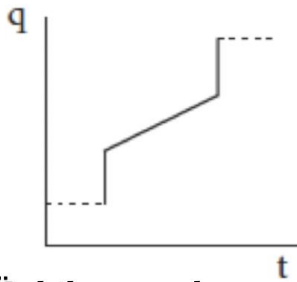
Terzi elbiseyi dikti.

Niteliğin Kademeli Etkilenmesi

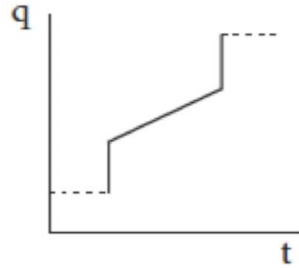
Sonbaharda yapraklar sarardı.

Holistik / Yol Türü Kademeli Etkilenme

Üç kilometre koştum.

Kaynak-Temsil Türü Kademeli Etkilenme

Sessiz Gemi şiirini ezberledi.

Şekil 9 - Kaynak-Temsil Türü Etkilenme

Terzi elbiseyi dikti. : Bu cümlede elbisenin dikilmesi eylemi biçme, teğelleme, parçaların tek tek dikilerek birleştirilmesi gibi kademeli eylemlerin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Kademeler parça bütün ilişkisi çerçevesinde değerlendirilebilecek niteliktedir. Ayrıca kademeli etkilenen üyenin belirtili nesne (akuzatif) almış olması da bunun bir iş değil tamamlama olduğunu ortaya koymaktadır (krş. Terzi bütün gün elbise dikti.).

Sonbaharda yapraklar sarardı: Bu cümlede yaprakların renginin sarıya dönmesi eyleminin kademeli bir biçimde gerçekleştiği anlatılmaktadır. Yapraklar bir bütün olarak sararma aşamaları geçirirler ve nihayetinde sapsarı olurlar. Bu kademelerin geçilmesi sonucunda ulaşılabilecek sapsarı gibi bir son aşamanın

tanımlanabiliyor olması, sararma eylemindeki kademeli etkilenmenin kapalı oransal (closed scale) olduğunu bize gösterir (krş. Yapraklardaki klorofil düzeyi azaldı.).

Üç kilometre koştum. : Bu cümlede özne, üç kilometre koşma işlemini tüm bedeniyle bir bütün olarak tamamlamıştır. Öznenin kat etmiş olduğu yol, kilometre-zaman ekseninde kolayca gösterilebilmektedir. Bu eylemde etkilenen yol değil, bir bütün halinde ve kademeli biçimde yer değişimine maruz kalan öznedir. Yani kişi bir buçuk kilometre sonra koşuyu bırakırsa tüm bedeniyle yolun yarısını koştuğunu söyleyebiliriz ama bedeninin yarısının bu koşuyu tamamlamış olduğundan ve diğer yarısının henüz hiç koşmadığından söz edemeyiz. Bu nedenle eylemin *holistik / yol türü kademeli tamamlama* olduğunu ve öznenin, *niteliğin kademeli değişmesi* tarzında aşamalı bir değişime (konum değişikliği) uğradığını rahatça söyleyebiliriz. Üç kilometre koşma eyleminin hiçbir alt bileşeni (kademelerinden herhangi biri) üç kilometre koşmak biçiminde tanımlanamayacağı için burada eylemin bir *iş* değil, *kademeli tamamlama* olduğunu da rahatça görebiliyoruz.

Sessiz Gemi şiirini ezberledim. : Bu cümlenin *nesnesi*, Yahya Kemal Beyatlı'nın 6 beyitten oluşan Sessiz Gemi şiiridir ve ezberlenme aşamaları da zaman-nitelik ekseninde kolaylıkla, kademeli biçimde gösterilebilir. Bu cümlede *kademeli etkilenen üye* ise, şiiri ezberleyen öznedir. Şiirin ezberlenmesinin şiirin tanınırlığını artıracığı, dolayısıyla şiirin (nesnenin) de bu eylemden kademeli bir biçimde etkileneceğini savunmak (krş. dergiyi okumak, kitabın fotokopisini çekmek) yanlış bir yaklaşım olmasa da bu cümlede Croft ve Dowty'nin sözünü ettiği kaynağı (şiiri) temsil eden üye, şiiri ezberleyen öznedir. Özne, şiiri ezberleme eylemini bir bütünün parçalarını ezberlemek biçiminde aşama aşama gerçekleştirmiştir. Bu nedenle maruz kaldığı değişim *parça bütün ilişkisine dayalı kademeli bir değişim* biçimindedir (şiirin yarısını ezbere bilme, tamamını ezbere bilme gibi).

Croft, *yönelimli değişimlerin* yalnızca *tamamlamaları* ve *yönelimli işleri* kapsamadığını, aynı zamanda *yönelimli başarımları* da içine aldığını savunur.

Croft'a göre literatürde *yönelimli başarımların* çoğunlukla *yönelimli değişimler* kategorisi içerisinde değerlendirilmemesinin nedeni, *başarımların* kademeli bir ölçüğe sahip olmamasıdır. Ancak literatürde tanımı yapılan 4 kademeli etkilenme biçiminin dördü de *anlık değişime uğrayanlar* biçiminde ortaya konulabilmektedir:

1. *Parça-Bütün İlişisine Dayalı Anlık Değişim:*

Araba infilak etti.

2. *Nitelikte Anlık Değişim:*

Trafik ışığı yeşile döndü.

3. *Holistik / Yol Türü Anlık Değişim:*

- a. Onlar zirveye ulaştılar
- b. Ayşe, şirketin genel müdürü oldu.

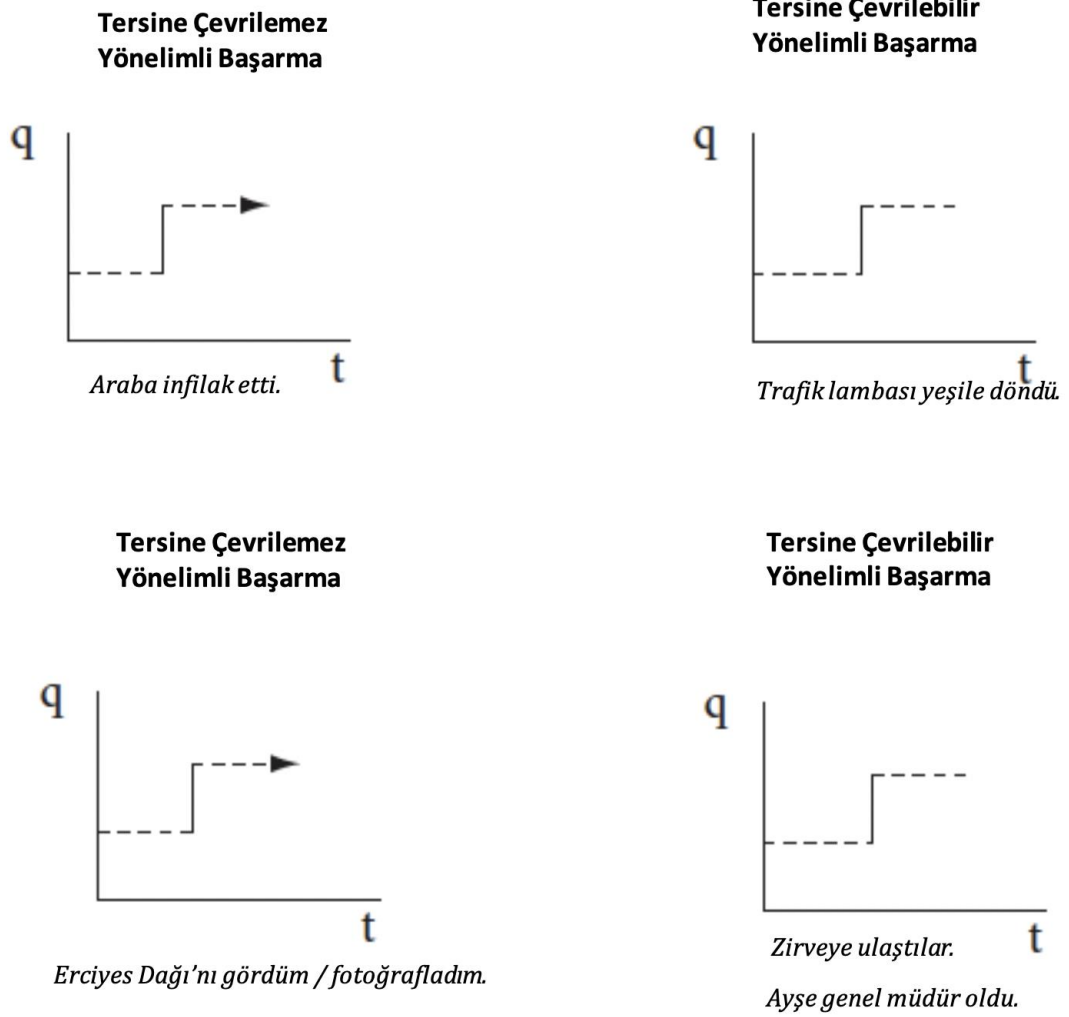
4. *Kaynak-Temsil Türü Anlık Değişim:*

Erciyes Dağı'nı gördüm / fotoğrafladım.

İlk örnekte araba, bir anda bir bütün olma durumundan parçalara ayrılma durumuna geçmektedir. İkinci örnekte, aynı trafik lambasının yaya geçişi için kırmızıdan yeşile dönmesini ele alırsak, nesneyle ilişkilendirilen renk özelliğinin iki farklı değer alabildiğini ve rengin bir değerden diğerine anlık olarak geçtiğini gözlemleyebiliriz.

Üçüncü örnekte de gerçek ve metaforik yolların iki farklı değer arasında (zirvede olup olmama ve genel müdür olup olmama) anlık bir geçişe uğradığını görebiliriz. Dördüncü örnekte ise Erciyes Dağı'nın bir anda kişinin görüş alanına veya kadrajına girmesi söz konusudur (etkilenen Erciyes Dağı (kaynak) değil kişi veya fotoğraf yani temsil değeridir).

Bu örneklerin zamana bağlı niteliksel değişiminin geometrik düzlemdeki gösterimi şöyle olacaktır;

Şekil 10 – Yönelimli Değişimler

Görüldüğü gibi Croft'un önerdiği *yönelimli değişimler* kategorisinde bütün *başarmalar* ve bütün *işler* yer almamaktadır (*döngüsel başarmalar* ve *yönelimsiz işler* bu kategorinin dışında kalır). Bu nedenle *yönelimli değişimler* kategorisini geleneksel semantik sınıflandırmaları temel alarak ayırt edemeyiz. Bunun yanı sıra *yönelimli değişimler* kategorisini geleneksel görünüş tiplerini temel alarak ayırt etmemiz de olası değildir çünkü *yönelimli işler* *kademeli* ve *bitimsizken* *yönelimli başarmalar* *kademeli* ama *bitimlidir*. Oysa *yönelimli değişimler*, Croft'un geliştirdiği geometrik yöntem ve olayların görünüşsel çerçevesi kullanılarak q eksenini üzerindeki noktalar biçiminde doğrudan tanımlanabilmektedir.

3.5 Tip (Construal) ve Aspekt Potansiyeli

Croft, yüklemelerin içinde yer aldıkları dilbilgisel ve / veya söylemsel bağlama göre farklı görünüş tiplerine ait olma potansiyelleri olduğunu düşünmekte ve bunu aspekt potansiyeli olarak nitelemektedir. Sahip oldukları anlamlar, gömülü oldukları dilbilgisi ve / veya söylemin bağlamına bağlı olarak, yüklemelerin farklı görünüş türlerine ait olarak yorumlanmalarına olanak tanır. Croft, aspekt türünü bir yüklem için aspekt yapısının yalnızca tek bir *tipi* olarak tanımlamakta ve yüklemelerin sahip oldukları aspekt potansiyelini (farklı aspekt türleriyle tanımlanabilme yetisi) literatürde tanımlanan yüklem sınıflarından ayırmamız gerektiğini dile getirmektedir (Croft, 2012: 83-92).

Bu anlamda Türkçe *tut-* fiili örnek olarak ele alınabilir;

- a) Ayşe topu tuttu. (anlık başarıma)
- b) Ayşe balık tutuyor. (yönelimsiz iş)
- c) Polis hırsız nezarette tuttu. (inaktif iş veya geçici durum) - örnek: (Uzun, 1997: 7)
- d) Alışverişiniz 100 Lira tuttu / tutuyor. (durum)
- e) Askerler kaleyi topa tuttular (yinelemeli (iterative) iş / cyclic activity)

Görüldüğü gibi *tut-* fiili Türkçede oldukça işlevsel ve çok yönlü bir yüklem işlevi üstlenebilmektedir. Türkçede pek çok yüklem, farklı aspekt tiplerini bünyesinde barındırır.

Croft, yüklem semantiğinin aspekt tiplerine katkısının 3 yoldan olabildiğini dile getirir. Bunlar *çokanlamlılık (polysemy)*, *türetim (derivation)* ve *belirsizliktir (vagueuness)*.

Çokanlamlılıktan kasıt, aynı fiilin farklı bağlamlar içinde kullanıldığında sahip olabileceği farklı *leksikal aspekt tiplerine* göre yüklenebildiği anlamlardır;

- a. Ali yerine oturdu.
- b. Ali öylece oturdu.

Bu cümlelerinin birincisinde *otur-* fiili yönelimli, *tersine çevrilebilir bir başarımayı* işaret ederken ikincisinde *geçici bir durumu* işaret etmektedir.

Türetim analizleri ise her fiilin temel bir aspekt türüne sahip olduğu ve bu fiille ilgili diğer *leksikal aspekt tiplerinin* ancak *türetim* süreçleri yoluyla elde edilebileceği varsayımına dayanır. *Türetim* analizindeki belirgin bir değişken de *zorlama analizidir (coercion analysis)*. Burada temel anlayış, belirli bir temel aspekt tipine sahip olan yüklemde içinde yer aldığı gramatikal veya kurgusal bağlamın bir sonucu olarak başka bir *leksikal aspekt tipini* yansıtmaya zorlanmasıdır (Croft, 2012: 84).

Bu konuda Prof. Dr. Nadir Engin Uzun (1997) şu örnekleri vermektedir;

- a. Çocuk bardağı kırdı. (bölmek, parçalamak)
- b. Kaptan dümeni sağa kırdı. (döndürmek, çevirmek)
- c. * Çocuk bardağı sağa kırdı.

Eylemin yananlamıyla kullanıldığı (6b)'de, temel anlamıyla kullanıldığı (6a)'ya göre "fazladan" bir yönelmeli tümleç yer almaktadır: *sağa*. Benzer bir tümleci (6a)'ya *koymak*, (6c)'de olduğu gibi, eylemi yananlama geçmiş olmaya zorlayacak, bu gerçekleşmezse tümce bozuk gözükecektir.

Aynı durum çeşitli zarf yapıları sayesinde de mümkün olabilmektedir;

- a. Onu tanıyorum.
- b. Onu birden tanıdım.

Bu cümlelerin ilkinde *tanı-* eylemi bir *durumu* anlatırken ikinci cümlede "birden" zarfının kullanımı *tanı-* eylemini *başarma* olmaya zorlamıştır.

Croft, bu zorlamanın yüklemde çoğul eki alıp almamasını belirleyen etkenlerle paralellik gösterdiğini söyler (Croft, 2012: 85).

Örneğin *sürü*, *ordu*, *toplum*, *küme* gibi sözcüklerin içsel bir çokluk taşıdığından söz edilebilir ama bunlar, öznesi oldukları cümlede çoğul olarak görülmez:

- * Sürü kaçtılar
- * Ordumuz kahramanca savaştılar.
- * Küme birden çok öğeden oluşurlar.

O halde, bu sözcüklerdeki çoğulluk dilbilgisel (veya sözdizimsel) değildir (Uzun, 1997: 8-9).

Türkçe yüklemelerde çokluk ekiyle ilgili bir diğer ilginç nokta da öznesi 3. çoğul kişi olan kimi tümcelerde belirleyici etkenin öznenin çoğulluğundan ziyade eylemin / oluşun tekilliği gibi görünebilmesidir;

- a) Çocuklar uyudu. (çocuklar çoğul, yüklem tekil)
- b) Ahmet Bey'in kızları çok güzelmiş. (kızlar çoğul, yüklem tekil)
- c) Öğrenciler sınav oluyor. (öğrenciler çoğul, yüklem tekil)

Son olarak, leksikal aspektin *belirsizlik* analizinden söz edecek olursak, buradaki temel mantığı şöyle özetleyebiliriz:

Belirsizlik analizlerinde temel ilke fiillerin, ne temel anlamları ne de yan anlamları bazında herhangi bir sabit aspekt tipine sahip olmadığıdır. Bu analizlerde fiillerin aspekt tiplerinin, sahip oldukları aspekt potansiyeline bağlı olarak, içinde yer aldıkları gramatikal bağlama göre şekillendiği görüşü temel alınır. Örneğin *tanı-* fiilinin *leksikal aspekt tipini*, herhangi bir gramatikal bağlamdan bağımsız olarak belirlememiz mümkün değildir çünkü *tanı-* eylemi şimdiki zaman eki aldığı *duruma*, geçmiş zaman eki aldığı *veya birden* gibi bir zarfla birlikte kullanıldığında *anlık başarmaya dönüşür*.

Ancak Croft, yukarıda anlatılan bu üç analiz yönteminin de zayıf noktaları olduğunu dile getirir. Örneğin *Ayşe yeni boyanmış duvara dokunuyordu*. gibi bir cümle, hem Ayşe'nin birkaç kez elini duvara dokundurup çekmesini (*iterative*) hem de bedeninin / giysisinin istemsiz olarak yeni boyanmış duvarla temas halinde olduğunu (*geçici durum*) anlatabilir. Görüldüğü gibi aynı cümle (aynı gramatikal kurgu) bile farklı anlamlara gelebilmektedir. Kısacası bir cümle kurgusunun belirli bir semantik tipi gerektiriyor olması gibi bir durumdan söz etmek mümkün görünmemektedir. Bu da leksikal aspekt tiplerindeki semantik değişimlerin, en azından kısmi olarak, cümle kurgusundan bağımsız olabileceğini göstermektedir. Bu da *zorlama* kavramının geçerliliğini önemli ölçüde zayıflatan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunun yanı sıra *türetim* analizlerinde de sıkıntı vardır çünkü bu analizler fiillerin temel bir aspekt türüne ait olduğu, diğerlerinin *zorlama* veya *yan anlam* olduğu varsayımına dayalıdır. Bu durumda Türkçe *tanı-* veya *otur-* fiillerinin temel

leksikal aspekt tipi ne olacaktır? *Durum* mu? *Anlık başarıma* mı? Bu sorulara yeterince tatmin edici yanıtlar verilememektedir.

Croft, yüklem temeli olarak belirli bir leksikal aspekt kategorisine ait olmadığını varsayan *çok anlamlılık* ve *belirsizlik analizlerinin* de zayıf yönleri olduğunu dile getirir. *Çok anlamlılık analizlerinin* en uç noktası, her yüklem her aspekt türüyle uyum içinde kullanılabileceği varsayımdır ki bu pek mümkün görünmemektedir. *Belirsizlik analizleri* ise her yüklem aynı şekilde davranabileceği varsayımına dayalı hareket eder. Oysa farklı fiil sınıfları farklı aspekt potansiyellerini bünyelerinde barındırmaktadır. Örneğin ses yayılımını içeren fiiller (*tıklamak, hapşurmak, öksürmek, ötmek* vb.) genellikle *döngüsel başarıma* veya *yönelimsiz iş* biçimindeki *aspekt tiplerini* temsil ederler. Dahası bu durum farklı dünya dillerinde de gözlemlenebilmektedir. Bu da insanların bir takım olayları benzer biçimlerde deneyimlediklerini, dolayısıyla fiillerin belli gruplar dahilinde, *leksikal aspekt tipleri* bakımından benzer karakterler sergileyebildiklerini göstermektedir.

Croft, bu durumda kullanım bazlı bir modelin daha işe yarar olduğunu dile getirmektedir çünkü böylesi bir model, yüklem anlamının cümledeki aspekt türüne olan katkısını net olarak ortaya koyabilir ve böylelikle çok anlamlılık, türetim ve belirsizlik analizlerindeki sorunlar ortadan kalkmış olur. Çünkü kullanım bazlı modelde dilbilimsel yapıların bilişsel gösterimleri, sıklık ve yerleşiklik nitelikleri göz ardı edilmeden, kullanım biçimlerine göre yapılabilmektedir. Yüklem barındırdığı aspekt potansiyellerinden herhangi birinin cümledeki anlattığı olayı tanımlayıp tanımlamadığı da kullanım şekline bağlı olarak kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Bir olayı anlatmak için kullanılan dilbilimsel yapılar da her dilde farklılık göstereceğinden kullanım temelli model oldukça işlevsel görünmektedir. Buna göre kullanım temelli model, yine kullanım sıklığına veya bir aspekt tipinin diğerine baskın gelmesine bağlı olarak, bazı yüklem türlerinin belirgin veya sıklıkla tercih edilen bir leksikal aspekt tipine dahil olmasını da kabul edebilmektedir. Ancak bu her yüklem için geçerli olmak zorunda değildir. Kimi yüklem türleri hem kullanım sıklığı, hem yerleşiklik yönünden

belirli bir aspekt tipini yansıtmayabilir. Bu durumda fiilin leksikal aspekt tipi, olay bazında değerlendirilecektir. Kısacası kullanıcı bazlı yöntemde leksikal aspekt tipi belirlenirken aspektle ilgili bir takım ön kabullerden ziyade fiilin kullanım biçimleri (usage patterns) temel alınmaktadır.

3.6 Yüklemlerin Aspekt Tiplerine Etki Eden Unsurlar

Bir yüklemün aspekt tipine etki eden 2 temel unsur vardır. Bunlardan birincisi konuşurun durum tipiyle ilgili *çok yönlü semantik betimlemesidir (encyclopedic semantic representation of the situation type)*. İkincisi ise alternatif aspekt tiplerinin oluşmasına olanak tanıyan yapılandırma işlemleridir (construal operations). Bilişsel dilbilim yaklaşımını benimseyen dilbilimciler, dilbilimsel semantik analizlerle bağlantılı bir takım yapılandırma işlemleri tanımlamışlardır. Croft ve Cruise (2004), *Cognitive Linguistics* adlı kitaplarında literatürde bahsi geçen yapılandırma işlemleri sınıflamalarının büyük bir kısmını bir araya getirip sentezlemiş ve bunun sonucunda yapılandırma işlemlerini 4 ana başlık altında sınıflamışlardır: *Bilinç Odağı (attention)*, *Karşılaştırma (comparison)*, *Perspektif (perspective)* ve *Gestalt*.

Croft ve Cruse (2004), *Cognitive Linguistics* adlı kitaplarında kavramsallaştırma (conceptualization) ve yapılandırma işlemleri (construal operations) konusunu detaylarıyla açıklamış ve dilbilimsel yapılandırma işlemlerini genel kognitif süreçlerin birer örneği olarak ele almışlardır. Buna göre yapılandırma işlemlerini 4 ana başlık altında, özet olarak şöyle sınıflandırmışlardır;

3.6.1 Dikkat Noktası / Algı Seçimi (Attention/ Salience)

Bu kısımda özetle tüm düşünme biçimlerindeki algı/ dikkat noktası seçiminde etkili olan 4 temel unsur bulunduğu dile getirilmektedir. Kişi algıladığı sahneyi daha detaylı (fine-grained) veya daha yüzeysel (coarse grained) biçimde gözünde canlandırabilir ya da bir kişi diğer bir kişinin bakışının belirli bir sahneye odaklanmasını sağlayabilir veya o kişinin dikkatini belirli bir sahneye çekebilir. Bu dört yapılandırma işlemi özetle şöyle ifade edilebilir;

3.6.1.1 Seçim (Selection)

Bu kısım özetle ayırıştırma (profiling) ve ad aktarmalarını (metonymy) içermektedir. Ayırıştırma (profiling) kısaca eş sesli sözcüklerin kullanımında dinleyicinin sözcüğü genel çerçeveye göre uygun biçimde algılamasına denmektedir (Croft&Cruse, 2004: 47-48). Örneğin Dünkü Cumhuriyet'i nereye koydunuz? (fizikî nesne) / Dünkü Cumhuriyet'i okudun mu? (metin, içerik) / Bugün Cumhuriyet'i tam anlamıyla yaşıyor muyuz? (yönetim biçimi).

Bu örneklerde *Cumhuriyet* sözcüğünün ne anlama geldiği tamamen cümlelerin çizdiği çerçeveye göre dinleyici / okur tarafından belirlenebilmektedir. Ad aktarmalarına ise şu örnekler verilebilir:

Ankara konuyla ilgili açıklamada bulundu (hükümet).
Ay ışığında Sadettin Kaynak dinlediler (sanatçının bestelerini).

Croft ve Cruise, bunun dışında *damla / damla-*; *barış / barış-*; *boya / boya-* gibi hem ad hem eylem olarak kullanılabilen sözcüklerin de yine dinleyici / okur tarafından seçim kriterlerine göre algılandığını dile getirmektedir. Örneğin;

Bu, mavi boya (ad). / Sen şunu boya (eylem).

Ad aktarmalarındaki bilişsel seçime örnek olarak Croft, *Ağaçta mor bir kuş var.* örneğini vermektedir. Okur/dinleyici, her ne kadar sözle söylenmemiş olsa da, kuşun ağacın dalında olduğunu semantik çerçeve etkenine bağlı olarak bilişsel seçim yoluyla anlamaktadır (Croft, 2012: 93).

3.6.1.2 Kapsam (Aitlik):

Bu kısımda özetle yüklem kapsamından, gönderme yapılan alanın kapsamından ve erişilebilirlikten söz edilmektedir. Dinleyici/okur, yüklem kapsam alanıyla bağlantılı olarak pek çok çıkarımda bulunabilir. Örneğin;

-Sınava kaç kişi başvurdu?
-Otuz iki.

-Normal bir insanın ağızda kaç tane diş bulunur?
-Otuz iki.

Bu konuşmalarda yer alan sayı gruplarının sırasıyla kişi sayısını ve dışlerin sayısını belirttiğini okur/dinleyici, bilişsel olarak sorudaki yüklem kapsamından çıkarabilmektedir.

Bunun yanı sıra Türkçedeki aitlik –ki’si, belirtme durum eki –(y)l ve ilgi durum eki -(n)ln da benzer işlevlerde bulunabilmektedir. Örneğin *Senin elman daha kırmızı ama benimki daha tatlı* cümlesinde –ki, aslında nesne + aitlik eki işlevi üstlenmekte ve okura/dinleyiciye “elmam” kapsamını kısaltarak sunmaktadır. *Kitap okudum. / Kitabı okudum* örneklerinde ise kitabın akuzatif eki aldığı ikinci cümlede okur/dinleyici, konuşanın/yazanın hangi kitaptan bahsettiğini bilmektedir ve zihninde bilişsel olarak bahsi geçen kitabı seçerek konuşmanın/yazının devamını anlamlandıracaktır. Kornfilt, Türkçede nesnelere belirsiz veya genel ad olmadıkları sürece akuzatif eki aldığını dile getirir (Kornfilt, 1997: 219). Göksel ve Kerlake de benzer şekilde Türkçede nesneyi meydana getiren ad grubunun belirsiz veya kategori belirten bir ad olması durumunda herhangi bir durum eki taşımadığını, ancak belirli ad olması durumunda akuzatif eki aldığını dile getirmektedir (Göksel & Kerlake, 2011: 128). Dolayısıyla akuzatif eki almış her nesne belirli addir. Ketrez ise Türkçede nesnenin akuzatif eki aldığı durumları listelemiş ve bunların a) Nesnenin özel ad olduğu durumlar; (*Dün Akmerkez’de Mehmet Bey’i gördüm.*) b) Nesnenin zamir olduğu durumlar; (*Seni seviyorum.*) c) Nesnenin işaret sıfatıyla nitelendiği durumlar; (*Bu kitabı okuyoruz.*) d) Nesnenin sıfat fiille oluşturulmuş bir yan cümlecikle veya aitlik –ki’si ile nitelendiği durumlar; (*Bahçedeki adamı tanıyor musunuz? / Bahçede fotoğraf çeken adamı tanıyor musunuz?*) e) Nesneden önce bütün ve her sıfatları veya hangi soru sıfatı geldiğinde; (*Bütün alıştırmaları yaptım. / Her kitabı okudum. / Hangi gazeteyi istiyorsun?*) f) Nesne iyelik eki taşıyorsa; (*Annemi arıyorum.*) g) Nesne belirgin bir şeye yönelik soruysa; (*Neyi / kimi arıyorsunuz?*) h) Nesne fiille uzaksa; (krş. *Çok güzel Türkçe konuşuyorsunuz.* vs. *Türkçeyi çok güzel konuşuyorsunuz.*) (Ketrez, 2012: 35-36).

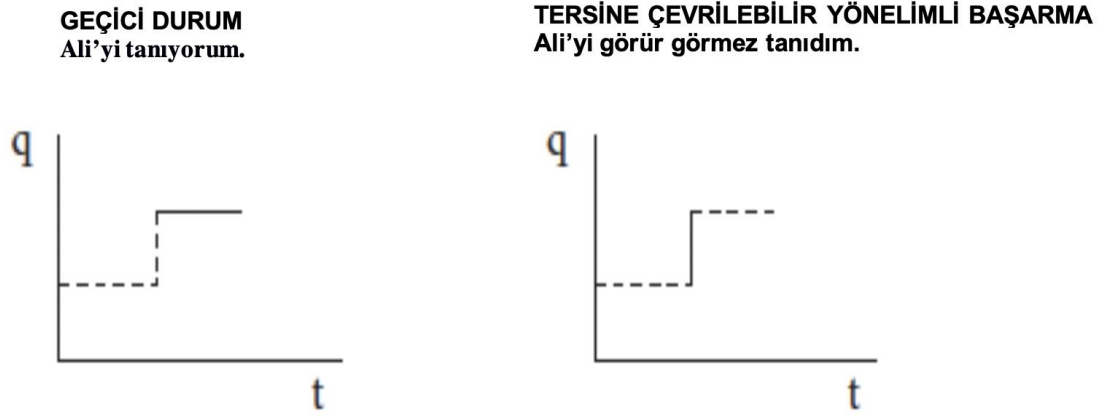
Ketrez'in listesinden de anlaşılacağı üzere akuzatif eki daima benzerlerinden ayrılmış ve/veya sıfatlarla açıkça nitelenmiş ve/veya işaret edilerek gösterilmiş nesnelere işaretlemektedir. Aydın Özkan'a göre belirtme durumunun asıl işlevi belirlilik ifade etmektir ve bir ögeye belirtme durumu yüklenmesi o ögenin konuşur veya dinleyici için belirli, bilinen veya özgül bir varlık olduğu anlamına gelir (Aydın Özkan, 2017: 65).

Akuzatif ekinin nesneyi belirli hale getirdiği görüşüne ek olarak Erguvanlı ve Zimmer, akuzatif ekinin nesneyi mutlaka belirli hale getirmek zorunda olmadığını, ekin daha ziyade nesneyi bireyselleştirdiğinden bahsedebileceğini söyler (Erguvanlı&Zimmer, 1994: 551). Sebzecioğlu ise akuzatif ekinin 3 işlevi olduğunu, bunların belirlilik işlevi (*Doktor hastayı tedavi ediyor.*), genelleyci/cinse özgülük işlevi (*Doktor hastaları tedavi eder.*) ve sözdizimsel işlev (çift geçişli eyleme sahip yüklemelerin yalın nesnelere yükleme yakın olmalıdır) (Sebzecioğlu, 2016: 201-202). Aydın Özkan ise, Sebzecioğlu'nun görüşünü destekler biçimde, belirtme durum ekinin, çokluk biçim birimi –IAr'la beraber kullanıldığında ve tümcede kipsel olarak zaman sınırlandırıldığında, genelleycilik ya da cinse özgülük işlevi gördüğünü ifade eder (krş. *Ali elmaları yer.* –elma cins adı, sınırlandırılmamış geniş zaman-; *Ali elmaları yedi.* –belirli ve bilinen bir grup elma, sınırlandırılmış geçmiş zaman-) (Aydın Özkan, 2017: 66).

Tüm bu görüşler, Croft'un bilişsel süreçlerde dinleyicinin/okurun dilbilgisel işaretleyiciler sayesinde, açıkça söylenmese dahi yüklem kapsama alanıyla ilgili çok net çıkarımlar yapabildiğini kanıtlar niteliktedir. Benzer şekilde *okul yolu* ve *okulun yolu* tamlamalarında da genitif eki almış olan ikinci tamlamada okur/dinleyici bahsi geçen okulun hangisi olduğunu bilmektedir. Ayrıca *Türk kahvesi* gibi bir tamlamada *Türk* sözcüğü tekil ad olduğu halde aslında Türk toplumunu anlatan topluluk adıdır ve ana dili Türkçe olan hiç kimse, kahvenin tek bir Türk'e ait olduğunu düşünmez. Erişilebilirlikten kasıt, yüklem ya da çeşitli nesnelere sahip olduğu kapsama alanı ve aitlik sayesinde zihnimizde bilişsel olarak çağırabildiğimiz varlıklar/kavramlardır (Croft&Cruse, 2004: 50-51).

Croft, bilişsel seçimlerin yüklemelerin leksikal aspekt tipinin belirlenmesindeki etkisini örneklerle açıklamaktadır:

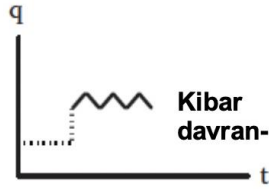
Şekil 11 - Leksikal aspekt tipini belirleme modeli

Yukarıdaki cümlelerde de *tanı-* fiilinin sahip olduğu aspekt potansiyelleri içinden duruma uygun olanın okur/dinleyici tarafından seçilmesi söz konusudur. Zaman-nitelik ekseninde *tanı-* fiilinin görünüşsel kontürü birebir aynı olsa da bu kullanımların her birinde olayın farklı bir fazı görüntülenmektedir (Croft, 2012: 93).

3.6.1.3 Ölçeksel Düzenleme (*Scalar Adjustment*):

Ölçeksel düzenleme, dikkat noktası/algı seçimi kategorisinin üçüncü basamağıdır. Burada okurun/dinleyicinin olayı/durumu/mekanı hangi detayda, derinlikte veya hacimde algıladığı önem taşır. Croft, bir makalesinde bu konuyu açıklamak için şu örneklerden yararlanmıştı (Croft, 2009: 157-159);

**DETAYLI / İYİ İŞLENMİŞ
Aktivite (İş)**

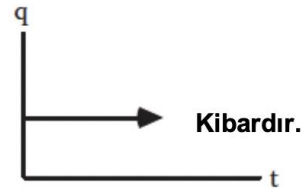

O, kibar davranıyor.

**YÜZEYSEL / KABACA İŞLENMİŞ
İçkin Durum (Alışkanlık)**

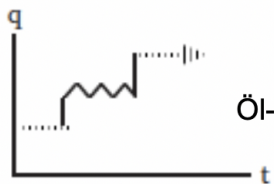
O, kibardır.

Şekil 12 – Farklı leksikal aspekt kategorilerinde işlenmişlik düzeyleri

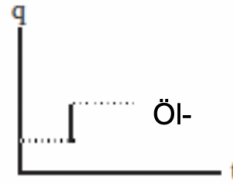
Bu örnekte kibar *davran-* dinamik, durative ve atelik bir iş ifade ederken *kibar ol-* kişinin karakterini ve/veya genel alışkanlığını ifade ettiği için statik, durative, atelik bir içkin durumu ifade etmektedir. Kibar *davran-* duruma özgülük ve dolayısıyla daha fazla detay içerdiğinden iyi işlenmiş; *kibar ol-* ise herhangi bir durum değişikliği veya duruma özgü detay içermediğinden kabaca işlenmiş bir anlatımdır.

**DETAYLI / İYİ İŞLENMİŞ
Hedefe Ulaşma Eylemi**

O ölüyor. / O, 3 saat içinde öldü.

**YÜZEYSEL / KABACA İŞLENMİŞ
Yönelimli Başarma**

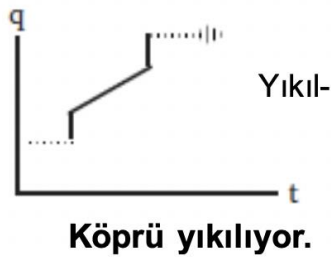
Jerry Garcia 9 Ağustos 1995'te öldü.

Şekil 13 - Farklı leksikal aspekt kategorilerinde işlenmişlik düzeyleri

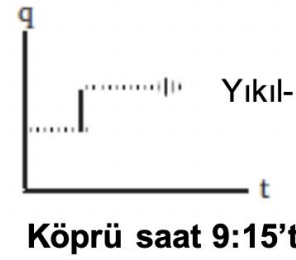
Bu örnekte *öl-* fiili aynı gramatikal işaretleyiciyle kullanıldığı halde Croft'un iki boyutlu gösteriminde birbirinden farklı görünüm sergilemektedir. İlk cümledeki *öl-* fiili dinamik, durative, telik bir hedefe ulaşma eylemini anlatırken ikinci cümledeki *öl-* fiili dinamik, anlık ve telik bir yönelimli başarmayı anlatmaktadır. Benzer şekilde ilk cümledeki yüklemden ölüm süreci hakkında daha detaylı bilgi edinebildiğimiz için bu cümlede iyi işlenmiş bir anlatım olduğundan; ikinci

cümlede ise yalnızca ölüm eyleminin hangi tarihte gerçekleştiği bilgisi edindiğimiz, sürece dair detaylı bir bilgi edinemediğimiz için kabaca işlenmiş bir anlatım bulunduğundan söz edebiliriz.

DETAYLI / İYİ İŞLENMİŞ Hedefe Ulaşma Eylemi

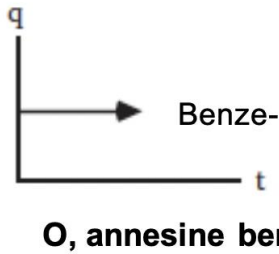
YÜZEYSEL / KABACA İŞLENMİŞ Yönelimli Başarma

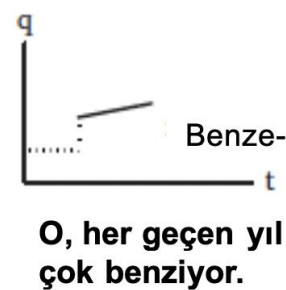
Şekil 14 - Farklı leksikal aspekt kategorilerinde işlenmişlik düzeyleri

Bu örnekte, ilk cümlede köprünün yıkılmakta olduğu süreç gözlemlenebilmekte ve bu durum dinamik, durative ve telik *yıkıl-* fiiliyle anlatılmaktadır. İkinci cümlede ise yalnızca köprünün yıkıldığı an gözlemlenmekte ve bu durum bu kez *yıkıl-* fiilinin dinamik, anlık ve telik bir yönelimli başarıma aspektiyle ifade edilmektedir. Aynı şekilde ilk cümlede, yıkılma süreci gözlemlenebildiği için iyi işlenmiş bir anlatım olduğundan, ikinci cümlede olay anlık olarak gözlemlenebildiği için anlatımın kabaca işlenmiş olduğundan söz edebiliriz.

DETAYLI / İYİ İŞLENMİŞ İçkin Durum

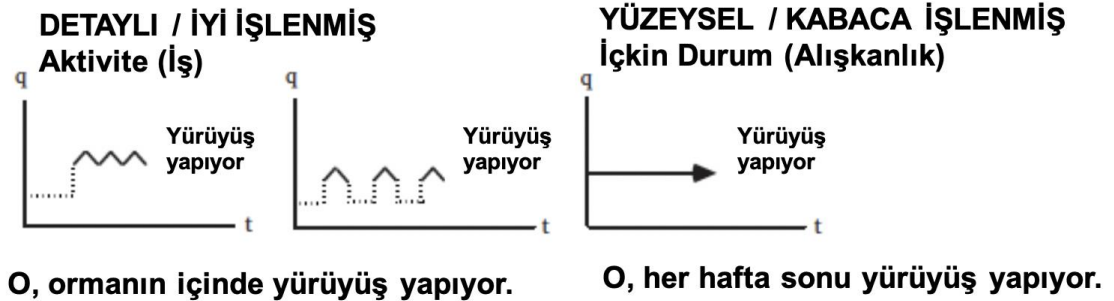

YÜZEYSEL / KABACA İŞLENMİŞ Yönelimli Başarma

Şekil 15 - Farklı leksikal aspekt kategorilerinde işlenmişlik düzeyleri

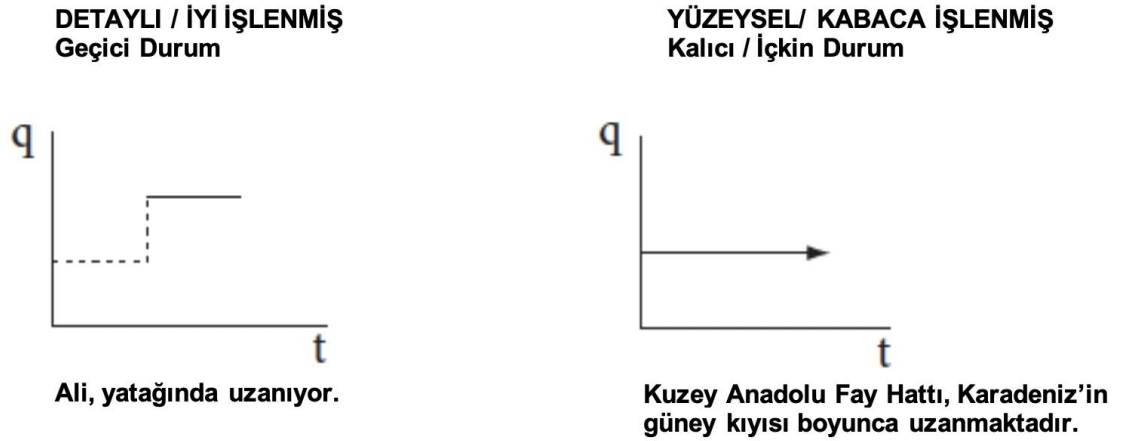
Bu örnekte enteresan bir durum söz konusudur. Normal şartlarda *O, her geçen yıl annesine daha çok benziyor* cümlesinin *O annesine benziyor* cümlesinden daha fazla detay içerdiği, hatta benzeme sürecinin *kademeli değişim* olarak gözlemlenebildiği ve bu nedenle daha iyi işlenmiş bir anlatıma sahip olduğu düşünülebilir. Ancak Croft, bunun tam tersini savunmakta ve “Mekânsal (spatyal) bir analogi yapacak olursak dünya yakın mesafeden bakıldığında düz gibi görünür. Sahip olduğu eğimi ancak okyanus ufkunun dışına çıktığımızda fark edebiliriz.” demektedir (Croft, 2009: 159). Buna göre *O, annesine benziyor* cümlesinde konuşur/yazar kişiyi anlık olarak gözlemlemektedir, yani o anki mevcut durumdan söz etmektedir. Ancak *O, her geçen yıl annesine daha çok benziyor* cümlesinde konuşur/yazar olaya çok daha geniş bir perspektiften bakmakta, bu nedenle daha genel bir analiz yapmaktadır. Bu da ikinci cümleyi kabaca işlenmiş bir ifadeye dönüştürmektedir. Croft’un iyi işlenmiş / kabaca işlenmiş ayrımı yaparken yalnız niteliksel detaylardan değil, mekânsal (spatyal) analizlerden de yararlandığını gözlemleyebiliyoruz.

Şekil 16 - Farklı leksikal aspekt kategorilerinde işlenmişlik düzeyleri

Bu örnekte, ilk iki cümlede *yürüyüş yap-* yüklemi dinamik, durative ve atelik bir iş anlatırken aynı yüklem üçüncü cümlede statik, durative ve atelik bir içkin durum aspekti sunmaktadır. İlk iki cümlede mekan üç boyutlu olarak algılandığından iyi işlenmiş bir anlatım varken ikinci cümlede genel bir alışkanlıktan söz edildiği ve başkaca bir detay gözleme imkanı bulunmadığı için kabaca işlenmiş bir anlatım olduğundan söz edebiliriz.

Bu örnekte Ali'nin yatağında uzanması statik, durative, geçici bir *durumdur*. Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın uzanma yönü ise statik, durative, kalıcı/içkin bir durumdur ve çok daha uzun bir zaman sürecini içermektedir.

Şekil 17 - Farklı leksikal aspekt kategorilerinde işlenmişlik düzeyleri

Croft, topografik, jeolojik durumlar veya buna benzer diğer kalıcı/içkin durumlarda doğal zaman ölçeğinin son derece yüzeysel işlenmiş olduğunu ve herhangi bir durum bu zaman ölçeğinde sürekli olarak yer alıyorsa bunun kalıcı/içkin durum aspektini meydana getirdiğini ifade etmektedir (Croft, 2012: 99).

Örneklerden anlaşılacağı üzere, *ölçeksel düzenlemenin* zaman eksenini temel alınarak irdelenen niteliksel ve niceliksel değişimler olarak iki farklı biçimde değerlendirilebileceğinden söz edebiliriz.

3.6.2 Dikkat Noktasının Hareketliliği (Dynamic attention):

Croft ve Cruise belirli bir sahne içinde kişinin dikkatinin farklı noktalara hareket etmesinden söz etmekte ve şu örneği vermektedir;

Yol, vadi boyunca kıvrılarak yüksek dağların yamaçlarına tırmanıyor.

Bu örnekte yol herhangi bir hareket yapmamaktadır. Hareket eden şey olsa olsa okurun/dinleyicinin gözünde canlandırdığı sahnedir. Talmy buna fiktif hareket (fictive motion) adını verir çünkü bu aslında statik bir sahnenin dinamik bir bakış açısından yorumlanmasıdır (Croft&Cruse, 2004: 54).

Croft ve Cruise aynı zamanda Langacker'ın ardışık tarama (sequential scanning) / özet tarama (summary scanning) ifadelerinden de söz etmektedir. Langacker'e göre *Boston Köprüsü yıkıldı.* cümlesi, köprünün yıkılışını zaman ekseninde ardışık olarak taramaktadır. Buna karşın *Boston Köprüsü'nün yıkılışı* ifadesi olayı özet olarak, bütünleşik bir öge olarak taramaktadır. Her ne kadar olay belli bir zaman sürecinde gerçekleşmiş olsa da *Boston Köprüsü'nün yıkılışı* ifadesi, zaman ekseninde herhangi bir gösterime sahip değildir. Langacker'e göre adlanmış fiiller (*yıkılış/yıkılma* gibi), daima özet taramaya örnektir. Langacker bunların herhangi bir yüklemleme sergilemediklerini söyler (Croft&Cruse, 2004: 54).

Croft ve Cruise'un 4 bilişsel analiz tipinden ikincisi olan *Yargı / Kıyaslama* (Judgement / Comparison) ve üçüncüsü olan *Perspektif / Kurgu* (Perspective / Situatedness) konularına bu başlık altında detaylı olarak değinilmeyecek, dördüncü analiz tipi olan *Gestalt* konusu ele alınacaktır.

3.6.2.1 Gestalt Nedir?

Gestalt'ın Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğündeki tanımı şöyledir: "Gestalt (Gestalt), olduğu parçalar ve ilişkilerin toplamı ile açıklanamayan, bunun üstünde bir bütünlüğü olan görünüm; yapı, kalıp, düzen, biçim. Gestaltçılara göre "Bütün, kendini oluşturan parçalardan farklıdır. Şeyler, kendilerini oluşturan öğelere, parçalara indirgenerek algılanamaz; ancak bir bütün olarak incelendiklerinde anlaşılabilir" (Bakırcıoğlu, 2012: 572).

Temel Gestalt Prensipleri kısaca şunlardır: Benzerlik Yasası (birbirine benzeyen nesnelere grup olarak algılanır); Basitlik Yasası (gerçeklik, olabilecek en basit forma indirgenerek algılanır); Yakınlık Yasası (birbirine yakın duran nesnelere grup olarak algılanır); Süreklilik Yasası (birbirini takip eden çizgiler mümkün olan

en doğrusal yolu izler gibi algılanır); Tamamlama Yasası (zihnimiz boşlukları doldurma ve zihnimizdeki şemalara uygun olacak biçimde birleştirme eğilimindedir).

3.6.2.2 Dilbilimde Bilişsel Analiz Yöntemi Olarak Gestalt

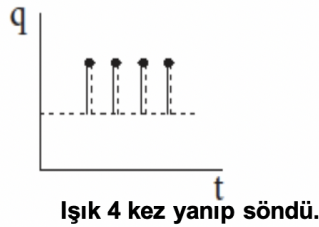
Croft, kişilerin algılarının bağlama göre bir leksikal aspekt tipinden diğerine nasıl geçiş yapabildiği konusunu açıklamak için Gestalt Prensiplerinden yararlanır. *Saçımı taradım.* cümlesindeki saç sözcüğü çoğul eki içermemesine rağmen burada *Çorbamdan saç çıktı.* cümlesindeki gibi tek bir saç telinden değil de pek çok saç telinden bahsedildiğini anlama nedenimiz, Gestalt Prensiplerinden benzerlik ilkesiyle açıklanabilir.

Talmy'e göre aynı durum ses ve ışık emisyonu, dokunma hareketleri gibi döngüsel eylem içeren yüklemelerin *döngüsel başarıma* mı *yönelimsiz iş* mi olduğunun belirlenmesinde de etkilidir (Croft, 2012: 94-95).

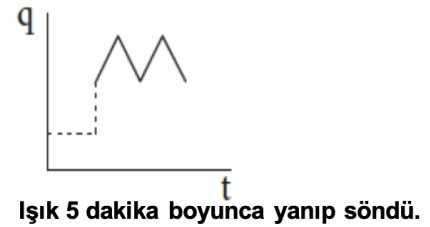
DETAYLI / İYİ İŞLENMİŞ
Döngüsel Başarıma

DETAYLI / İYİ İŞLENMİŞ
Yinelemeli Döngüsel Başarıma

YÜZEYSEL/ KABACA İŞLENMİŞ
Yönelimsiz İş

Şekil 18 – Aynı eylemin tekrarlanma düzeyine göre farklı leksikal aspektleri göstermesi

İlk gösterimde ışığın bir an parladığı ve sonra söndüğü durum gözlemlenmektedir. Bu dinamik, anlık, döngüsel, iyi işlenmiş bir başarımadır. İkinci gösterimde aynı durumun 4 kez yinlendiği dinamik, anlık, döngüsel, iyi işlenmiş bir başarıma gözlenmektedir. Üçüncü gösterimde ise birinci ve ikinci gösterimde fragmanlar halinde gözlemlenen olayların ve daha fazlasının gruplanarak, bir bütün olarak algılandığı dinamik, durative ve yönelimsiz bir iş aspekti söz konusudur. Burada olay, ışığın yanması ve hemen ardından sönmesi biçiminde tekil fazlarda algılanmaz; kesintisiz olarak devam eden

bütünleşik bir eylem biçiminde algılanır. Bu nedenle üçüncü cümlede genel, ana hatlarıyla algılanan, kabaca işlenmiş bir anlatım söz konusudur. Bu durum, Gestalt prensiplerinden süreklilik ilkesiyle açıklanabilir.

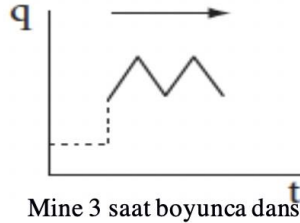
Aynı durum, *Yüzüklerin Efendisi'ni bir haftada okudum* gibi bir cümlenin algılanmasında da geçerlidir. Kişi, bu bir haftada içerisinde hem üçlemeyi okuyup bitirmiş hem de arada yemek yemiş, uyumuş, kişisel ihtiyaçlarını gidermiştir. Ancak okur/dinleyici, okuma eylemini ara fazları göz ardı ederek kesintisiz olarak algılamaktadır. Kısacası Gestalt analizine göre belli bir zaman süreci içerisinde gerçekleşen bir olayın süresi, aslında konuşurun/yazarın “zaman/süreç algısını” yansıtmaktadır. Bu nedenle, *Yüzükler'in Efendisi'ni bir haftada okuma sürecinde kişinin verdiği molalar bilişsel olarak olayın dışında bırakılmıştır.*

3.7 Aspekt Tipini Değiştiren Unsurlar

Croft'un bahsettiği bir diğer konu aspekt değiştiren yapılarıdır (aspect-altering constructions). Croft'a göre bunlar -İngilizce için - yardımcı fiiller, geçişli fiiller, zaman zarfları (görünüştü etkileyen zarflar) ve temel zaman-aspekt yapılarıdır (Croft, 2012: 102-109). Croft, özellikle durative zarf olarak tanımladığı, Türkçede *boyunca/süresince* zarflarına denk gelen İngilizce *for* prepositionından ve konteynır zarf olarak tanımladığı, Türkçede –DA hal eki veya *içinde* zarfına denk gelen İngilizce *at* prepositionından söz eder. Croft'a göre durative zarf (*boyunca/süresince*) olayın başlangıcından itibaren ilerleyen süreçlerini görüntülerken konteynır zarf (-DA / *içinde*) olayın başlangıç safhasını ve öncesini görüntüler. Bu durum olayı başlatıp belli bir müddet sürdüren *boyunca/süresince* zarflarının yüklemle *durative* bir yapı kazandırmasına; olayı öncesinden başlatıp belirgin bir duruma getiren –DA hal eki veya *içinde* zarfının ise yüklemle *anlık* bir yapı kazandırmasına neden olmaktadır.

3 saat boyunca

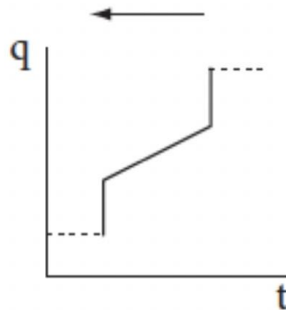

Mine 3 saat boyunca dans etti.

Şekil 19 – Boyunca edatının leksikal aspekt tipine etkisi

Bu cümlede, ilk bakışta 3 saat çerçevesinin iş olarak değerlendirilen dans etme eylemini *tamamlamaya* dönüştürdüğü biçiminde bir yargıya varılabilir. Ancak bir kişinin 3 saat boyunca dans etmiş olması, 3 saatin sonunda dans etmeyi bıraktığına dair kesin bir kanıt içermemektedir. Kişi toplamda 4, 5, 7 saat dans etmiş olsa dahi 3 saat boyunca dans etmiş olduğu yargısı doğru ve geçerli olacaktır. *Boyunca* zarfı, eylemin başlangıçtan itibaren yapıldığı belli bir süreci görüntülemekte ancak eylemin nerede sonlandığına dair bir kanıt sunmamaktadır. Yüklem görüntüleyebildiği evre 3 saatin başı ve sonuyla sınırlıdır.

2 haftada / 2 hafta içinde

Şu Çılgın Türkler'i 2 haftada okudum.

Şekil 20 - -DA hal ekinin leksikal aspekte etkisi

Bu örnekte 2 haftalık zaman sürecinin başı, gelişimi, sonu bir bütün olarak gözlemlenebilmektedir. Croft bu nedenle bu zarf yapısı için konteynır (kapsayan, içeren) terimini tercih etmiştir ve Rusçada bu tür durumlar için *za* (arkasında) zarfı kullanılmasının tesadüf olmadığını dile getirmiştir. Croft, -DA / içinde zarf yapılarıyla oluşturulan cümlelerde oluşan aspekt tipini *hedefe ulaşma süreci* (*runup process*) olarak tanımlamaktadır. Bu durum, bir olayın bitişine vurgu yapan *Hasta iki saat içinde öldü.* veya bir olayın başlangıcına vurgu

yapan *Ayşe 2 yıl içinde şirketin genel müdürü oldu.* ifadelerinde de gözlemlenebilir. Her iki durumda da olayın başlangıç noktasını bağlamdan net olarak çıkarabilmek mümkündür (hastanın hastaneye varış zamanı, Ayşe'nin işe giriş zamanı gibi).

Aspekti etkileyen bir diğer unsur da *ol-* / *başla-* gibi evre fiilleridir (phasal verbs). *Başla-* ve *ol-* gibi fiiller olayların başlangıç dönüşümlerini görüntüler ve olayın görüntülenmeyen kısmına vurgu yapar. Aşağıdaki örnekler bu durumu örneklendirir:

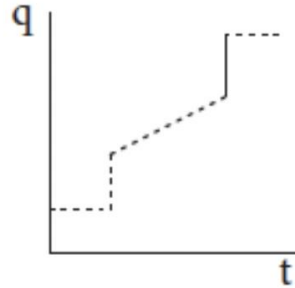

Şekil 21 – Ol- fiilinin ve -mAyA başla- yapısının olayın görüntülenemeyen kısmına vurgu yapması

Birinci cümlede *başla-* yüklemine gösterdiği dans etmeye başlama evresi görüntülenmekte ancak kişinin iş aspektiyle tanımlayabileceğimiz *dans et-* eylemini yapma süreci gözlemlenmemektedir. Bu nedenle dans etmeye başlama evresi düz çizgiyle, dans etme evresi kesikli çizgilerle gösterilmiştir. İkinci örnekte ise kişinin doktor olarak anılmaya başladığı (örn. diplomasını aldığı an) gözlemlenebilmekte ancak bu olayın sonucu olan durum evresi gözlemlenmemektedir. Bu nedenle doktor olma anı düz çizgiyle, doktorluk süreci kesikli çizgiyle gösterilmektedir.

Aspekti etkileyen unsurlardan bir diğeri de aspekt görüntüsünü (aspectual profile) aspekt kontürünün (aspectual contour) gerisine çeken *neredeyse*, *-mAk üzere ol-* gibi zarf yapılarıyla *çalış-* gibi fiillerdir. Croft, *-mAyI başar-* yapısı ile

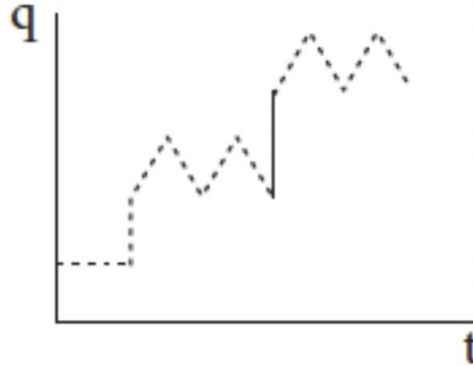
-mAYl bitir- ve -mAYA kaldığı yerden devam et- yapılarını da karşılaştırmalı olarak ele alır. Konuyla ilgili örneklerin iki boyutlu gösterimi aşağıdaki gibidir:

Yerleri temizlemeyi başardım.

Şekil 22 – Tersine çevrilebilir kademeli tamamlama anının görüntüsü

Bu örnekte esas olarak bir tersine çevrilebilir kademeli tamamlamanın gerçekleştiği an görüntülenmektedir.

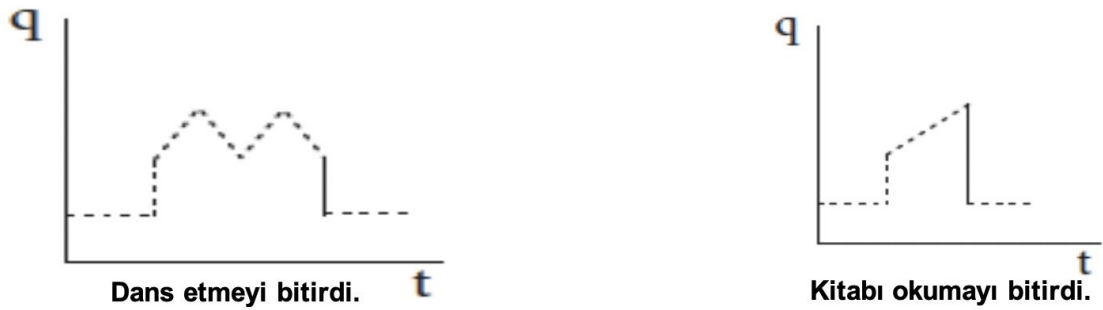
Sonunda zeybek oynamayı başardı.

Şekil 23 – Hedefe ulaşma sürecinin tamamlandığı anın görüntüsü

Bu örnekte ise bir hedefe ulaşma sürecinin tamamlandığı an gözlemlenmektedir. Croft bunları *sonuca ulaşma yapıları (completive constructions)* olarak adlandırmakta ve bu yapıların genel olarak bütün sonlu süreçlerle uyum sağlayabildiğini dile getirmektedir. Birinci örnekteki temizlemeyle sonlu bir süreçtir. İkinci örneğin farkı, zeybek oynama eyleminin sonlu bir süreç olmamasıdır. Bu nedenle sonuca ulaşan şey bir *kademeli tamamlama* süreci değil, *hedefe ulaşma* sürecidir. Bunun yanı sıra *sonuca ulaşma*

yapılarının öznesi, ortaya çıkan sonuçtan sorumlu tutabileceğimiz bir varlık olmalıdır. Örneğin *Top elimden kaymayı başardı.* cümlesi anlamlı değilken *Sonunda sivilcemi kanatmayı başardım.* cümlesi anlamlıdır.

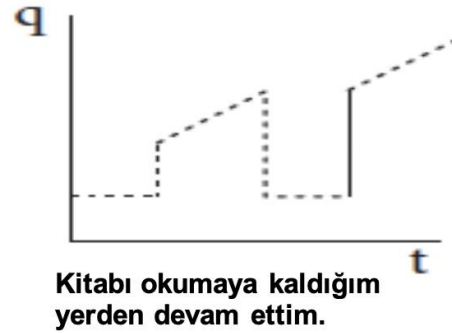
Croft, , eğer ortada bir tamamlanma aşaması varsa, –mAyl bitir- yapısının bunu fiil kökünün aspekt kontüründe görünür hale getirdiğini; eğer herhangi bir tamamlanma aşaması mevcut değilse, böyle bir aşamayı fiil kökünün aspekt kontürüne eklediğini ifade etmektedir ve bu tür yapıları bitirme/ son verme yapıları (terminative constructions) olarak adlandırmaktadır.

Şekil 24 - -mAyl bitir- yapısının tamamlama anını görünür hale getirmesi

Soldaki örnekte *dans et-* eylemi bir iş olup aspekt açısından herhangi bir son içermemektedir. Burada –mAyl bitir- yapısı sonsuz olan bir sürece son eklemiştir. Sağdaki örnekte *kitabı oku-* eylemi *kademeli tamamlamadır* ve sonlu bir süreci ifade eder. Burada –mAyl bitir- yapısı eylemin tamamlanma aşamasını görünür hale getirmiş, ön plana çıkarmıştır. Bu örneklerde kişi, dans etmeyi bitirdikten sonra da kitabı okuyup bitirdikten sonra da durağanlık aşamasına (rest state) geri dönmüştür. Croft hem sonuca ulaşma yapılarının hem de son verme yapılarının durative olması gerektiğini dile getirir.

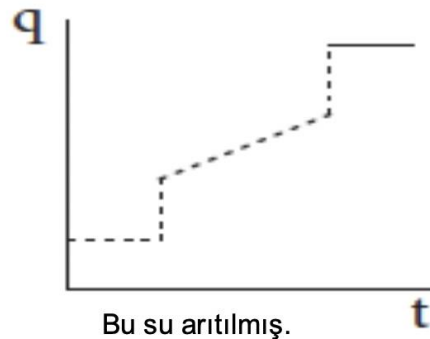
Kitabı okumayı / dans etmeyi bitir- olaylarının bir sonraki aşaması *kitabı okumaya / dans etmeye kaldığı yerden devam et-* aşaması olabilir ki bu *olaylar* yeni bir başlangıç durumuna işaret etmektedir.

Şekil 25 – Kişinin tamamlama sürecine geri dönme anının görünür hale gelmesi

Bu örnekte kademeli tamamlama sürecine geri dönme söz konusudur. Kişi tam olarak kaçınıcı sayfada kaldığını bilip o sayfadan itibaren okumasını sürdürebilir. Bir kişi sonlu aktivite olmayan dans etme veya spor yapma işlerine de devam edebilir. Ancak dans etmeye veya spor yapmaya tam olarak hangi noktadan devam ettiğinin q ekseninde gösterilmesi pek mümkün değildir.

Croft'a göre hem *sonuca ulaşma yapılarında* hem *son verme yapılarında* olayın oluş aşamasından önceki ve sonraki yapılarının görüntülenmesi mümkündür. Ancak bunun mümkün olmadığı, yalnızca sonuç aşamasını görüntüleyebildiğimiz yapılar da mevcuttur. Türkçedeki -miş yapısının farkına varma görünüşü de yüklemi sıfat fiil olan cümle kurgusu oluşturabilmektedir: *Çocuk çok korkmuş. / Vazo kırılmış / Bu su artılmış.*

Şekil 26 – -miş sıfat fiilinin olayın sonucuna vurgu yapması

Bu noktada Türkçedeki tasvir fiillerine de kısaca bakmakta fayda vardır. Banguoğlu'na göre tasvir fiilleri –e ve –i zarf fiillerine belli yarı yardımcı fiiller getirilerek yapılmış birleşik fiiller olup, zarf fiil halindeki fiilin anlattığı oluş ve kılışın olmasını tasvir ederler. Tasvir fiillerini diğer birleşik fiillerden ayıran şey, bunlarda zarf fiilin anlamının esas olmasıdır. Tasvir fiilleri anlatımlarına göre 4 çeşittir; 1) yeterlik fiilleri 2) ivedilik fiilleri 3) süreklilik fiilleri 4) yaklaşık fiiller (Banguoğlu, 2004: 488). Johanson tasvir fiilleriyle oluşturulan yapıların, yetersiz bir tanımlamayla aspekt fiilleri olarak adlandırıldığını ancak bunların aslen yardımcı fiil temelinde gelişmiş bir fiil son ekinin leksikal bir fiille birleşmesi sonucunda meydana gelmiş yapılar olduğunu dile getirir (Johanson, 2004: 181). Johanson ayrıca fiil son ekleriyle oluşturulan bazı yapıların farklı bakış açısı aspekt öğelerinin oluşumuna temel teşkil ettiğini söyler (Johanson, 2004: 185).

Aslan Demir, art-fiillerin Johanson 2004'te belirtilen, kılınışsal içeriği dönüşümlüleştirme: dönüşümsüzleştirme yönündeki birincil işlevinin yanı sıra, kılınışsal içeriği dinamikleştirme: durağanlaştırma, süreklileştirme : anlıklaştırma biçiminde ikinci bir işlevinden de söz edilebileceğini dile getirir (Aslan Demir, 2013).

Croft'un sözünü ettiği –mAYl başlar- yapısı, Türkçede yeterlik fiilleriyle de karşılanabilmektedir. Yukarıdaki *Yerleri temizlemeyi başardım.* örneği Türkçede *Yerleri temizleyebildim.;* *Sonunda zeybek oynamayı başardı.* örneği ise *Sonunda zeybek oynayabildi.* ifadeleriyle karşılanabilmektedir.

Türkçede Croft'un sözünü ettiği - mAyA başla- yapısına benzer pek çok yapı da mevcuttur. Ergönenç Akbaba'nın görüşüne göre Türkçede –mAyA giriş-/ kalk-/ koyul- / sevket-/ yelten- yapıları da, her ne kadar başlangıç kılınışında gösterilse de, zaman çizgisinde başlangıçla süreç arasında yer almakta ve bir sürecin başını işaretlemektedir. Ergönenç Akbaba bunlardan başka tezlik yardımcı eylemi –iver'in de başlangıç görünüşü işaretlediğini aktarmaktadır; *Aklımdan geçenleri okusun da açiversin gözünü.* (Ergönenç Akbaba, 2015: 591).

Aslan Demir, -iver art-fiilinin asıl fiilin kılınışına müdahale edip süreçlileri anlıklaştırdığını veya durağan fiilleri dinamikleştirerek tezlik, birdenbirelik, umulmadık olma, özensizlik vb. anlamlar katabildiğini dile getirmektedir. Aslan Demir'e göre art-fiilin bu özelliği, 'başkasının yararına bir şey yapma' işleviyle de uyumludur. Süreçlilerin anlıklaştırılması, konuşurun veya dinleyicinin zihninde yapılacak işin psikolojik olarak hafifletilmesini sağlar (Aslan Demir, 2013: 72)

Türkçedeki -iver- yardımcı fiilinin olaya birdenbire olma anlamı katma ve aslen *durative* olan yüklemelere bile *anlık* bir görünüm kazandırabilme potansiyeliyle ilgili şu örnek verilebilir; *Ayşe 3 yılda genel müdür oldu. / Ayşe 3 yılda genel müdür oluverdi.* Aslında Ayşe her iki durumda da 3 yıl sonra genel müdür olmuştur. Ancak okur/dinleyici ikinci cümlede olayı ilk cümledekinden daha çabuk olmuş gibi algılamaktadır. Bu nasıl mümkün olabiliyor? Croft'un şu cümlesi bu sorunun yanıtı olabilir; "Bir olayın belirli bir zaman aralığı boyunca gösterdiği dağılımın Gestalt yöntemiyle analizinde olayın incelendiği zaman eksenini, **konuşanın** "gerçek" zaman algısını yansıtır" (Croft, 2012: 95).

Ergönenç Akbaba süreklilik kılınışı kategorisinde yer alan tasvir fiillerini şöyle sıralamaktadır; -A dur-, -A gel-, -A git-, -A kal-, -Akoy-, -(I)p dur-, -(I)p gel-, -(I)p git-, -(I)p kal-, -mAyA çalış-, -mAyA çabala-, -mAyA dur-, -mAyA uğraş-, -(A)r/ -(I)r durur, -dı durdu, -mIş durmuş, -mAdI gitti, -DI kaldı (Ergönenç Akbaba, 2015: 584).

Bunlara ilave olarak, Ergönenç Akbaba Türkçedeki -A yaz- (düşeyaz-), -(I)p git- (unutup git-) , -(I)p bit- (olup bit-), -(I)p bitir- (yapıp bitir-), -Ar / -(I)r gider (kapanır gider) , -DI gitti (eridi gitti) , -mIş gitmiş (ölmüş gitmiş), -mAyA gel- (zedelenmeye gelmez) yapılarının Türkçedeki bitiş kılınışı kategorisinde yer alan tasvir fiilleri olduğunu, -(I)p git- kullanımının ise bağlama göre hem süreklilik (sürüp git-) hem bitiş (unutup git-) kategorisinde yer alabildiğini ifade etmektedir (Ergönenç Akbaba, 2015: 591).

Croft, leksikal aspektin fazal analizi yapılırken işin içine farklı faz türleri, profil-semantik çerçeve modelleri veya algı farkından kaynaklanan farklı görünüm

girdiğinde, olayların aspekt yapısını değiştiren unsurlar doğal olarak gözlemlenebildiğini dile getirmektedir(Croft, 2012: 108-109).

Croft, önerdiği iki boyutlu gösterimin aspekt yapısında meydana gelen değişiklikleri en doğal haliyle gözlemlemeye olanak tanıdığını çünkü bütün değişimlerin temelde zaman-nitelik ekseninde geliştiğini ve önerdiği geometrik gösterimin bir diğer avantajının, fiillerin aspekt davranışlarının daha derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlaması olduğunu ifade etmektedir (Croft, 2012: 125-126).

3.8 Gramatikal ve Leksikal Semantiğin Etkileşimi Konusunda Niteliksel ve Niceliksel Analizler

Croft, dilbilimde gramatikal aspekt yapılarıyla leksikal aspekt yapılarının etkileşimini anlamak için farklı dillerin tipolojilerinin ve art zamanlı verilerinin incelenmesi gerektiğini söyler (Croft, 2012: 127). Croft'a göre tipoloji analizlerinde karşılaşılan en büyük sorun, gramatikal kategorilerde görülen farklılıklardır. Örneğin bir dilde "ad" ya da "tamamlanmışlık" diye tanımlanan şey bir diğer dilde aynı şekilde tanımlanamayabilir.

Croft'a göre dilbilimcilerin bu sorunun üstesinden gelmek için yapmaları gereken şey, etkin bir dilbilimsel test metodu bulmaktır. Croft, bu amaçla karmaşık dilbilimsel veri gruplarının incelenebildiği matematiksel bir yöntemi tanıtır. Bu yöntemin adı Multidimensional Scaling (MDS)'dir ve çok boyutlu ölçeklendirme anlamına gelmektedir. MDS, temelde istatistik bilimine dayalı bir tekniktir ve diller arası verilerin kendi içlerindeki karmaşık etkileşimlerini geometrik olarak incelemeye yarar. Bu metot semantik haritalama yöntemine kıyasla karmaşık ve büyük dilbilimsel veri gruplarını çok daha etkili ve kolay bir biçimde inceleyebilmektedir.

Croft, Dahl'in 1985'te incelediği diller arası tense ve aspekt yapılarının aynısını bir kez de kendisinin önerdiği MDS tekniğini kullanarak inceler ve elde ettiği sonuçları Dahl'in analizleriyle ve Bybee, Perkins ve Pagliuca adlı

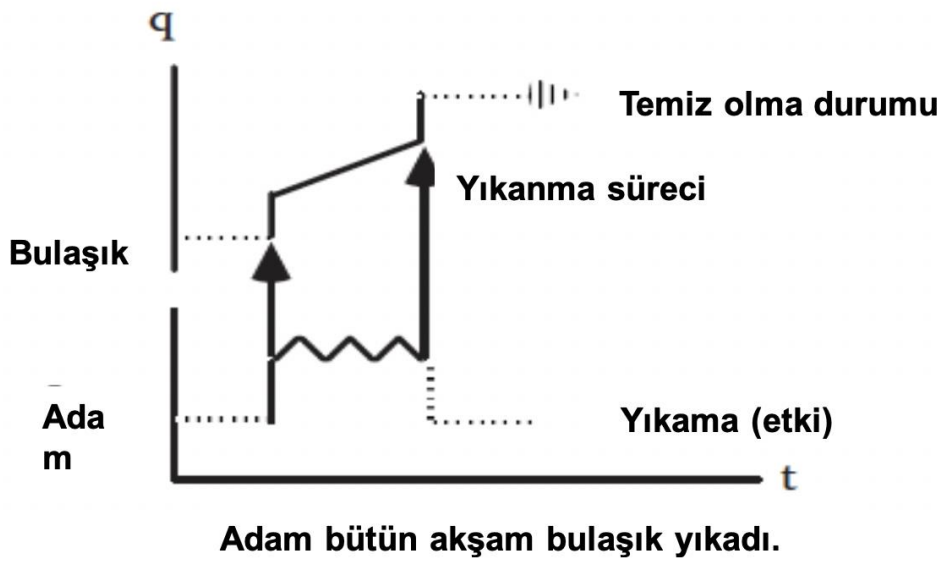
araştırmacıların 1994 yılında yaptıkları aspekt sistemlerinin tipolojisine yönelik incelemeleriyle kıyaslar. Croft, Poole ile birlikte yaptığı bu analizlerde istatistiksel dağılım prensibine dayalı iki boyutlu bir mekânsal modelden faydalanır. Bu modelin detaylarına bu tezde değinilmeyecektir.

Croft'un bu inceleme metodu esasen çeşitli dillerdeki fiillerin aspekt potansiyellerinin istatistiksel temelde hangi gramatikal yapılarla uyum sağladığının, yani çok geniş veri tabanları kullanarak gramatikal ve leksikal aspekt arasındaki ilişkinin tespitine yöneliktir. Bu analiz sonucunda Croft şu sonuca ulaşır; gramatikal anlamda bitmişlik-bitmemişlik durumları sadece gramatikal zaman ekleriyle işaretlenen aspekt morfolojisine değil, aynı zamanda leksikal aspekt tiplerine de bağlı olarak oluşmaktadır (Croft, 2012: 171-172).

3.9 Olay Yapılarını Temel Alarak Üye Gerçekleşmelerinin İzlenmesi

Daha önce de belirtildiği gibi Croft, *tematik roller* olarak da bilinen *kılıcı*, *etkilenen*, *tema*, *amaç* gibi genel çerçeveye sahip semantik rollerin, üye atamalarının semantik güdüleyicilerini tespit etmekte yetersiz kaldığını ve üye gerçekleşmeleriyle ilgili teorilerin büyük bir bölümünde tematik rollerin olay yapısından bağımsız olarak ele alındığını dile getirmektedir (Croft, 2012: 77). Bu, aynı tematik rolün birden fazla gramatikal rolle sağlanabileceği anlamına gelmektedir. Bununla ilgili örnekler bu tezin ikinci bölümünde verilmişti (bk. syf. 32). Croft, üye gerçekleşmelerinin tespitinde genellemelerin bizi yanlış sonuçlara götürebileceğini, bunun çözümünün tamamen olay temelli bir yaklaşımla olayların nedensellik (güç dinamiği) yapılarına (causal -force-dynamic- structures of events) odaklanmak olduğunu dile getirmektedir (Croft, 2012: 197).

Croft'un nedensellik (güç dinamiği) yapılarını incelemek üzere önerdiği yöntem üç boyutlu geometrik gösterim metodudur. Örneğin *Adam bütün akşam bulaşık yıkadı.* örneğini ele alalım. Croft bu yöntemi kullanarak q eksenindeki yıkama olayını yıka- (adam açısından) ve yıkan- (bulaşık açısından) ele almaktadır. Bu durumda üç boyutlu gösterimde q eksenini her bir üye için ayrı ayrı ele alınmış olacak ve gösterimi de şu şekilde olacaktır;

Şekil 27 – Bulaşık yıkama olayının özne ve nesne açısından görünüşleri

Katılımcı üyelerin her birine ne olduğunu ayrı ayrı q eksenlerinde görmenin temelde iki tane avantajı vardır; 1. Olayın tüm aspekt potansiyellerini ayrı ayrı gözlemleyebiliriz (yukarıdaki örnekte olduğu gibi üyelerin biri yönelimsiz iş aspektini deneyimlerken diğeri tamamlama aspektini deneyimliyor olabilir). 2. Güç dinamiklerini, zincirin hiçbir halkasını kaçırmadan gözlemleyebiliriz (krş. *Adam, işçileri bütün akşam bulaşık yıkamaya zorladı.*).

Bu tez kapsamında konuyu sınırlamak açısından Croft'un üç boyutlu analizinin detaylarına değinilmeyecektir ancak Türkçenin zengin ettirgenlik yapıları göz önüne alındığında bu metodun gelecekte araştırmacılar için etkin bir inceleme aracı olacağı görülmektedir.

SONUÇ

Aspekt kavramı dilbilim ve felsefe alanlarında oldukça geniş yer bulan ve - bilindiği kadarıyla Aristo'dan başlayarak- günümüze dek pek çok filozof ve dilbilimcinin üzerinde düşündüğü, çalışmalar yaptığı bir alandır. Literatürde birbiriyle çok yakından ilgili, zaman zaman birbiri yerine kullanılan iki tür aspekt kavramından söz edilmektedir: dilbilgisel ve leksikal aspekt.

Dilbilgisel aspekt daha ziyade dilin biçimbilgisel semantiğiyle ilgilidir. Tense, sadece zamanı işaretler. Oysa aspekt, olaya zaman çizgisinin hangi noktasından baktığımızla ilişkilidir. Her ne kadar tense ve aspekt kavramları birbirinden farklı olsa da dilbilgisel aspekt işaretleyicileri, Türkçede aynı zamanda tense işaretleyicileridir. Bunun istisnası art- fiiller ve modal yapılardır. Aslan Demir'e göre art-fiiller, fiillerin kılınış evreleri üzerinde mikro işlemler yaparak, analitik yöntemle yapılan semantik üretimlerin dikkat çekici örneklerini oluşturmaktadır (Aslan Demir, 2013: 87). Bir de yüklem fiil değil de ad ve ad türevleri olduğu durumlar vardır. Tüm bunlar göz önüne alındığında, Croft'un ifadesiyle, dil bilgisel aspekti tanımlamak oldukça güç hale gelmektedir. Bunun anlamı dil bilgisel aspektin görünür hale gelebilmesi için üzerine oturacağı sağlam bir zemine ihtiyaç olduğudur. Bu zemin, literatürde leksikal aspekt, kılınış, aksiyonsart gibi terimlerle ifade edilen fiilin veya yüklem iç zamansal yapısıdır.

Literatürde varılan ortak düşünce leksikal aspektin (kılınışın) fiilin iç zamansal yapısıyla ilgili olduğudur. Kısacası yüklem aspektini etkileyen tek unsur dil bilgisel zaman ekleri değil, aynı zamanda fiilin iç zamansal yapısını yansıtan leksikal aspekttir.

Levin, İngilizce fiillerin sınıflandırılmasına yönelik çalışmasında fiil leksemeleri üzerine yapılan kapsamlı çalışmaların fiillerin anlamlarının fiil istemine etki ettiğini kanıtlar nitelikte olduğunu, bunun da ötesinde ortak isteme sahip fiillerin ortak anlamsal öğelere de sahip olduklarının tespit edildiğini ifade etmektedir. Levin'e göre şayet istem fiil anlamıyla doğrudan ilintiliyse bu durumda fiillerin

anlamını etkileyen bileşenlerin incelenmesi, istem farklılıklarının nedenini anlamamıza yardımcı olacaktır (Levin, 1993: 5). Öyleyse fiillerin leksikal aspektlerini incelemek için yeni ve daha işlevsel yollar araştırmak ve bu alandaki gelişmeleri takip etmek, dillerdeki istem farklılıklarının nedenlerini anlamak açısından son derece önemlidir.

Literatürde dilbilimsel anlamda yapılan sistematik leksikal aspekt çalışmalarının omurgasını Vendler'in 1957 yılında, henüz Harvard Üniversitesinde bir doktora öğrencisiyken yayınlamış olduğu *Verbs and Times* adlı makalesi oluşturur. Vendler'e göre fiiller leksikal anlamlarına göre dört farklı leksikal aspekt kategorisinde değerlendirilebilir: *durumlar, işler, tamamlamalar, başarımlar*. Ancak Croft, Vendler'in önerdiği ve daha sonra önerilen leksikal aspekt kategorilerini yeterli bulmamaktadır. Örneğin *Cam kırık / Ayşe Türk / Saat 5 / Kapı açık* örneklerinin dördü de Vendler'e göre durum kategorisine girmektedir. Ancak bunlar Croft'a göre aynı niteliğe sahip değildir. İlki sonradan oluşan kalıcı bir durumken ikincisi içkin kalıcı bir durumdur. Üçüncü örnek bir salise sonra değişeceği için, dördüncü örnek ise kapı yeniden kapanabileceği için geçici durumlardır. Bu noktada Croft'un fiillerin leksikal aspektlerinin tespitinde leksem bazlı düşünmediğini söyleyebiliriz.

Vendler'den sonra pek çok araştırmacı leksikal aspekt konusunda çalışmalar yapmış ve sınıflandırma denemelerinde bulunmuşlardır. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda fiillerin leksikal aspektlerinin doğru anlaşılması için tek başına fiil leksemının değil, bir bütün olarak cümlenin incelenmesi gerektiğini dile getiren görüşler itibar görmektedir (örn. Verkuyl, Smith, Croft). Leksikal aspektin tespitinde kullanılan en yeni yaklaşımlar, *olay yapısını* temel almaktadır. Amerikalı dilbilimci Prof. Dr. William Croft da bu görüşe sahip olan araştırmacılardan biridir.

Olay yapısı ve bunun dilbilgisi, özellikle de *öge gerçekleştirmeleri (argument realizations)* üzerindeki etkilerinin incelenmesi konusu dilbilimin en az 3 farklı yaklaşımının -*biçimsel (formal), üretici (generative) ve bilişsel (cognitive)*- temel ilgi alanlarından biri olmuştur (Croft 2012: 4). Croft, çalışmalarında bu

yaklaşımlardan bilişsel dilbilim yaklaşımını öncelikli olarak benimser. Üretici yaklaşımdan farklı olarak bilişsel yaklaşımda kavramsal yapıların gerçek hayattaki durumlarla ne şekilde eşleştiği konusuna daha fazla önem verilir.

Croft'un leksikal aspekt çalışmalarında mevcut dilbilim yaklaşımlarından farklı olan çok önemli iki özellik göze çarpar; 1) yüklemelerin tek bir aspekt grubuna dahil olmadıkları ancak belirli aspekt potansiyellerine sahip oldukları görüşü (aspectual potentials of predicates) 2) Olay yapısının zaman-nitelik ekseninde geometrik olarak gösterimi.

Croft'a göre ister fiil kökenli, ister ad kökenli olsun, dilbilimsel yüklemelerin tek bir aspekt tipine dahil olması gerekmez. Croft leksikal aspekt tipini olay yapısına göre belirleme taraftarıdır ve *olay yapısının (event structure)* dilbilgisel unsurlarını iki temel yapı üzerinden inceler; *görünüş yapıları (aspectual structures)* ve *nedensellik yapıları (causal structures)*. Croft, görünüş yapılarını 2 boyutlu geometrik gösterimle, nedensellik yapılarını ise 3 boyutlu geometrik gösterimle inceler. Bu tez kapsamında daha ziyade görünüş yapılarına ve Croft'un 2 boyutlu geometrik gösterimine odaklanılmıştır.

Croft'un geliştirdiği geometrik gösterim, leksikal aspekti olay yapısına ve yüklem leksikal aspekt potansiyeline bağlı olarak inceler ve bu sayede tüm bu farkların –olayın öncesi ve sonrası dahil olmak üzere- ayrı ayrı gözlemlenip incelenebilmesine, olası farkların tanımlanabilmesine olanak sağlar. Croft'un bu yöntemi aspekt literatüründe yer alan tüm görüşleri birleştirir niteliktedir. Bu tezde Croft'un belirlediği leksikal aspekt kategorileri (*4 tip durum- kalıcı, geçici, sonradan oluşan kalıcı ve noktasal durumlar-*, *2 tür iş –yönelimli ve yönelimsiz işler-*, *2 tür başarıma –tersine çevrilebilir ve tersine çevrilemez başarımlar-*, *tamamlamalar, tek kerelikler veya döngüsel başarımlar ve hedefe ulaşma eylemleri –başarımlar gibi anlık olmayan ama Vendler'in tamamlamaları gibi kademeli olarak gerçekleşmeyen eylemler-* detaylıca ele alınmıştır ve buradaki sınıflandırmalar Türkçe örneklerle desteklenmiştir.

Croft'un iki boyutlu geometrik gösterimi ayrıca yardımcı fiillerin ve zarf yapılarının fiillerin leksikal aspektlerini nasıl değiştirdiğini gözlemlemek açısından da etkili bir yöntemdir. Aynı zamanda Croft'un görüşleri ışığında bazı hal eklerinin olayın zaman yapısını nasıl etkilediğine de bu tezde yer verilmiştir.

Croft, gerek *Verbs Aspect and Causal Structure* adlı eserinde gerekse çok yakın zamana dek yayınlamaya devam ettiği makalelerinde nedensellik yapılarına ve bunların 3 boyutlu gösterimlerine geniş yer vermiştir. Ancak bu tezde konunun sınırlarını belirlemek amacıyla Croft'un iki boyutlu gösterimleri ve görünüş yapılarıyla sınırlı kalınmıştır. Türkçenin sahip olduğu ettirgen yapılar göz önüne alındığında gelecek yıllarda yapılacak çalışmalarda Türk dilinin bu farklı bilimsel perspektiften incelenmeye devam etmesinin faydalı olabileceği düşünölmektedir.

Bu tez kapsamında, Türk dilbilimcilerin eserleri ve görüşleri ışığında, elden geldiğince Türk dilinin verilerini Croft'un metoduna uygulanmaya, çeşitli kıyaslamalar ve çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte elinizdeki çalışma gelişime, değişime, yeni veriler ışığında yeni değerlendirmelere açıktır.

KAYNAKÇA

- Aslan Demir, Sema. (2013). Türkmencede kılınış işlemcisi olarak art-fiiller. *Türkbilig*, 26, 67-90.
- Aslan Demir, Sema. (2016). *Görünüş Kategorisi: Türkmençe Örneği*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydemir, İbrahim Ahmet. (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydın Özkan, Işıl. (2017). *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bacanlı, Eyüp. (2014). *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bakırcıoğlu, Rasim. (2012). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Banguoğlu, Tahsin. (2004). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Comrie, Bernard. (2001). *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. USA: Cambridge University Press.
- Croft, William. (2009). Aspectual and Causal Structure In Event Representations. In Virginia C. Gathercole Mueller (Ed.), *Routes to Language*. USA: Taylor & Francis Group.
- Croft, William. (2012). *Verbs: Aspect and Causal Structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Croft&Cruse. (2004). *Cognitive Linguistics*. New York USA: Cambridge University Press.
- Dahl, Ö. (1985). *Tense and aspect systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Dolciani, Marie vd. (1985). *Pre-Algebra - An Accelerated Course*. USA: Houghton Mifflin Company.
- Dowty. (1991). 'Thematic Proto-Roles and Argument Selection'. *Language*, 67(3), 547-619. doi:Doi 10.2307/415037
- Dowty, David. (1979). *Word Meaning and Montague Grammar: the Semantics of Verbs and Times in Generative Semantics and in Montague's PTQ*. Dordrecht; London: Reidel.

- Ergönenç Akbaba, Dilek. (2015). *Standart Türkiye Türkçesinde tasvir fiillerinin zaman çizgisindeki yeri*. Paper presented at the 7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Elazığ.
- Erguvanlı&Zimmer. (1994). Case Marking in Turkish Indefinite Object Constructions. *Proceedings of the Twentieth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: General Session Dedicated to the Contributions of Charles J. Fillmore* 547-552.
- Frederick Olafson, Ayrum Stroll. Retrieved from <https://senate.universityofcalifornia.edu/files/inmemoriam/html/ZenoVendler.html>
- Göksel, Aslı, & Kerslake, Celia. (2011). *Turkish: An Essential Grammar*. London: Routledge.
- Johanson, L. (2000). 'Viewpoint Operators in European Languages'. In Östen Dahl (Ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe* (pp. 27-187). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2004). On Turkic transformativizers and nontransformativizers. *Turkic Languages*, 8, 180-190.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede Görünüş* (Nurettin Demir, Trans.). (Çev. Nurettin Demir), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karadoğan, Ahmet. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*. Ankara: Divan Kitap.
- Ketrez, F. Nihan. (2012). *A Student Grammar of Turkish*. New York: Cambridge University Press.
- Kornfilt, Jaklin. (1997). *Turkish*. London; New York: Routledge.
- Levin, Beth. (1993). *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Özgen, Murat. (2018). Bilişsel Dilbilgisi. In Özge Can (Ed.), *Dilbilim Kuramları - İki Düzlem Beş Kuram* (pp. 213-260). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sebzecioğlu, Turgay. (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Smith, Carlota. (1991). *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer.
- Uzun, N. Engin. (1997). Türkçe eylemlerde çokanlamlılık ve rol kuramı. *Dil Dergisi*, 51, 5-20.

Vendler, Zeno. (1957). Verbs and Times. *The Philosophical Review*, 66, 143-160.

Verkuyl, H.J. (1989). Aspectual classes and aspectual composition. *Linguistics and Philosophy* 2, 39-94.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ve EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 28/06/2019

Tez Başlığı : Croft'un İki Boyutlu Yöntemine Göre Türkçede Kılınış

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 91 sayfalık kısmına ilişkin 28/6/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
28-06-2019

Adı Soyadı: Hilal Cezayirli
Öğrenci No: N15227164
Anabilim Dalı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Programı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Mevlüt Erdem
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ve EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 24/06/2019

Tez Başlığı: Croft'un İki Boyutlu Yöntemine Göre Türkçede Kılınış

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Hilal Cezayirli
Öğrenci No: N15227164
Anabilim Dalı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Programı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

Tarih ve İmza
24.06.2019

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Doç. Dr. Mevlüt Erdem

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr